

**SPİNOZA FELSEFESİNDE ZORUNLULUK VE ÖZGÜRLÜK
KAVRAMLARI İLİŞKİSİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ÜMİT DOĞAN

**MERSİN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**FELSEFE
ANABİLİM DALI**

**MERSİN
NİSAN - 2022**

**SPİNOZA FELSEFESİNDE ZORUNLULUK VE ÖZGÜRLÜK
KAVRAMLARI İLİŞKİSİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ÜMİT DOĞAN

**MERSİN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**FELSEFE
ANABİLİM DALI**

**Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Naciye ATİŞ**

**MERSİN
NİSAN - 2022**

ÖZET

“Zorunluluk” ve “özgürlük” kavramları, Spinoza felsefesinde kilit konumdadır. Onun sisteminin işleyişi ve düzeni bu kavramlarla ilişkilidir. Bu iki kavramın sistemden çekilmesi demek, sistemin tamamen çökmesi anlamına gelir. Spinoza felsefesinde, varlığın doğası zorunlulukla açıklanır. Bunun nedeni zorunluluğun varlığın doğası ile ilgili olmasındandır. Spinoza buradan “zorunlu varlık” ve “zorlanmış varlık” ayrımını çıkarır. Varlığın doğası gereği, var olma nedeni kendinde ise zorunlu, var olma nedeni kendi dışında ise zorlanmış varlık olur. Varlığın kendinde neden olması onu özgür varlık yapar. Spinoza zorunlu ve özgür olan varlığın Tanrı olduğunu söyler. Çünkü doğası kendinden başka bir nedeni gerektirmeyen sadece Tanrı’dır. Bu determinist işleyiş ile varlık ve var oluşun ne olduğu açıklanır. Spinoza, Tanrı’dan başlayan mantıksal bir tümdengelim süreci ile işleyişi açıklar. İnsan ve doğa da bu zorunluluğun dışında değildir. Hatta doğa, ontolojik olarak Tanrı’dan ayrı bir şey değildir. Aksine, Tanrı ve doğa bir ve aynıdır. İnsanın, tarihin başından beri, aklı ile var olan her şeyden daha üstün ve egemen olabilme yeteneğine sahip olma düşüncesi Spinoza felsefesi için geçerli değildir. İnsan, doğanın bir parçasıdır. Bu sebeple de insan için özgürlük, doğasının zorunluluğunu bilmesi ve ona uygun davranması ile mümkündür. Aksi ise bilgisizlik ve kölelik olacaktır. Tanrı’nın bilinmesi ve zorunlu yasanın farkında olunması hakikatin bilgisine ulaşmak ve erdemdir. Sonuç olarak, Spinoza zorunluluk ve özgürlüğün aynı şey olduğunu belirler. Bu tezin amacı, Spinoza felsefesinde zorunluluk ve özgürlük kavramları ilişkisinin önemi ve kullanılma nedenlerinin açıklanmasıdır. Çalışmada genel olarak Spinoza’nın “Ethica” adlı yapıtı üzerinde yoğunlaşmıştır.

Anahtar Kelimeler: Zorunluluk, Özgürlük, Varlık, Determinizm, Olumsuzluk

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Naciye ATIŞ, Felsefe Anabilim Dalı, Mersin Üniversitesi, Mersin.

ABSTRACT

The concepts of "necessity" and "freedom" are key in Spinoza's philosophy. The functioning and order of his system is related to these concepts. The withdrawal of these two concepts from the system means the complete collapse of the system. In Spinoza's philosophy, the nature of existence is explained by necessity. This is because necessity is related to the nature of being. Spinoza draws the distinction between "necessary being" and "forced being". Due to the nature of existence, if the reason for existence is in itself, it is necessary, if the reason for existence is outside of itself, it becomes a forced existence. Being causes in itself makes it a free being. Spinoza says that the necessary and free being is God. For God is the only one whose nature requires no cause other than himself. With this deterministic process, esse and existence are explained. Spinoza explains the operation with a logical deductive process starting from God. Man and nature are not excluded from this necessity. In fact, nature is not ontologically separate from God. Rather, God and nature are one and the same. The idea of man's ability to be superior and dominant over everything that exists with his mind since the beginning of history is not valid for Spinoza's philosophy. Man is a part of nature. For this reason, freedom for man is possible by knowing the necessity of his nature and acting in accordance with it. Otherwise, it will be ignorance and slavery. Knowing God and being aware of the necessary law is the attainment of knowledge of the truth and virtue. Consequently, Spinoza determines that necessity and freedom are the same thing. The aim of this thesis is to explain the importance of the relationship between the concepts of necessity and freedom in Spinoza's philosophy and the reasons for their use. The study generally focused on Spinoza's "Ethics".

Keywords: Necessity, Freedom, Being, Determinism, Contingency

Advisor: Dr. Öğr. Üyesi Naciye ATIŞ, Departman of Philosophy, University of Mersin, Mersin.

TEŞEKKÜR

Çalışmalarım süresince, tezin planlanmasında, yürütülmesinde ve oluşumunda ilgi, öneri ve yardımlarını esirgemeyen çok değerli hocam Dr. Öğr. Üyesi Naciye ATIŞ'a teşekkürlerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
İÇ KAPAK	i
ONAY	ii
ETİK BEYAN	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
TEŞEKKÜR	vi
İÇİNDEKİLER	vii
1. GİRİŞ	1
1.1. Spinoza'nın Hayatı ve Yetiştği Düşünce Ortamı	5
1.2. Spinoza'nın Kullandığı Yöntem	8
1.3. Spinoza'nın Eserleri	9
2. TANRI KAVRAMI TEMELİNDE ÖZGÜRLÜK VE ZORUNLULUK KAVRAMLARI İLİŞKİSİ	12
2.1. Spinoza'da Tanrı Kavramı	12
2.1.1. Tanrı ve Zorunluluk	15
2.1.2. Tanrı ve Özgürlük	19
2.2. Zorunluluk ve Özgürlük Bağlantısı	20
2.2.1. Varlık	23
2.2.2. Töz Kavramı	25
2.2.3. Attributum ve Modus Kavramları	31
3. İNSAN ANLAYIŞI TEMELİNDE ÖZGÜRLÜK VE ZORUNLULUK KAVRAMLARI İLİŞKİSİ	34
3.1. Spinoza'da İnsan Kavramı	34
3.1.1. İnsan ve Zorunluluk	38
3.1.2. İnsan ve Özgürlük	40
3.2. Etkin ve Edilgin Bir Var Olan Olarak İnsan	44
3.3. Modus Olarak İnsan için Bilme ve Anlamanın Olanağı	48
4. ZORUNLULUK, ÖZGÜRLÜK VE OLUMSALLIK	52
4.1. Olumsuzluk ve Zorunluluk İlişkisi	52
4.2. Olumsuzluk ve Özgürlük İlişkisi	56
4.3. İnsan ve Olumsuzluk	60
4.3.1. Olumsuzluk ve Etkilenim	61
4.3.2. Duygu ve Kölelik	63
4.3.3. Olumsuzluk ve Bilgi	67
4.3.4. Conatus, Güç ve Erdem	72
5. SONUÇ	77
KAYNAKLAR	82
ÖZGEÇMİŞ	84

1. GİRİŞ

17. yüzyılda yetişen en önemli filozoflardan olan Spinoza, sadece felsefede değil, edebiyat, fizik, psikoloji, politika, antropoloji gibi pek çok alanda etkileri olmuş, günümüzde de popüler bir ilgiye sahip, Deleuze' un " Filozofların Prensi" diye nitelediği çok önemli bir filozoftur. Felsefe tarihinde derin etkiler bırakmasının en önemli nedenlerinden biri, onun bu çok yönlü kişiliği ve yansımalarıdır. Sadece felsefecilerin değil, bilim adamlarının ve edebiyatçıların da merakını cezbeden, kendi görüşlerini oluştururken katılarak ya da katılmayarak adını mutlaka andıkları kilit bir noktada durmaktadır. Filozoflar için ya derin ve büyüleyici ya da anlaşılması zor, bulanık, farklı yorumlanabilen bir yerdedir. Özellikle felsefe tarihinde olmak üzere pek çok alanda iz bırakmayı başarabilmiş bu mütevazı adam için, idealizmin Fransa'daki en büyük temsilcilerinden olan Bergson "Filozofsanız iki felsefe vardır sizin için: Kendinizinki ve Spinoza'nınki" demektedir.

Spinoza'da, zorunluluk ve özgürlük kavramları kilit konumdadır. Neredeyse tüm sisteminin içerisinde doğrudan ya da dolaylı bir şekilde bu iki kavram mevcuttur. Onun kurmuş olduğu sistem kendi içerisinde son derece tutarlı ve düzenlidir ki bunun formülü kullanmış olduğu yöntem kadar, bu iki temel kavramın sisteme yerleştirilme şekliyle de ilişkilidir. Spinoza ve felsefesi, deterministik çıkarsamalardan çok daha derin ve anlamlıdır. Bu çalışmamız ile özgürlük ve zorunluluk kavramlarının Spinoza felsefesindeki yerini ve nasıl kullanıldığını detaylı bir şekilde açıklamaya çalışacağız. Çünkü Spinoza'yı anlamak için, ilkin ve hatta sadece, bu iki kavramın Spinoza sistemindeki yerini anlamak öncelikli şarttır. Ayrıca zorunluluk ve özgürlüğü anlamak varlık ve var oluşu anlamak olduğu için öz, töz, varlık, modus ve attribitium kavramlarının birbirleriyle ilişkileri de açıklanmaya çalışılacaktır. Böylelikle Spinoza'nın bu tutarlı, adeta matematiksel sistemi çözümlenerek, anlamlandırılmaya çalışılacaktır.

Varlığın doğasını açıklayan Spinoza'da, bir şeyin doğası, onun nedeni ve tanımını içerir. Nedensiz bir şey olamayacağı için bir şeyin doğasını anlamaya çalışmak, onu anlamaya çalışmak olacaktır. Varlığın doğasının nasıl işlediği onun neliğini açıklayacaktır. Başka bir deyişle, varlığın var olma nedeni onun doğasıdır. Spinoza, varlığın doğasını açıklamak için de felsefesinde çok önemli olan "zorunluluk" kavramını kullanmıştır.

Varlığın doğası, kendisinden başka bir nedene bağlı olmadan var olan bir belirlenim ile varlığı zorunlu kılar. Bu, Spinoza felsefesinde bizi "zorunlu varlık" kavramına ulaştırır. Zorunlu varlık, doğasının belirlemesi sonucu zorunlu olarak var olan varlıktır. Doğası bunu gerektiren zorunlu varlık sadece Tanrı'dır. Varlığın kendi doğasından başka bir nedene bağlı olmadan var olması demek onun özgür varlık olması demektir. Yani varlığın, doğasındaki bu determinizm onu zorunlu, kendinden başkası tarafından belirlenmemesi de özgür yapar. O halde Spinoza'da

bu durum sadece Tanrı için söz konusudur. Sadece Tanrı kendi kendisinin nedenidir ve sadece Tanrı özgürdür.

Spinoza felsefesinde, varlığı açıklamak için özgürlük ve zorunluluk kavramlarının birlikte kullanıldığı görülmektedir. Çünkü nedensiz hiçbir şey yoktur. İnsan zihni de bu arayışta ve her şeye bir neden bulmak ister. Spinoza'ya göre de bir şey varsa nedeni vardır, çünkü nedensiz varlık ya da yokluk olamaz. Dolayısıyla varlığın nedeni ya kendisinde ya da kendi dışında belirlenir. Spinoza'da kendi kendisinin nedeni olan "zorunlu varlık", kendi doğası dışında bir nedene bağlı olan "zorlanmış varlık" olur. Var oluş içindeki tekiler ya da başka bir deyişle "zorlanmış varlıklar", Tanrısal doğanın zorunluluğunun belirlemesi içerisinde olduklarından sistem birbirine bir zincirin halkaları gibi bağlıdır. Tanrı, tekileri zorunlu olarak var olmaya belirler. Varlık zorunlu, var olanlar ise belirlenmiştir. Zorunluluk, bu sebeplerle varlık ve var olandan ayrılamaz. Bu bir zorunlu yasadır. Tüm düzen ya da sistem, bu tanrısal zorunlu yasa dahilinde işler.

Spinoza'nın varlık felsefesi tek töz olan Tanrı'dan başlar. Buradan hareketle, Tanrı'nın varlığı ve var oluş içindeki diğer tüm varlıkların zorunlu yasa çerçevesinde nasıl var oldukları, son derece sistemli bir mantıkla açıklanır. Varlık ve var olan ayrımı da zorunlu ve özgür olmak temelinde yapılır. Sonuç olarak ise zorunlu ve özgür olanın sadece Tanrı olduğu ispatlanır. Neden gösterme ile başlayan doğasını sorgulama sürecinde, varlık kendi kendisinin nedeni olarak zorunlu ve özgür olup Tanrı'dır. Var oluş içindeki diğer varlıklar ise kendi kendilerinin nedenleri olmayıp, kendileri dışında bir nedene bağlı olduklarından ki bu neden Tanrı'nın zorunlu doğasıdır, bağımlı ve olumsal varlıklar olurlar.

Tanrı'dan başlayan mantıksal tümdengelim sürecinde de adım adım insanın ve doğanın buradan nasıl anlam bulup, çıktığını bize ispatlar. Doğa da ontolojik olarak Tanrıdan ayrı bir şey değildir. Bir ve aynıdır. Hatta rahatlıkla söylenebilir ki, Spinoza felsefesinde zorunluluk Tanrı'nın kendisidir. Spinoza, doğanın birliğini savunmuş ve insanın da onun ayrılmaz bir parçası olduğunu ileri sürmüştür. İnsanlar her ne kadar özgür olduklarını düşünseler de bu doğru değildir. Gerçek özgürlük doğamızın zorunluluğunu bilmek ve ona uygun davranmaktır. Spinoza'da, ruhun içinde olduğu zorunluluğu bilmesi, doğasına yani aklına uygun davranması, onu bilge ve özgür yapar ki bu bağlamda ruhun gücü çok önemlidir. Ancak Spinoza bunu söylerken ruhu, aklı özel bir şekilde, bedenden üstün bir şekilde konumlamaz. Böylelikle Spinoza, felsefesinde, yüklemelerden birinin, diğerinden daha önemli olmadığını göstermiş olur. Paralelizm ya da karşılıklılık söz konusudur.

Spinoza ve Tanrı anlayışı ilgili felsefe tarihindeki genel kanı, onun Tanrı'sının dinlerdeki Tanrı anlayışından çok farklı olduğu yönündedir. Spinoza Tanrı derken sonsuz sıfatlara sahip tözü kast eder. Dinlerde olduğu gibi yaratma, karar verme, ceza verme, nefret etme ya da esirgeme- bağışlama gibi özellikler Spinoza'nın Tanrı'sı için söz konusu değildir. Tanrı, doğa

yasalarını ihlal edemez, yeni yasalar da getiremez. Kendisi zaten bu yasalardan ibarettir. Başka bir deyişle, her şey Tanrısal doğanın yasalarına tabidir ki kendisi de buna dahildir. Spinoza'da Tanrı doğa ile özdeştir. Onun Tanrı'sı aşkın değil, içkindir.

Spinoza, Novalis'in yakıştırmasıyla da Tanrı sarhoşu bir adamdır. Kendi felsefi sisteminde doğa ve Tanrıyı bir görmesi, doğa yasalarında belirtilen bir Tanrı anlayışı getirmesi, ona ateist diyenlerin temel dayanaklarıdır. Ancak, ona dindar diyenler de yine buradan hareketle Spinoza'da her şeyin Tanrı'dan dolayı anlam bulduğunu ileri sürerek onun dini yönünü vurgulamaktadırlar. Bu durum, çoğu kişi için zıt ya da çelişik gibi görünse de, onun kurduğu sistemli felsefe içinde bütünü tamamlayan parçalar gibi anlamlıdır.

Determinizm ile varlık ve var oluşun ne olduğu açıklaması yapılır. Zorunluluğun determinizmi, belirlemek ve özgür olmak, zorunluluğun zorlaması ise belirlenmiş ve bağlı olmaktır. Bu anlamda Spinoza'da zorunluluğun determinizmi ile özgür olmak sadece Tanrı için söz konusudur. Spinoza, insanda özgürlüğü epistemolojik alanda bilgi ile kuracaktır. İnsan içinde bulunduğu zorunluluğu bilirse, doğasına, aklına uygun davranırsa bilge ve özgür olacaktır. Aksi halde, bilgisizlik onu köleliğe götürecektir. Spinoza felsefesinde, insan için olumsuzluğa yer verilmesi, insanda zorunluluk ve özgürlüğün nasıl olduğunu belirlemektedir. Bu bağlamda varlık için söz konusu olan zorunluluğun, var olan için neden söz konusu olmadığını ve var olanın bağımlı ve zorlanmış yapısında özgürlüğün neden varlıkla aynı olmadığını konusunu araştırmaya çalışacağız.

Spinoza felsefesinde, zorunlu ve özgür olmak varlık olmayı değil, töz ve öz olmayı gerektirir. Varlık olmak demek olan zorunluluk ve özgürlük, öz ve töz olmanın sonucudur. Bu bağlamda çalışmamızda, zorunluluk ve özgürlük kavramlarının sadece varlık değil, töz ve öz kavramlarıyla da ilişkileri açıklanmaya çalışılacaktır. Çünkü varlığın tanımlanabilmesi için özünden başka bir nedene ihtiyacı yoktur. Bağımsız olarak var olan sadece Tanrı'dır ve töz sadece Tanrı'dır. Töz kavramından daha yukarı gidecek başka bir kavram yoktur. Mantıksal olarak da "öz", "töz" kavramının dayanağıdır. Causa sui, kendinde neden ya da kendi kendisinin nedeni olma, bağımsız olarak var olmayı içerir. Bu nedenle de bağımsız olarak var olan tek töz Tanrı'dır. Bu öz ve töz ilişkisi açıklanmadan varlık anlamlandırılmayacaktır.

Spinoza, genel olarak modus felsefesi yapmaktadır. Moduslar ya da değişkiler, Spinoza'da varlığa değil "var olanlara" karşılık gelmektedir. Kendinde neden olduğu için bağımsız olarak var olan töz, moduslardan önce gelmektedir. Var olan her şey Tanrı'nın varlığından zorunlu olarak çıkar. Tözün özsel zorunluluğu kendini açmaya zorlar. Tanrı kendini sıfatları aracılığıyla ortaya koyar. Yani sıfatlar töze aittir. Tanrının ise sonsuz sayıda yüklemi vardır. Biz bunlardan sadece "düşünme" ve "yer kaplama" yüklemelerini, attributumlarını bilmekteyiz. Tanrı, özündeki bu iki yüklemden dolayı hem düşünen hem de yer kaplayan varlıktır. Sonlu ruh ve sonlu beden ise modus yani görünüşlerdir. Var olan her şeyin Tanrı ile nedensel bağılılığı vardır. Yani, varlık

açısından metafiziksel bir determinizm söz konusudur. Kendinde neden, zorunlu varlık ve tek töz Tanrı'nın attributumları ve kendinde neden olmayan, görünüşler ya da moduslar... Moduslar var olanlar yani zorlanmış varlıklara ilişkindir. Bu bağlamda, zorunlu ve zorlanmış ya da özgür ve bağımlı olmayı açıklamak açısından modus ve attributium kavramlarının zorunluluk ve özgürlük bağlamında ele alınması çok önemlidir.

Ruh ve beden attributumları birbirine paraleldir. Spinoza'da bir ve aynı şey olan ruh ve beden kavramları, sonlu ruh ve sonlu beden, sonsuz ruh ve sonsuz beden olarak ayrılmaktadır. Sonsuz ruh ve sonsuz beden Tanrının düşünme ve yer kaplama attributumları yani yüklemeleri, başka bir deyişle de sıfatlarıdır. Sonlu ruh ve sonlu beden ise "modus"tur. Modus, Tanrının varlığının tarzları, hal ya da durumlarıdır. Spinoza felsefesinde modus "var olanları" karşılayan bir kavramdır. Dolayısıyla moduslar, tek varlık olan Tanrı'dan zorunlu varlık olarak çıkan var olanlardır. Sonlu ruh ve beden modusunun birleşmesinden insan çıkar.

Spinozaya göre Tanrının yer kaplayan varlık olduğunu kabul ettiğimiz andan itibaren, yer kaplayan modus olan bedeni önemsememek söz konusu dahi olamaz. Bu nedenle Spinoza felsefesinde ontolojik açıdan sonlu beden, sonlu ruh ile aynı önem ve değerdedir.

Spinozada her modus kendi attributumunun altında yer almak zorundadır. Ruh ve beden modusu birbirine paraleldir çünkü ruh ve beden attributumları birbirine paraleldir. Spinozada paralellik, onun deyimi ile karşılıklılık Tanrının özünün işleyişinin yani zorunlu doğasının içinde olan bir şeydir. Zorunluluk onun "Necessaria" dediği şeydir. Tanrının doğası yani özünden çıkan yasa, işleyiş zorunluluktur. Bu nedenle bu işleyiş yani zorunluluk tanrısaldir. Tanrının kendisinin de içerisine tabi olduğu yasa ve işleyiştir.

Spinoza felsefesinde sonlu ruh ve beden ontolojisi için geçerli olan paralellik, epistemolojisi için de geçerlidir. Çünkü Spinoza epistemolojisini ontolojisinin üzerine kurmaktadır. Epistemolojik paralellik, tıpkı ontolojik paralellik gibi tanrısal doğanın zorunlu işleyişine dayanır. O halde, Spinoza, Tanrıda ontolojik olan özgürlüğü insan için ancak bilgi ile mümkün hale getirecektir. Tanrı zorunlu ve özgürdür ancak irade ve istemeye sahip değildir. Aynı zamanda da etkindir. Spinozada Tanrı, kendi kendisini de üretir. Tanrı olmadan başka hiçbir şey meydana gelmez. Diğer var olanlar ise zorunlu olarak, Tanrı'nın varlığından türerler. Var olan her şey Tanrıdadır ve Tanrı olmaksızın hiçbir şey olmaz ve kavranamaz. Tanrı yalnızca kendi doğasının yasalarına göre davranır ve hiçbir şey tarafından zorlanmaz. Bu zorunlu yasa ve işleyiş Tanrı- doğa ve insan için belirleyici olmaktadır.

Bu tezde, Spinoza'nın bu ispatları nasıl yaptığını, mantıksal dizgesiyle detaylandırarak, neden açıklamasını, özgür varlık olmanın zorunlu varlık olmaktan nasıl kaynaklandığını, "özgür ve zorunlu olmanın" ne demek olduğunu ve Tanrı'nın Spinoza'nın sistemindeki yerini anlamlandırmaya çalışacağız.

Çalışmamız dört temel bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmından sonra, Tanrı kavramı temelinde, daha sonra ise insan kavramı temelinde zorunluluk ve özgürlük ilişkisi incelenecektir. Son bölümde ise olumsuzluk kavramı üzerinden zorunluluk ve özgürlük çözümlemesi yapılmaya çalışılacaktır.

Spinoza felsefesinde zorunluluk ve özgürlük kadar kilit konumda bir kavram daha vardır ki o da “olumsallık” tır. Olumsuzluğu, insan için özgürlüğün olanağını sunan ilkedir, diye tanımlamak yanlış olmayacaktır. Yani anlaşıldığı üzere “insan” söz konusu olduğu zaman bu kavram üzerine konuşulabilmektedir. Kavram, öze ya da zorunluluğa değil, dış koşullara ve rastlantısallığa vurgu yapar. İnsan, eylem alanında olumsuzluk sayesinde özgürlük olanağına sahip olur. Spinoza’nın sisteminde, ontolojik olarak değil ama epistemolojik olarak yani bilgi sayesinde ve akıl ile insan özgür olabilecektir.

Spinoza’nın insan doğasına ilişkin açıklamaları özellikle eylemlerindeki olumsuzluk üzerinden açıklanılmaya çalışılacaktır. Çünkü tezin en temel problemlerinden biri, zorunluluk ve özgürlük ilişkisinin varlık için ele alınırken neden var olan için ele alınamayacağını gösterilmesidir. Var olan için zorunluluk ve özgürlüğün ele alınamamasının, zorunluluk içerisinde “olumsallık” kavramına yer açılması sonucunu ortaya koyduğu gösterilmeye çalışılacaktır. Temel amacımız, zorunluluk içerisinde olumsuzluğa neden ve nasıl yer açıldığını anlatabilmektir. Varlığın zorunlu, var olanların da zorlanmış oluşunun anlamı ile özgürlüğün varlık ve var olanlar için nasıl bir özgürlük olduğu konusu araştırılacaktır.

1.1. Spinoza’nın Hayatı ve Yetiştigi Düşünce Ortamı

Spinoza, pek çok kaynakta belirtildiği üzere, 1632 yılında, Amsterdam’da, Yahudi bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Ailesinin dinsel gelenek ve öğretilere bağlı olarak yetişmesini istediği Spinoza, başlangıçta bu yöne meyilli olmasına, hatta ışıık vaat etmesine karşın, onların beklentilerini karşılayamamıştır. Spinoza’nın, Yahudi cemaatlerde aldığı eğitimler sırasında, gözde bir öğrenci olduğu hatta topluluğun yaşlı din adamlarınca geleceğin dini liderlerinden olacağı düşünüldüğü bilinmektedir. Burada aldığı eğitimlerin ve bazı Yahudi din adamlarının Spinoza üzerinde etkisi kuşkusuz ki olmuştur. Felsefi sistemini oluştururken, Tanrısız bir yapının olmaması buradaki etkilenimlerine bağlanmaktadır. Ancak o, toplulukları, gelenekleri ve öğretileri aşan düşünce yapısıyla kısa sürede sorgulama ve araştırma evresine girmiştir. Hollanda’nın o dönemki özgür ortamının ve eğitici Van den Enden’den aldığı derslerin de etkisiyle, dini bilgilerle yetinmeyip doğa bilimlerine yönelmiştir. Doğa bilimlerine yoğun bir ilgisinin olması onun için son derece belirleyici olmuştur. Farklı düşünce ve bilim adamlarını okuyup, sistemli ve yöntemli bir şekilde inşa edeceği kendi özgün felsefesinin temellerini atmıştır. Bu süreçte mensup olduğu dini gruplardan dışlanarak da büyük bir özgürlük

kazanmıştır. Gençlik yıllarında, Bruno'nun eserlerini okuduğu zaman çok etkilenmiştir ki özellikle bu, onun doğa bilimlerine olan ilgi ve merakını tetiklemiştir. Ancak, onu en çok etkileyen Descartes olmuştur, demek yanlış bir çıkarım olmayacaktır.

Filozofun ve hatta herhangi bir insanın, olduğu kişi olmasında, hem içinden geldiği kültürün hem de yaşadığı dönem ve çevrenin etkileri yadsınamaz. Spinoza'nın babası Portekiz'den Hollanda'ya sığınan Hristiyanlaştırılmış Yahudilerdendi. Babası başarılı bir tüccardı. Yani maddi durumları iyiydi. Ailesi son derece dindardı ve onun da bu şekilde yetişmesini istiyorlardı. Onu dinsel gruplara itseler de, Spinoza hiçbir zaman bu gruplarla uyumlu olmamış ve hatta bu onu aforozu kadar götürmüştür. Üstelik sadece içinden geldiği Yahudi öğretileri için değil İncil ve Hristiyanlık için de aynı şekilde sorgulayıcı ve yargılayıcı davranmıştır.

Spinoza, dinsel topluluklardan uzaklaşarak Tanrı bilimi yerine fiziğe yönelmiştir. Giordano Bruno ve Descartes ile tanışıklığı ise Van den Enden ile ilişkisi sırasında olmuştur. Van den Enden onu çok etkilemiş, Fransa'da asılarak öldürülen kültürlü bir şair, filozof ve doktordur. Kısacası dönemin aydınları arasındadır. Spinoza'nın modern bilime olan ilgisi özellikle bu dönemde doruğa ulaşmıştır. Van den Enden'in Amsterdam'da bulunan, dönemin ün kazanmış, özgür bir merkez olarak nitelendirilen okulunda, uzun süre eğitim almış, burada matematik, felsefe, Latince ve hatta kısa bir süre Yunanca öğrenmiştir. Özellikle matematik ve Kartezyen felsefe onun felsefi sisteminde yönetsel olarak bir hayli belirleyici olmuştur.

Spinoza'nın yaşadığı döneminin Hollanda'sı ise, İspanya'dan bağımsızlığını elde etmiş, son derece demokratik, Avrupa'nın en özgür ülkesiydi. Hollanda, bilimde ve ekonomide çok ilerlemiş, teleskop ve mikroskop mercekleri yapımında Avrupa'nın diğer ülkelerini geride bırakmıştı. Hatta Hollandalı matematikçi ve bilim adamı Huggens, büyük teleskobunu burada geliştirerek Satürn'ün halkasını ve dördüncü uydusunu gözlemişti. 17. Yüzyılın Avrupası ise kuzeyde Otuz Yıl Savaşlarını yaşıyordu. İnsanlar yok oluyor, kentler yakılıp yıkılıyordu. Bu süreçte Hollanda "duyuncu özgürlüğü" ilkesine sarılarak mezhep çatışmalarını yatıştırmayı başarmıştı. Yani kaos içinde bir Avrupa'nın gözdesi durumundaydı. Öyle ki Yahudiler, Avrupa'daki diğer şehirlerden farklı olarak, burada, rahatlıkla inançlarını yaşıyor, saklamıyor hatta bildirimlerde bulunabiliyorlardı. Bu açıdan bakıldığında Spinoza'nın ailesi tarafından, neden Hollanda'da yetiştirilmek istendiği kolaylıkla görülmektedir. Spinoza, burada Yahudi geleneklerine ve öğretilerine göre yetişebilecekti. Ancak bu konuda ailesinin hesaba katmadığı şey Spinoza'nın kendisiydi.

Spinoza, Yahudi toplumundan koptuktan sonra, bir süre iki Protestan dinsel küme ile ilişkiye girmiştir. Onlarla ortaklığı da Tanrı bilimi ya da İsa'nın öğretilerinden çok Descartes felsefesine gösterdikleri ilgi üzerine dayanıyordu. O dönem Hollanda'da, Descartes öğretilerine ilgi de tepki de çok fazlaydı. Hatta Hollanda'nın demokratik yapısıyla çelişik bir şekilde,

üniversite profesörlerinden antları sırasında, Descartes'ın Hristiyanlıkla bağdaşmayan düşüncelerini öğretmeyecekleri konusunda söz vermeleri isteniyordu. Yani Hollanda bir yandan bilimsel ve teknolojik ilerlemeler yaşıyor ama bir yandan da ülkedeki özgür ortama rağmen dinsel bölünmelerin etkisi hissediliyordu.

Spinoza belli bir süre, geçimini mercek işleyerek kazanmıştır. Aynı anda felsefi, bilimsel çalışmaları ve okumaları da devam etmiş, Oldenburg ile mektuplaşmaları da bu sıralarda başlamıştır. Mektuplarında, felsefi sisteminde ortaya koyduğu konuları birçok ünlü kişi ile tartışmış, anlaşılamayan yerleri açıklamaya çalışmıştır. Spinoza'nın saklanan 86 mektubundan on dokuzunun ise bilimsel ve matematik konularla ilgili olduğu bilinmektedir.

Spinoza, en büyük eseri olarak atfedilen "Ethica" yı yazarken, tamamlamak üzere olduğu sırada, dönemin politik olayları nedeniyle beş yıl ara vermek zorunda kalmıştır. O dönem Hollanda'da var olan özgürlükçü ortam, Utrecht Birliği ve meşhur on üçüncü maddesi ile tüm illeri kendi içinde dinsel düzenlemelerde özgür, tüm bireyleri de inançlarında serbest bırakmıştır. Hatta baskı altında olmayacakları konusunda da garanti sunmuştur. Ancak bu madde bazı Hristiyan Hollandalıların hoşuna gitmemiş, özellikle de Kalvanistlerden büyük bir karşıtlık görmüştür. Kalvanistler, sadece kendi dinlerinin resmi din olarak sayılmasını istiyorlar, Kalvanist olmayanların kamu görevlerinden dışlanmalarını istiyorlardı. Spinoza'nın da duygudaşı olan Cumhuriyetçi devlet adamı Jan de Witt, o dönem yönetimde bulunuyordu ve Kalvanistlerin bu katı tutumları karşısında hoşgörü ortamını savunup, özgür bir ortam yaratmaya çalışıyordu.

Tüm bu gelişmeler olurken Spinoza da kayıtsız kalmamış, Ethica'yı yazmaya ara vererek Kalvanistlerin bu katı ve bağnaz görüşlerine karşı düşünce ve konuşma özgürlüğünü savunan "Tractatus Theologico Politicus" ya da başka bir deyişle Tanrıbilimsel Politik İnceleme'yi yazmıştır. Spinoza, bu kitabında özgür düşüncenin dindarlığa ve toplumsal barışa zarar vermeyeceğini aksine faydalı olduğunu açıklamaya çalışmıştır. Kalvanistler, görüşlerini İncil'e dayandırırken, Spinoza, İncil'in yalın şeyler içeren tarihsel bir belge olduğunu, insanlara belli ahlaki öğretiler ve yaşam yolu gösterdiğini ancak bilimsel ve felsefi gerçeklikler içermediğini söylemiştir. Bu açıdan bakıldığında Spinoza son derece laik ve demokratik bir tutumla, devletin dinden uzak durması gerektiğini savunuyordu. Yani devlet "duyunc özgürlüğü" ilkesine göre hareket etmeliydi.

Spinoza'nın İncil'e bu denli cesurca yaptığı eleştiriler Kalvanistleri daha da ateşlemişti. Kalvanistler, o dönem yönetimdeki Jan de Witt' i de karşılarına almışlar ve Spinoza'nın bu rahatlığını ona bağlamışlardı. Onlara göre Witt'in yönetimi bu tarz aykırılıklara alan açmaktaydı. Gerçekte de Witt yönetimdeyken Spinoza'nın güvende olduğu doğrudur. Ancak, 1672 yılında Fransızların Hollanda'yı işgali sırasında Witt öldürülmüş, onun ölümünü fırsat bilen Spinoza karşıtları Tractatus Theologico Politicus'u yasaklatmayı başarmışlardı. Spinoza da Ethica' yı

yazmaya kaldığı yerden devam ederek tamamlamaya girişse de, dönemin politik durumu kitabın yayınlanmasına uygun olmadığı için, *Ethica* onun sağlığında yayımlanamadı. Spinoza, 44 yaşında veremden öldüğü yılın son ayında *Ethica* ancak basılabildi. Öldüğü sırada “*Tractatus Politicus*” üzerinde çalışmaktaydı.

1.2. Spinoza’nın Kullandığı Yöntem

17. yüzyılda, bu çağın genel karakteristik yapısının da etkisiyle, metot üzerinde ciddi uğraşlar verildiğini görmekteyiz. Özellikle F. Bacon’un 1620 yılında yazdığı “*Novum Organum*” u buna en çarpıcı örnektir. Bacon “yardımcısı olmayan bir el veya zihin, kendi başlarına bırakıldıklarında, ancak küçük bir güce sahip olabilirler. Zihin, en az bir el kadar ihtiyaç duyduğu aletler ve yardımlar aracılığıyla bir takım sonuçlar elde edebilir. Nasıl ki, aletler elin hareketini hem geliştirip hem de düzenliyorsa, zihne uygulanan aletler de aynı şekilde zihni harekete geçirir ve korur” diyerek bu konudaki hassasiyetini gözler önüne sermiştir (Bacon, 1999: 8).

Bacon, Aristoteles mantığının artık eskidiğini ve doğayı açıklamada yetersiz olduğunu savunurken, bunun yerine tümevarımı koymaya çalışmıştır. Çünkü Aristoteles mantığı töz kavramı üzerine dayalı ve nitelken, yerine töz kavramı üzerinden gitmeyen daha nicel, mekanik bir sistem getirilmelidir, diye düşünmekteydi.

17. yüzyıl eski mantığın yerini matematiksel düşünüşe bıraktığı, Descartes, Spinoza, Leibniz gibi dönemin ünlü düşünce insanlarının bu konuda çalışmalar yaptığı, doğrulara götüren yolların hiç olmadığı kadar önemsendiği bir dönem olmuştur. Descartes da 1637 yılında, “*Metod Üzerine Konuşma*” adlı eserini yazdığında bu yol ve yöntem konusunda bir hayli kafa yormuştur. Hem Bacon hem de Descartes okumaları ile onlardan bu konuda ciddi etkilenen Spinoza da daha ilk eserlerinden biri olan “*Anlama Yetisinin Gelişimi Üzerine*” adlı eserinde bu konuyu irdelenmiştir.

Skolastik düşüncenin son bulmasıyla, fizik ve matematik başta olmak üzere bilimlerin önem kazanmış, ortaçağ boyunca dinin etkisinde olan felsefe, Rönesans’tan başlayarak sonrasında uzun bir süre bilimin etkisine girmiştir. 17. yüzyılda ve hatta Spinoza’da da felsefe ve bilimin beraber olduğu görülmektedir. Bu dönemin pek çok filozofu aynı zamanda bilim adamıdır. Yine bu dönemin yetiştirdiği bir filozof olan Spinoza için de felsefe kanıtlanabilir olmalıdır. İşte bu sebeple de geometrik yöntemi kullandığı görülmektedir. Onun geometrik yöntemi tündengeline dayanır. Nitekim başyapıtının tam adı: Geometrik Düzene Göre Kanıtlanmış Etika’dır. Yapıt okunurken adeta bir geometri kitabı ile karşılaşılmaktadır. İlk olarak “tanımlar” (definitiones) verilmiştir. Sonra “aksiomlar”, daha sonra da “önergeler” (propositiones) ile bunların kanıtlamaları, en son olarak da “notlar” (scholie) verilmiştir. Genel olarak yapıtı okumanın zor olduğu düşünülmekle birlikte, bunun nedeni Spinoza’nın kullandığı yöntemdeki kalıplara katı bağlılığı gösterilmektedir. Tüm bu ağır havaya rağmen “*Ethica*” eşine

az rastlanan türde bir mistisizm ile rasyonalizmin örneğidir. Spinoza, derin metafizik konuları bile geometrik yöntemi kullanarak açıklamıştır.

“ Spinoza’nın kullandığı yönteme matematik yöntem değil de, geometrik yöntem demek daha doğru olur. Spinoza öteden beri rasyonel tanıtılmanın ideali sayılan Eukleides geometrisini örnek olarak almış, sistemine dıştan bu sentetik-demonstratif bilimin formunu vermeye çalışmıştır.” (Gökberk, 2002: 261).

Spinoza’nın ontolojik ve epistemolojik açıklamaları kendine özgü ve son derece sistematik kurulmuş bir felsefeye dayanır. Bu bağlamda, sarılmaz doğrulara götüren tek yöntem dediği geometrik yöntemi kullanmış olması da tesadüf olmamalıdır. Geometrik yöntemi seçmesinde Descartes’a hayranlığının izleri vardır. Descartes, matematiğin kanıtlarının kesinliğinden dolayı matematiğe düşkünlüğü ile tanınan o dönemin en önemli filozoflarından. Descartes ve dönemin bilim geleneğinin Spinoza’yı yöntemsel olarak bir hayli etkilemiş olduğu aşikardır.

Spinoza felsefesinin genel hatlarıyla metot olarak geometrik yöntem ve tümdengelim (dedüksiyon) üzerine kurulu olduğunu söyleyebiliriz. Spinoza’nın geometrik yöntemi ile tanımlar ve aksiyomlar sıralanarak, çok sayıda önerme ve sonuç kanıtlanır. Tanım ve aksiyomlardan adım adım akıl yürütmeler doğrulanmış olur. Spinoza’nın geometrik yöntemi amaç değil bir araçtır.

“Tanrı ya da doğayla ilgili, O’nun özsel olarak varolduğu, mutlak olarak sonsuz olduğu, kendi kendisinin nedeni olduğu, kendisinde ve kendisi aracılığıyla varolduğu vs. türünden hiçbir şekilde reddedilemeyecek, kendisinden başka önermelerin türetileceği bir temeli meydana getiren şeyler ya da doğrular olduğunu kabul eden Spinoza, Etika’da geometrik yöntem aracılığıyla bu diğer doğruları çıkarsamaya geçer.” (Cevizci, 2012: 138-139).

1.3. Spinoza’nın Eserleri

Eserlerinin çoğu ölümünden sonra yayımlanabilmiştir. Spinoza yaşarken yayımlanan eserleri sadece “Descartes Felsefesinin İlkeleri” ve “Teolojik-Politik İnceleme” dir.

“Renati des Cartes principiorum philosophiae” (“Descartes Felsefesinin ilkeleri”), Spinoza’nın ilk yapıtıdır. Bir gence verdiği derslerin bir araya getirilmesinden meydana gelmektedir. Descartes felsefesi üzerine yazılmıştır. Descartes’ın “Felsefenin İlkeleri” adlı eserinin ilk iki bölümünün geometrik yöntemle çözümlemesi yapılmıştır. Bu kitaba önsözü Spinoza’nın yakın arkadaşı Lodewijk Meyer yazmıştır. Kitap 1663 yılında basılmıştır. “Metafizik Düşünceler” ise bu kitaba ekli bir şekilde yayınlanmış bölümüdür.

“Tractatus theologico-politicus” (“Teolojik- Politik İnceleme”) ise adından da anlaşılacağı gibi Spinoza’nın, teoloji ve politika konusundaki görüşlerinden oluşmaktadır. İşlenen başlıca kavramlar, din, devlet, düşünce özgürlüğü ve demokrasidir. “Kendileri ile sık sık yazıştığı Amsterdam’daki yakın dostlarının ısrarları üzerine yayımladığı eseridir.”(Gökberk, 2002: 260).

Eserin ilk basımında yazarın adı verilmemiş, yayımcısı ve yayınevi bilgileri de yanlış verilmiştir. Çünkü kitap basıldığı anda büyük tepkilere yol açmış hatta çıkan şiddetli tepkiler üzerine Spinoza bir daha eser yayınlamama kararı almıştır. Kilise de 1674 yılında kitabı yasaklatmıştır. Hatta “ dinini inkar eden Yahudi’nin cehennemde şeytanla birlikte yazdığı kitap” olarak adlandırılmıştır. Spinoza bu eserinde politikanın aklın alanına giren bir konu olduğunu ve bilim ile dinin kesinlikle ayrılması gerektiğini savunur. Teolojinin nesnesinin “inanç ve itaat”, felsefenin araştırma nesnesinin ise “hakikat” olduğunu söyler. Ayrıca, ifade özgürlüğünü şiddetle savunarak, demokrasinin önünün ancak bu şekilde açılabileceğini savunur. O’na göre demokrasi insan doğasına en uygun rejimdir ve gerek din gerekse devlet adına tüm sınırlamalar kaldırılarak ifade özgürlüğü ile demokrasi sağlanabilirse özgürlük gerçekleşebilecektir.

“Ethica” (“Etik”, “Törebilim”), Spinoza’nın başyapıtıdır. Kitabın tam adı “Geometrik Metoda Göre Belirlenmiş Etika’dır” (Ethica Ordine Geometrico Demonstrata). Felsefe tarihinde bu şekilde yazılmış başka bir kitap yoktur. Spinoza öldükten sonra 1677 yılında basılabilmektedir. Ancak, Spinoza’nın, Leibniz O’nu Lahey’de ziyaret ettiği sırada Ethica’nın bazı parçalarını müsvedde halindeyken ona okuduğu bilinmektedir (Gökberk, 2002: 260). Kitap beş ana bölümden oluşmaktadır. Spinoza düşüncelerini geometrik yöntemi kullanarak ve tümdengelimli bir şekilde açıklamıştır. Tanımlar, aksiyomlar ve önermeler ile bunların kanıtlamaları, en son olarak da notlar verilmiştir. Birinci bölüm “Tanrı Üzerine”, ikinci bölüm “ Anlığın Doğası ve Kökeni Üzerine”, üçüncü bölüm “Duyguların Köken ve Doğaları”, dördüncü bölüm “ İnsan Köleliği, Ya Da Duyguların Gücü”, beşinci bölüm “ Anlağın Gücü Ya Da İnsan Özgürlüğü” olarak adlandırılmıştır.

“Tractatus Politicus” (“Devlet Üzerine İnceleme”) ise tamamlanmamış bir eserdir. Tractatus Politicus için önsöz yerine Spinoza’nın bir arkadaşına yazdığı mektubunda şunlar yazmaktadır. “...Politik İnceleme yazmaya başladım. Altı bölümü şimdiden tamamlandı: İlk bölüm bir giriş mahiyetinde; ikinci bölüm doğal hakkı, üçüncü bölüm her tür egemen gücün hakkını, dördüncü bölüm egemenin idaresine bağlı meseleleri, beşinci bölüm bir toplumun ulaşmayı hedefleyeceği en yüksek yapılanmayı ele alıyor ve altıncı bölümde de tiranlık içine düşmesini engellemek için bir monarşik yönetim biçiminin nasıl kurulması gerektiği işleniyor. Şu sıra iyi bir monarşik örgütlenmeye ilişkin altıncı bölümün bütün noktalarını yeniden ele alıp yöntemli olarak tanıtladığım yedinci bölümü kaleme alıyorum. Ardından aristokratik yönetim biçimine ve sonra da halk yönetimine (demokrasi) geçeceğim ve nihayet, yasalara ve siyaseti ilgilendiren diğer özel sorunlara...” (Spinoza, 2015: 11).

“Tractatus de Intellectus Emendatione” (“Anlığın Düzeltilmesi Üzerine İnceleme”), yine tamamlanmamış bir yapıtıdır.

“Tractatus de Deo et Homine Eiusque Felicitate” (Tanrı, İnsan ve İnsan Mutluluğu Üzerine İnceleme”), “Kısa Denemeler” olarak da bilinir. Burada Spinoza’nın Bruno’dan

etkilenmiş olduğu açıkça görülmektedir. Kitap iki ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Tanrı'nın varlığı, ikinci bölümde ise bilginin değişik türleri gibi konular ele alınmıştır. Kitabın Spinoza'ya ait olduğunu savunanlar olduğu gibi, tam tersine, Spinoza'dan farklı biri tarafından yazılmış olduğunu savunanlar da mevcuttur.

Spinoza'nın bu belli başlı eserleri dışında, ünlü kişilerle yazışmalarını içeren, felsefi konuların tartışıldığı “mektupları” ve bazı özel denemeleri de mevcuttur.

2. TANRI KAVRAMI TEMELİNDE ÖZGÜRLÜK VE ZORUNLULUK KAVRAMLARI İLİŞKİSİ

2.1. Spinoza'da Tanrı Kavramı

Spinoza felsefesinde, Tanrı'yı anlamak, genel olarak onun sistemini ve insanı anlamak için çok önemlidir. Spinoza ve felsefesi söz konusu olduğunda, bir kısım düşünür, onun tam bir ateist olduğunu düşünmekle birlikte, bir kısım düşünür için ise onun felsefesinin tamamı Tanrı'dan ibarettir. Bunu çözümleyebilmek için Tanrı'yı nereye ve nasıl koyduğunu ya da Tanrı kavramının içini nasıl doldurduğunu anlamamız gerekmektedir.

Gerek felsefe tarihinde gerekse günümüzde insanı anlamaya çalışmak, içinde bulunduğu ilişkilerle mümkündür. Doğa ile ilişkisi, diğer insanlarla ilişkisi ya da Tanrı ile ilişkisi onu anlatacaktır. Özellikle de Tanrı'yı nasıl kurguladığı insana dair çok önemli bilgiler verecektir. Genel olarak ise, insan kendisini nasıl görmek istiyorsa ya da nasıl yaşıyorsa, Tanrı'yı da o şekilde kurgulamaktadır. Sınırlı yapıya sahip olan insan, Tanrı'yı da, ancak sahip olduğu bu biliş çerçevesinde anlayacak ve bilecektir.

Spinoza'nın Tanrı'sının alışlagelmiş Tanrı anlayışından farklı olduğu açık bir şekilde ortadadır. Hatta cemaatinden kovulmasının nedeni de, Tanrı'ya ilişkin yaklaşımlarının duyulması olduğu söylenir. Onu ziyaret eden iki hahamın, Tanrı'nın bir bedene sahip olduğu fikrinden vazgeçmesi için Spinoza'ya para teklif ettikleri bilinmektedir. Ancak Spinoza geri adım atmamış ve sonuçta da cemaatten atılmıştır.

Felsefe tarihinde Tanrı'nın nasıl kurgulandığına kısaca bir göz atmamız gerekirse, özellikle Antik Yunan'da, orta çağda ve Descartes ile başlayan dönemde ciddi ayrışmalar gözlemlenmektedir. Antik Yunan'da tanrıların "antropomorfik" yani insan biçimli yapıları göze çarpmaktadır. Tanrılar kadın ya da erkek olabilir, kızabilir, mutlu olabilir ya da üzülebilirler. Antik Yunan çok tanrılı (politeist) bir yapıya sahiptir. Mitoslar çağı inanç sisteminin tamamına hakimdir.

Ortaçağa gelindiği zaman ise genellikle monoteist görüş yaygın kabul görmektedir. Bilindiği üzere en az bir Tanrı'nın varlığını kabul eden görüşe "Teizm", sadece tek bir Tanrı'nın varlığını kabul eden görüşe de "Monoteizm" denir. Orta çağın Tanrı'sı evrenin dışında, aşkın bir hal alır. Tanrı evreni yaratır ya da isterse yok edebilir. İnsanı da yaratmıştır ve yarattıklarına müdahale eder. Yarattıklarından da farklı bir varlık düzeyindedir. Her şeyin üzerinde üstün güçtür ve kutsaldır. Hiçbir şey ona denk değildir. Kader, kutsal kitap ve ahiret inancı vardır. Tanrı her şeyi bilir, mucizelerin olmasını sağlar, peygamberler gönderir ve zamansal olarak önseldir.

Spinoza için Antik Yunan'daki tanrılar nasıl antropomorfik bir yapıya sahip ise dinlerdeki Tanrı anlayışı da bu durumdan çok farklı değildir. Dinlerin kutsal kitaplarında Tanrı, ödüllendiren, cezalandıran, bilen, duyan, güçlü, merhamet eden ya da kızan olarak tasvir edilir.

Bu tarz insani duygu ve eylemlerin Tanrı'ya atfedildiği anlayış, Spinoza için, Antik Yunan'ın kızdığı için gök gürültüsü meydana getiren tanrısına çok uzak değildir. Ya da "panteizm" için, doğa ile aynı da olsa içinde bir Tanrı inancı var, şeklinde bir düşünüş tarzı son derece yanlış ve büyük bir yanılgı olacaktır.

Descartes'la birlikte orta çağın Tanrı anlayışı bazı darbeler almıştır. Descartes, bazı çelişkiler dile getirerek, orta çağın Tanrı anlayışını sorgulamış ve eleştiri süzgecinden geçirmiştir. Tanrı, kendi yarattıklarını beğenmiyor ya da yetkin bulmuyor olmalı ki müdahale edebiliyor, diye düşünmüştür. Ortaçağın Tanrı düşüncesine tamamen aykırı olan bu düşünüş şekli ve giriştiği metodik şüphe yöntemi ile Descartes kendi Tanrı ve insan anlayışını ortaya koymuştur.

Descartes, kendisini düşünen varlık olarak ortaya koyduktan sonra, bizde yetkinlik ve mükemmellik fikri varsa onu zihnimize koyan, bu özelliklere sahip bir varlık olması gerekir, bu da Tanrı'dır, demektedir. Tanrı, her şeyi kusursuz bir şekilde yarattıktan sonra artık yok etmeyecektir. Çünkü her şeyi zaten mükemmel bir şekilde yaratmıştır. Tanrı ve yarattıkları, artık o düzen içerisinde yaşayacaklardır. Bu süreçten sonra Tanrı tarafından müdahale de olmayacaktır. Bu görüşü ile Descartes, dinlere ciddi bir darbe vurmuş gözükmektedir.

Spinoza, pek çok konuda Descartes'a karşı olmasına rağmen, aynı zamanda pek çok konuda da ondan etkilenmiştir. Bu noktada ondan etkilenmiş olduğu çıkarımında rahatlıkla bulunabiliriz. Ancak Spinoza, Descartes'ın bu Tanrı anlayışında bir problem bulup, onu kendi sisteminde ortadan kaldırmaya çalışmıştır. O da, Descartes'ın tanrısının irade sahibi olması ve keyfiyet barındırmasıdır.

Nietzsche, "Deccal" adlı yapıtında Descartes ile açıkça alay eder ve özetle şöyle söyler:

" Tanrı sıkıldı ve insanı yarattı. Bir süre sonra insan sıkılınca, hayvanı yarattı ve yine bir süre sonra insan hayvana galip gelince de kadını yarattı. O andan itibaren de hem Tanrı hem de insan eğlendi."

Spinoza'da ise Tanrı zorunluluğun kendisidir. Yani ne dinlerdeki gibi aşkın, yaratıcı, irade sahibi bir Tanrı ne de Descartes'da olduğu gibi bir Tanrı vardır. Spinoza'da evrendeki her şey Tanrı'dır ancak bir zorunluluk ya da zorunlu bir yasa olarak anlaşılmalıdır. Tanrı, tek töz, Causa sui' dir. Yani kendi kendisinin nedenidir. Tanrı dışındaki her şey, zorunlu tanrısal yasadan dolayı vardır. Özü var oluş içeren tek varlık Tanrı'dır. Nedeni Tanrı olan diğer tüm şeylerin ise özleri var oluş içermez.

Spinoza, Tanrı'nın görünümlerinden bahseder. Tanrının görünümleri tanrısal özü taşır. Bu çerçevede düşünüldüğü zaman, yalnızca bu anlamda her şey tanrının bir parçasıdır. Spinoza'nın sistemi bir puzzle gibi düşünülebilir.

Leibniz'in monad anlayışını da buna benzetebiliriz. Bütün ve onu oluşturan parçalar vardır. Her monad, kendine yeterliğe sahiptir ancak evrenin bütünü de o monadda görülür. Bu anlamda Leibniz de Spinoza'dan etkilenmiş gözükmemektedir.

Tek töz Tanrı ise ezeli ve ebedi olarak sonsuzdur. Başka bir şekilde Ulus Baker'in yorumuyla da Tanrı sonsuzca vardır. Bu sonsuzluk ise doğası, özü, var oluşu bakımından anlaşılabilir. Yoksa süre söz konusu değildir. Süreye tabi olan varlık ya da töz değil, var olanlardır. Sonsuz tözden, sonsuz çokluk çıkar. Ya da başka bir deyişle, tözün sonsuz nitelikleri vardır. Sonsuz ancak tek bir töz ve onun sonsuz niteliğinden bahsedilmektedir. Hegel'in dile getirdiği, "bir" in nasıl olur da sonsuz olduğunu size felsefe anlatır, sözü tam da bu noktada Spinoza'ya uygun düşecektir.

Spinoza'nın nitelik dediği attributum ya da sıfat kavramlarına karşılık gelmektedir. Spinoza'da bir şeyin ne kadar realitesi varsa o kadar sıfatı olması gerekir.

" Bir şey ne denli olgusalılık ya da varlık taşırsa, o denli çok yüklemi vardır." (Spinoza, 2009: 15)

Tanrı'nın sonsuz niteliklerinin hepsi, tözün özünü anlatır. Bu sebeple de aynı zamanda o sonsuz özün kendisi olmaktadır. Sonsuz tözün ürünü ya da sonuçları da moduslardır. Modusların var oluşları töze bağlıdır. Töz, Causa Sui olması bakımından nedendir.

Spinoza, içerisinde yaşadığımız Doğa'nın ve var olan her şeyin kendisine dayandığı sonsuz varlığa ya da töze "Tanrı ya da Doğa (Deus sive Natura)" adını vermektedir (Spinoza, 2004:114). Tanrı ve doğa ikiliğinin ortadan kaldırıldığı panteist bir anlayış sergilenmiştir. Doğa ve Tanrı bir ve aynı şeydir. Spinoza'nın "Tanrı" dediği her yere "doğa" kavramı da konularak okunmalıdır.

Tanrı, Ethica'da hemen ilk kitapta anlatılır. Yani Ethica "Tanrı Üzerine" adı verilen birinci bölüm ile başlar. Spinoza, Tanrı'yı (Deum), sonsuz varlık ve sonsuz özü anlatan sonsuz yüklemelerden oluşan tözü anlıyorum, diye tanımlar. Onun Tanrı anlayışı tek ve sonsuz töze karşılık gelir. Tanrı, kendi kendisinin nedeni olan "Causa Sui" dir ki bunun ötesinde kavram yoktur. Tanrı, doğanın aşkın bir nedeni değil, kendisidir. Spinoza, Tanrı'nın bir erek uğruna davranan, karar veren, aşkın bir Tanrı olamayacağını düşünür. Çünkü bu antropomorfik olacaktır. Tanrısal olan oluş ve işleyişin kendisidir. Doğanın kendi yasalılığı söz konusudur. Bunu mekanik bir işleyiş ile tasvir etmek yanlış olmayacaktır. Olayları yorumlarken kullanılan değerler, örneğin iyi ve kötü, bize aittir. Doğada yoktur.

Var olanlar, tekiler ya da Tanrı'nın görünüşleri için ise Spinoza, var olmaktan başka seçenek yoktur ya da onun deyimiyle, zorunlu olarak var olmaya belirlenmişlerdir, der. Böylelikle Spinoza felsefesinde, Tanrı tarafından değil ama Tanrı nedeniyle ya da tanrısal zorunluluktan dolayı var olmaya belirlenen her şey "Natura Naturata", Tanrı ise "Natura

Naturans” a karşılık gelir. Belirleyen doğa, belirlenen doğadan daha fazlası değildir. Bir ve aynıdır. Tanrı zorunluluğun ve doğanın kendisidir.

Spinoza’nın konuya ilişkin kavramlaştırmaları olan varlık, töz, attributum ve modus kavramları ile bağlantıları tezin ilerleyen bölümlerinde detaylı olarak ele alınacaktır.

2.1.1. Tanrı ve Zorunluluk

Zorunluluk en genel anlamda, başka türlü olmayan-olamayan, olduğundan başka türlü olmanın mantıksal olarak olanaksız olduğu, olumsal olmayan gibi çeşitli şekillerde tanımlanıp yapılabilecek bir kavramdır. Felsefe tarihi boyunca birçok filozofun sorguladığı ama daha çok bilime veya bilimsel felsefeye konu olan bir alandır. Çünkü, bilimsel anlamda “zorunluluk” kavramı determinizm ve neden- etki bağı ile birlikteliğinden, Galilei’ den itibaren doğanın anlaşılmasında temel kavram olmuştur. Hatta Newton’un yaptığı çalışmalar ile bu durum daha da pekişmiştir. Relativite teorisine kadar doğaya bu şekilde bakış tarzı hakim olmuştur. Felsefe ya da bilim tarihinde zorunluluk denilenince beraberinde mutlaka nedensellik, determinizm, apriori gibi kavramları da çağırır. Kavram, hem ontolojik hem de epistemolojik olarak incelenmeye uygundur. Ancak bu çalışmamızda sadece Spinoza felsefesindeki yerini anlamlandırmaya çalışacağız.

Spinoza’da “zorunluluk” sistemden çekildiğinde adeta tüm sistemin çökeceği kilit bir konumdadır. Zorunluluk kavramının anlaşılabilmesi için ise Tanrı kavramının anlaşılması gerekmektedir. Spinoza için zorunluluk, en genel anlamda, determinist bir neden sonuç ilişkisi olan yasadır. Hatta doğada var olan bu zorunlu yasa pek çok düşünürün görüşüne göre de Spinoza için Tanrı’nın kendisidir.

“Spinoza’nın Tanrı olarak doğada tam bir zorunluluk gördüğü söylenebilir.” (Türkyılmaz, 2007).

Spinoza, varlığı açıklamak için “zorunluluk” kavramından bahseder. Varlığın var olma nedeni onun doğasıdır ya da doğasının işleyişine bağlıdır ve doğasının belirlenimi sonucu bir şey ne ise o olur. Her şey buradan anlam bulur. Bu noktadan hareketle artık varlığa ve var olanlara ilişkin belirlenimler sıralanabilir.

Spinozada, varlığın doğası kendi kendisinin nedeni olmaktır. Bu onun “causa sui” dediği şeye karşılık gelmektedir. Causa sui için Ethica’da, kendinin nedeni ile özü varoluş içereni ya da var olmadıkça doğası kavranamayanı anlıyorum, diyor (Spinoza, Törebilim, 1996: 9). O halde sadece Tanrı kendi kendisinin nedenidir. Yani Tanrının doğası varlığının nedenidir. Tanrı kendinin nedeni olduğu için de zorunludur. Var oluş içindeki diğer tüm varlıklar da, nedenleri kendileri olmadıkları için zorunlu değil ama zorlanmış varlıklardır. Tanrı “zorunlu varlık”, var oluş içindeki diğer varlıklar ise “zorlanmış varlık” tır.

Spinoza, bu kabulden hareketle, Tanrı'dan başlayan bir mantıksal tümdengelim sürecine girmiştir. Burada zorunluluğun nasıl bir neden- sonuç ilişkisi olduğu karşımıza çıkmaktadır. Varlık açısından metafiziksel bir determinizm söz konusudur. Tanrı, özü var oluş içeren, kendi kendisinin nedeni olanıdır. Kendinde neden, "zorunlu varlık"tır. Var olan her şeyin de Tanrı ile nedensel bağıllığı vardır. Var olanların ise özleri varoluş içermez. Bu zorlanmış varlıkların özleri var oluş içerseydi, onlar da kendi kendilerinin nedeni olurlardı. Oysa bu yalnızca Tanrıya özgü bir durumdur. Özleri varoluş içermeyen varlıkların zorunlu nedeni Tanrıdır. Yani Tanrı kendi kendisinin nedeniyken, var olanların nedenleri kendileri değildir. Bu bağlamda, Spinoza'ya göre, doğada mutlak bir zorunluluk vardır. Tüm varlıklar, Tanrı'dan, zorunlulukla ve belli bir düzen içinde doğmuşlardır. Burada rastlantıya ve erekselliğe yer yoktur. Doğası dışında herhangi bir neden ve etkiyi gerektirmeyen tek varlık ise Tanrıdır. Doğa da ontolojik olarak Tanrıdan ayrı bir şey değildir. Bir ve aynıdır.

Tanrı zorunlu olarak vardır ve Tanrı olmadan başka hiçbir şey meydana gelemez. Diğer var olanlar ise zorunlu olarak, Tanrı'nın varlığından türerler. Spinoza'nın *Ethica*'da da söylediği gibi, var olan her şey Tanrıdadır ve Tanrı olmaksızın hiçbir şey olmaz ve kavranamaz. Tanrı yalnızca kendi doğasının yasalarına göre davranır ve hiçbir şey tarafından zorlanmaz. Dolayısıyla Tanrı tüm şeylerin içkin nedenidir. Spinoza, Tanrı'nın var olanlar ile olan aynılığını ve farklılığını ifade edebilmek için "Natura Naturans" ve "Natura Naturata" kavramlarını kullanmıştır. Natura Naturans, Tanrı'ya karşılık gelir. Natura Naturata ise Tanrı nedeniyle var olan diğer tüm varlıkları ifade etmek için kullanılmıştır. Ancak Spinoza'nın tüm sisteminde birlik ve aynılık söz konusudur. Tanrı'nın doğası belirleyendir ama belirlenen doğadan farklı bir varlığı yoktur. Dolayısıyla buradaki ölçüt, kendi kendisinin nedeni olan doğa ve nedeni Tanrısal doğadaki zorunluluk olan doğa, denilebilir.

Spinoza'yı felsefe tarihinde özel bir filozof yapan en önemli noktalardan biri şüphesiz Tanrı'yı ve Doğa'yı konumlandırışıdır. *Ethica*'da, Tanrının ve/ ya da Doğanın davranmasının ve var olmasının nedeni bir ve aynıdır, diyerek, Tanrı ve doğanın aslında bir ve aynı şey olduğunu ifade etmektedir. Var olanları ya da tekilleri ise zorunlu olarak var olmaya belirler.

Spinoza'da, Tanrı aynı zamanda da etkindir yani kendi kendini de üretir. Ancak Tanrı irade ve istemeye sahip değildir. İşte zorunluluk tam da burada Tanrı'yı şekillendirmektedir. Hem Tanrı her şeyin nedeni ki Tanrı olmadan hiçbir şey olamaz ve kavranamaz hem de bu süreçte Tanrı'nın iradesi ya da isteğinden söz edemiyoruz. Sadece Tanrı'nın ya da varlığın doğasındaki zorunlu işleyiş tüm sistemi kuruyor.

Spinoza'da doğa da üretken ve canlıdır. Spinoza'nın, felsefi sisteminde, Tanrı doğadır, diyerek yaptığı belirlenim ile canlılık noktasından hareketle panteist bir noktaya ulaşmış olduğu görülmektedir. Panteizm genel olarak Tanrı- Doğa ikiliğinin ortadan kaldırılmasını ifade eden düşünüş şeklidir. Spinoza'nın bu konudaki görüşlerinde de en fazla Bruno'nun etkisi göze

çarpılmaktadır. Spinoza'da da Doğa ve Tanrı bir ve aynı şeylerdir. Bağımsız tözlerin toplamı değil, aynı tözü ifade eder. Tanrıdan aşkın neden değil sadece içkin neden olarak bahsedilebilir. Böylelikle, Spinoza'nın teizm' den tamamen uzak olduğu görülmektedir. Felsefesinde dinsel hiçbir öge yer almamaktadır. Ancak doğayı geometrik bir model gibi tasarlayan, kendi döneminin bilimsel anlayışı, gerek kullandığı yöntemde gerekse sisteminde kuvvetle hissedilmektedir.

"Eğer Tanrı Doğa'dan ayrı olsaydı ve eğer Tanrı'dan başka tözler bulunsaydı, Tanrı sonsuz olmazdı" (Spinoza, 2004: 25 – 26).

G.Bruno'ya göre, "her bir şeyin ve her bir hareketin hem kendi içinde bir ilkesi ya da bir kaynağı hem de kendi dışında bir nedeni ya da kaynağı vardır: Tanrı hem ilkedir hem neden; doğanın her bir parçasında içkin olarak ilke her bir parçayı aşan olarak nedendi." (Collingwood, 1999: 118).

Spinoza'nın Tanrı ve Doğa konusunda yaptığı panteist açıklamalar, kendisinden sonra gelen düşünürlerin farklı yorumlar yapmalarına sebep olmuştur. Kimine göre sıkı bir ateist, kimine göre ise dindar bir filozof olan Spinoza "panteist" adını tamamen ve kesinlikle karşılamaktadır. Bu konuda Hegel, Spinoza'ya ateist denilmesinin doğru olmadığını iddia etmektedir. Hegel şöyle dile getirmiştir:

"Spinoza ortaya koyduğu düşünceleriyle Tanrı ile Doğa arasında bir ayrım yapmadığı için ve Tanrı'dan ziyade ortada sadece Doğa kaldığı için, ateistlikle suçlanmıştır. Fakat Spinozacılık(Spinozizm) gerçek bir şekilde Akozmizm (acosmism) terimi ile açıklamak daha yerinde olur. Çünkü onun öğretisine göre, sonlu varlıklar (bütün evren) kendi başına (substantial) bir temele sahip değildir, fakat buna sadece Tanrı sahiptir." (Hegel, 1986: 281).

Goethe, Spinoza'ya yapılan ateist tanımlamasına karşın " Benim doğaya kendi bakış yolum Spinoza'nınki değildir. Ama bildiklerimin tümü arasında benim görüşümle en iyi anlaşılan kitabın adını vermem gerekseydi, bunun yalnızca Törebilim olduğunu söyleyebilirim. Ateist olduğu öne sürülen bu insanla birlikte, Tanrıya tapınmaya giderek daha çok sarılıyorum ve din adını verdiğiniz ve vermeniz gereken her şeyi memnuniyetle size ve dostlarınıza bırakıyorum." demiştir (Spinoza, 1996).

Spinoza'da, Tanrı kendinin nedeni olduğu için doğasının yetkin olduğu kabul edilir. Yani Tanrı'nın doğası yetkindir. Varlığın nedeni ve gücü doğasıdır. Varlık ancak doğası yetkin olduğu için kavranabilir. İşte bu yetkin doğa sayesinde ki varlık, kendi kendisiyle açıklanabilir. Tanrı'nın doğası yetkin olmasaydı, Tanrı'nın başka bir neden tarafından belirlenmiş olduğu düşünülebilirdi. Bu kabul ile yani yetkin doğa kabulü ile Tanrı'nın zorunlu varlık olduğu ispatlanır ve doğası dışında bir neden aranmaz. Tanrı'nın doğası zorunlu olmasaydı, Tanrı için "isteme" söz konusu olurdu. Spinoza bu şekilde yani Tanrı'nın doğasının zorunlu olduğu kabulü ile Tanrı için isteme ve iradeyi ortadan kaldırmıştır. Ona göre varlık ve var oluş Tanrı'nın istemesi ile değil, doğası tarafından zorunlu olarak belirlenir. Varlık ve var oluşu zorunlu olarak

belirleyen Tanrı'nın verili doğasıdır. Bu doğa, Tanrı'nın varlığı ve varlığının etkinliğini zorunlu olarak belirler. O halde Tanrı'da irade değil, zorunluluk vardır.

Varlık ve var oluş arasında zorunlu bağ söz konusudur. Bu zorunlu bağ içerisinde varlık verili neden, var oluş da bu nedenin etkisidir. Verili neden yani varlık belirleyendir. Var oluş içerisindekiler de belirlenenlerdir. Yetkinlik kabullü, belirleme üzerine kuruludur ve yetkinlik, zorunluluk, Tanrı'nın doğası birlikte kullanılır. Zorunluluk kavramı, belirleme kavramı olmadan anlaşılamaz. Varlık zorunlu ve belirleyendir.

“Nasıl geometrik şekiller uzaydan matematik bir zorunlulukla çıkıyorlarsa, tek tek varlıklar da Tanrı'nın özünden matematik bir zorunlulukla oluşurlar. Evren bir zorunlu bağlantılar sistemidir.” (Gökberk, 2002: 262).

Spinoza'da her nesne bir başka nesnenin, her olay da başka bir olayın “zorunlu” sonucudur. Varlığın doğasından kaynaklanan bu zorunlu yasa tüm sistemin işleyişini belirler. Bu tıpkı matematiksel bir sonuç çıkarma işlemi gibi net ve kesindir. Böylelikle, evrendeki her şey birbiriyle bağlantılıdır. Bu “nedenler zinciri” evrendeki zorunlu yasanın sonucudur. Kesinlikle herhangi bir rastlantısallık, tesadüf ya da istenç söz konusu değildir. Bu Spinoza'nın sistemindeki mekanist görüşü gözler önüne sermektedir. Spinoza bu açıklaması ile evrendeki teolojik açıklamaları ortadan kaldırmış olmaktadır. Madde dünyasındaki tüm olaylar, matematiksel bir zorunluluğa bağlıdır. Madde dünyasındaki olaylar yine maddi nedenlerle açıklanabilirler. Dolayısıyla da rastlantı, erek ya da mucizeye yer yoktur.

Kendi varlığının nedeni yine kendisi olan töz yani Tanrı, özü gereği zorunlu varlıktır. Tanrı'nın doğasındaki bu zorunlu yasa madde dünyasındaki düzeni ve işleyişi de kapsar daha doğrusu belirler. Tanrı zorunlu varlık olarak, diğer tüm var olanlara zorunlu bir etki eder. Tanrısal doğanın zorunluluğunda olan her şey, doğasından ötürü bir ve aynı yolda hareket eder. Var olanlar arasında, bu zorunlu yasa birlik sağlar. Var olan her şey, aynı düzenin içinde aynı yolda davranmaktadır. Felsefe tarihindeki ruh ve beden, madde dünyası ve düşünülen dünya, Tanrı ve doğa gibi ayrımlar Spinoza için söz konusu değildir. Spinoza felsefesinde bir ve aynılık vardır. Hatta hiçbir hiyerarşi de yoktur. Paralel – karşılıklı bir işleyiş içinde bir ve aynılık vardır. Tanrı bile ayrı bir varlık, aşkın bir güç değildir. Tanrı yaratıcı değildir, evrenin kendisidir. Tüm sistemin düzen ve işleyişi ise “zorunlu” bir şekilde gerçekleşir.

Spinoza felsefesine bakıldığında sistemindeki “determinizm” açıkça ortada durmaktadır. Bu zamansal olmayan metafizik determinizm, sistemindeki zorunlu yasanın belirlenimiyle ilgilidir. Özsel bir belirlenim de diyebileceğimiz bu yapı, şeylerin özlerinin var oluş içermemesi dolayısıyla nedenlerinin zorunlu varlık olmasıdır. Tanrının özü var oluş içerir ve dolayısıyla da kendinde nedendir. Ancak özü var oluş içermeyen her şeydedir ve içkindir. Tanrı'nın gücü özünden gelmektedir. Yoksa Spinoza'da Tanrı, dinlerdeki Tanrı anlayışından tamamen farklıdır. Aşkın ve yaratıcı bir güce, akla ya da iradeye sahip değildir. Tanrı, nedensellikle tüm şeylerin

özlerinin ve var oluşlarının nedenidir. Tüm şeyler var olmaya ve eyleme belirlenirler. Bu nedensellik içerisinde rastlantıya yer yoktur. Yani nedensiz olma gibi bir durum söz konusu değildir. Var olanların var olmasını sağlayan zorunlu bir neden vardır. Tanrı bu nedensellikte tüm şeylere önseldir.

“... sonsuz yolda sonsuz şeyler yani her şey Tanrının sonsuz gücü ya da onun sonsuz doğasına zorunlu olarak meydana gelmiştir ya da aynı zorunlulukta ondan çıkmıştır. Buna göre, var olan her şey onun doğasının zorunlu sonucudur. Nitekim üçgenin doğasından da iç açılarının iki dik açıya eşit olduğu sonucu ezeli olarak çıkarılacaktır. Böylece Tanrının evrensel gücü fiil(edimsel) halindedir ve o ezeli olarak fiil halinde kalacaktır.” (Spinoza, XVII: 60)

Var olan her şeyin belirlenmişlik içinde olması, doğada bir determinizmin hüküm sürdüğünü kanıtlar. Tanrı ya da Zorunluluğun nasıl bir neden sonuç ilişkisi olduğu konusu, Spinoza’nın determinizminin doğru anlaşılması açısından son derece önemlidir. Görüldüğü gibi, buradaki neden ve sonuç birbirlerinden farklı değildir. Tanrı ve ondan dolayı var olanlar bir ve aynı olmaktadır.

“... etki, nedenin özünü açması, yani kendini gerçekleştirmesidir.” (Gökberk, 1990: 296).

Spinoza felsefesinde, mantıksal determinizmin doğru anlaşılması zorunluluk ya da zorlama, özgürlük ya da bağımlı olma kavramlarına da ışık tutacaktır. Görülmektedir ki Spinoza’da “zorunluluk” determinizm ile varlık ve var oluşu açıklar. Yani rastlantısal, kadere ve inanca dayalı, iradi değil, son derece mekanist bir sistem gözler önüne serilmektedir. Tıpkı bir matematik formülü gibi sistemi kesintisiz, net ve tutarlıdır. Bunu da zorunluluk sayesinde gerçekleştirebilmiştir.

“Spinoza’nın felsefesi düşünce tarihinin görüp tanıdığı kendi içinde en tutarlı bir sistemdir.” (Gökberk, 2002:271).

2.1.2. Tanrı ve Özgürlük

Özgür varlık, “zorunluluk” ve “Tanrı’nın doğası” kavramları ile tanımlanır. Tanrı, zorunlu ve özgür bir varlıktır. Bu doğasının belirlemesi sonucudur. Spinoza’nın sisteminde Tanrı’nın kendisi de diğer tüm var olanlar gibi zorunlu tanrısal yasa ve işleyişe tabidir.

Spinoza felsefesi için zorunluluk ve özgürlük aynı şeydir. Özgürlüğün, zorunluluğun sonucu olduğu gibi yanlış bir çıkarımsama yapmamaya dikkat etmek gerekmektedir. Çünkü, daha önce de tanıtıldığı üzere, varlığın doğası yani işleyişteki zorunlu determinist yapı onu “zorunlu varlık” yapmaktaydı. Bir başka neden tarafından belirlenmemesi ise onu “özgür varlık” yapar. Bu ise sadece Tanrı için mümkündür ve Tanrı, hem zorunlu hem de özgür olan tek varlık olur. Causa Sui yani kendi kendisinin nedeni olmak sadece Tanrı ya da zorunlu varlık için söz konusudur. Onun dışındaki tüm var olanların nedeni sonsuz töz ya da başka bir kavramlaştırma ile “natura naturans” yani Tanrı’dır. Neden sonucu gerektireceğinden, bu nedenin sonucu ise

“natura naturata” yani tüm var olanlar, moduslardır. Moduslar, tanrısal özün modifikasyonları, görünüşleridir.

Tanrı ontosu gereği özgürdür. Bir başka deyişle de Tanrı’nın özü dolayısıyla özgürlük ontolojiktir. Ancak Tanrı’nın özgürlüğü iradi değildir. Tanrı da zorunlulukla eyler. Töz, varlığı özünde içeren, kendinde neden olan zorunlu varlıktır. Sonsuz sıfatları vardır ve özünü bu sıfatları aracılığıyla ifade eder. Diğer tüm şeylerin nedeni ise kendileri değil Tanrı ya da doğa’dır. Bu anlamda zorunlu değil, zorlama ya da zorlanmış varlık olurlar. Varoluşu özünde içerildiği için tamamen kendi doğasının zorunluluğuna göre davranan ve dışsal olarak hiçbir biçimde zorlanmayan Tanrı, özgürdür. Bu anlamda da sadece Tanrı özgürdür. Buna karşın, tekil şeyler ya da var olanlar, doğaları bakımından içsel zorunluluğa tabi olmalarına rağmen, var oluş bakımından belirlenmiş olmaları nedeniyle dışsal olarak bağımlıdırlar. Bu sebeple de ontolojik olarak özgürlükten söz edemeyiz. O halde gerçek ve mutlak anlamda özgür olan tek varlık Tanrı’dır.

Tanrının, iradi ya da keyfi olarak şeyleri olduklarından başka türlü meydana getirebileceğini söylemek, Tanrı’nın doğasına ya da özüne aykırı olacaktır. Bu durumda Spinoza’nın Tanrısı kendi kavramıyla çelişecektir ki, bu ona başka bir doğa atfedilmesi demek olurdu.

Zorunluluk ve zorlama olmak tamamen farklı şeylerdir. Tanrı zorunlu varlıktır, zorunlu tanrısal işleyişe tabidir ancak asla dışsal bir nedenle belirlenmez yani zorlama değildir. Var olanlar ise, tanrısal zorunlu yasaya tabidirler ki sistemdeki her şey zorunluluğa tabidir, ancak nedenleri kendileri değil Tanrı’dır. Bu anlamda ontolojik özgürlük tam da bu ayrımda ifade edilebilir.

Var olan olarak insan için, kendi varlığını koruma ve sürdürme çabasının, ki bu çok değerlidir, diğer insanlara bağlı olması durumu söz konusudur. Burada ontolojik olması mümkün değil ama epistemolojik olarak bir özgürlük olanağı “olumsallık” kavramı ile sağlanacaktır. Bu kısım daha sonraki bölümlerde detaylı bir şekilde incelenecektir.

2.2. Zorunluluk ve Özgürlük Bağlantısı

Zorunluluk kavramı, Spinoza felsefesi için çok önemli bir kavramdır. Spinoza, zorunluluğun varlığın doğası ile ilgili olduğunu açıkladıktan sonra Tanrı’nın varlığını bu kavramın içine yerleştirmiştir. Aynı zamanda bunun önemli bir sonucu da “özgürlük” kavramı ile ilişkisidir. Özgürlük kavramı, zorunluluk kavramının sonucu olarak ortaya çıkar. Tanrı zorunlu varlıktır ve doğasının zorunluluğu ile hareket eder. Dolayısıyla, Tanrı’nın zorunlu ve belirleyen olması özgür olduğu kabulünün de nedeni olur. Yani Tanrı hem zorunlu hem de özgür varlıktır.

Spinoza, varlık açıklamasına neden gösterme ihtiyacından yola çıkarak, bir şeyin nedeni ya kendisidir (causa sui) ya da kendi dışında bir nedene bağlıdır (causa sui veratio), demişti. Çünkü nedensiz varlık ya da yokluk olamaz, diye düşünüyordu. Bir şeyin varlığının kendi dışında bir nedene bağlı olmaması onu zorunlu varlık yapıyordu ki bu sadece Tanrı için söz konusu olabilirdi. Yani Spinoza'da, neden açıklaması, Tanrı'nın zorunlu varlık olmasını, doğasının zorunluluğu ile var olması ve davranmasını ortaya koyar.

Spinoza felsefesinde "özgürlük" eyleme yalnızca kendisi tarafından belirlenen şeye denir. Kendisinden baka bir nedene bağlı olmadan var olan özgürdür. Zorunlu ve özgür olmak sadece Tanrı için mümkündür. Çünkü Tanrı ontosu gereği özgürdür. Özgür olmak zorunlu olmaktan kaynaklanır ve sadece Tanrı için söz konusudur. Varlık, kendisi ile açıklanamadığı zaman, zorunlu ve özgür olarak ispatlanamaz.

Spinoza, " var olmak ve etki etmek için zorunlu doğasından dolayı kendisinden başka bir nedeni gerektirmeyen varlık, özgür (libera) varlıktır." der. (Spinoza, 1996: 9)

Spinoza felsefesinde özgür varlık olmak, zorunlu varlık olmaktan kaynaklanır. Yani Spinoza, özgürlük kavramını zorunluluk kavramı ile açıklar. Dolayısıyla, ispatlanan sadece Tanrı'nın özgür varlık olduğudur. Zorunluluk kavramı kullanılarak özgür varlık, var oluş içerisinde değil, varlık içerisinde ispatlanmıştır. Çünkü var olanlar için, ya da var oluş açıklamasında zorlanmış olan (coacta) ispatlanır. Bu şu demektir, zorunlu yasa var oluş içindekileri Tanrı'nın belirlemesi ile zorlanmış yapar. Tanrı zorunlu varlık, var olanlar ise zorlanmış varlıklardır. Bir başka nedenin belirlemesi ise özgürlük değildir. Kendinden başka bir nedene bağlı olarak var olma zorlanmış olmayı ifade eder. Zorunluluk, burada var oluş içindekilerin kendi dışında bir nedenin zorlaması ile var olmalarını ifade eder. Bu Tanrı'nın doğasının zorunluluğunun sonucudur. O halde özgürlük, zorlanmış olmak ile değil, zorunlu olmak ile gerçekleşir. Bu sebeple de sadece Tanrı'nın varlığı için söz konusudur.

Tekiller, gerektirdiği neden tarafından belirlenmişlerdir. Tanrı'nın varlığının doğası onları var olmaya belirler. Belirleyen özgür varlık, belirlenenler ise bağımlı varlıklar olurlar. Tanrı'nın doğasındaki zorunluluk varlık ve var oluş yasasıdır. Tanrı'nın kendi dışında bir nedenden değil, kendi kendisinin nedeni olması ya da kendinde neden olması, bu zorunlu yasa dolayısıyla iken yine var olanların Tanrı tarafından belirlenmesi aynı yasa dolayısıyladır.

Tekiller, zorunlu işleyiş içerisinde bağımlı, belirlenmiş, zorlama varlıklar olarak var olurlar. Bu zorunlu işleyiş Tanrı'nın doğasının yasasıdır. Tanrı'nın zorunlu doğası ya da Tanrı'nın belirleyen doğası varlık ve var oluş yasası olarak işleyiş şekli olur.

Spinoza, Tanrı'nın yasasının belirleyen olduğunu "özün güç olduğu" kabulüne dayandırır. Spinoza'da Tanrı'nın gücü içerisinde olan her şey doğası tarafından kapsar. Yani, varlığı ve varlığı dışındaki şeylerin var olmalarının ve eylemelerinin nedeninin Tanrı'nın gücü olduğunu ifade eder. İşte özün güç olması belirlemesi ile özü varlığının ve diğer var olanların zorunlu

yasası olur. Bu belirlenim ile sadece tekiler değil, Tanrı da varlığı ile doğasının zorunlu belirlemesi içinde kalır. Ancak, Tanrı'nın varlığı özünden dolayı zorlama değil, zorunlu ve özgür varlık olmasına neden olur. Yani Tanrı özüyle belirlerken, varlığı ile belirlenen durumundadır. Özgürlüğü, özünden kaynaklandığı için ise, Tanrı özünden dolayı belirlenmiş olsa bile özgürdür. Çünkü Spinoza özü, kendi kendisinin nedeni olarak tanımlar ve öz, varlığın nedeninin kendisinden başka yerde aranmamasının zorunlu nedeni olur. Bu nedenle öz, varlıktan önce tanımlanır. Ancak bu öncelik zamansal değil, mantıksal bir öncelliktir. Varlığın kendisi ile ispatı, özü varlık tanımı için mantıksal dayanak kılar ve tüm kapılar Tanrı'ya çıkar. Bu nedenle belirleyen özünden dolayı, zorunlu yasa içinde olmanın özgür olmak olduğu kabulü sadece Tanrı'nın varlığı için söz konusudur. Tanrı kendinde ve kendisiyle var olduğu için varlığının ve eylemlerinin nedeni kendisidir. Dolayısıyla Tanrı doğasının zorunluluğundan dolayı özgürdür.

“Zorunluluk” Spinoza felsefesi için çok önemli bir kavramdır. Bu kavram olmasa sistemi adeta alt üst olur. Tüm işleyiş ve düzen bu kavramın çerçevesinde gerçekleşir. Spinoza'da Tanrı'nın yasasının zorunlu olduğunu düşünmemek olanaksızdır. Bu zorunlu yasa, Tanrı'nın doğasıdır. Tanrı için özünden kaynaklanan bu zorunlu yasa O'nu özgür var olanları da bağımlı kılar. Tanrı özünden dolayı zorunlu olarak var olan ve davranan, bu sebeple de zorunlu ve özgür varlıktır. Dolayısıyla zorunluluk kavramı Spinoza felsefesinde neden ve işleyiş olarak Tanrı'nın doğasına bağlanmıştır.

Spinoza, tekilerin zorunlu yasa içerisinde zorlama olması dolayısıyla özgür olmadıklarını söyler. Tanrı'nın özü özgür varlık olmasının da nedenidir. Tanrı var olanlar için belirleyendir ve sadece belirleyen varlık özgürdür. O halde sadece Tanrı özgürdür. Varlık için özünden dolayı zorunluluk da özgürlük de ontolojiktir.

“O, zorunlu olarak vardır. Tektir, bizzat kendi tabiatının zorunluluğu ile vardır ve etki edicidir. O, her şeyin özgür nedenidir. Her şey Tanrı'dadır ve Ona bağlıdır. Bu yüzden Onsuz hiçbir şey olamaz ve düşünülemez. Nihayetinde Tanrı her şeyi bir irade özgürlüğü ile ya da mutlak keyif ve hevesle değil, mutlak tabiatının ya da bir başka ifadeyle sonsuz gücünün eseri olarak önceden gerektirmiştir.” (Spinoza, 2004: 68).

Spinoza, Tanrı'nın özgürlüğü ile Tanrı'nın kendi kendisini belirlemesini kast etmektedir. O halde Spinoza'ya göre, tabiatla zorunsuz hiçbir şey bulunmamaktadır. Var olan her şeyin bir modusta olması tanrısal tabiatın zorunluluğu ile söz konusu olmaktadır. Tanrı, tek ve sonsuz tözdür.

Spinoza için zorunluluk ve özgürlük, kavramların ilk bakışta karşımıza çıkan anlamları gibi birbirine tezat kavramlar değildir. Aksine zorunlu olmak özgür olmaktır.

2.2.1. Varlık

Antik Yunan filozofları, hiçlikten varlık çıkmaz, diye düşünmekteydiler. O çok bilindik söylemde denildiği gibi “Ex nihilo nihil fit” yani hiçlikten hiçlik çıkar. Bu sebeple de varlığı ezeli ve ebedi bir şekilde kurgulamışlardır. Burada bir problem gördükleri için, sürekli olarak doğadaki oluşu ve çeşitliliği açıklamaya çalışmışlardır. Hiçlik, varlık değildir ve varlık olma potansiyelini de taşımaz. Taşıyor olsaydı kendisi ile çelişmiş olacaktı. Mantıksal olarak da bir şey hem var hem de yok olamaz. O halde ya ezeli- ebedi olacaktır ya da bir nedeni olmalıdır. Bu neden dinler için yaratıcı ve aşkın Tanrı olarak belirlenmiştir. Spinoza için ise varlık aşkın bir yaratıcıya ihtiyaç duymaz. Tanrısal zorunlu yasa ya da özü gereği var olmak zorundadır. Varlık, özü zorunlu olarak var oluş içerendir. Başka bir deyişle de var oluşu doğasına özgüdür.

Varlık, yokluk ya da hiçlikten meydana gelmiş olsaydı kendi özü ile çelişmiş olacaktı. Varlık, Spinoza’da zorunlu olarak vardır. Seçmemiş, belirlenmemiştir ya da yaratılmamıştır. O zaten vardır ve Tanrı’nın kendisidir. Varlık zorunlu, var olanlar ise belirlenmişlerdir.

Varlığa ve doğasına dair açıklama yapılırken, en önemli kavramlardan olan ve açıklaması yapılmazsa pek çok şeyin eksik kalacağı kavram öz kavramıdır. Öz kavramını açıklamak ya da varlığın doğasını, nedenini açıklamak “zorunluluk” kavramından soyutlanamaz. Tersinden bakıldığında zorunluluk kavramı da öz kavramı olmadan açıklanamaz. Bu sebeple varlık açıklaması öz kavramı ile başlar.

“Bir şeyin diyorum, özüne (essentiam) ait öyle bir şey vardır ki, bu verildiğinde şey zorunlu olarak ortaya koyulur, ve geri alındığında şey zorunlu olarak ortadan kaldırılır; ya da, o olmaksızın şey, ve evrik olarak, şey olmaksızın o, ne olabilir ne de kavranabilir.” (Spinoza, 996: 51).

Öz varlıktan önce tanımlanır çünkü varlığın zorunlu varlık olma nedeni özüdür. Başka bir deyişle de varlığın nedeninin kendisinden başka bir yerde aranmamasının zorunlu nedeni özüdür. Spinoza özü de Causa Sui yani kendi kendisinin nedeni olarak tanımlar. Çünkü bu şekliyle öz varlığı içerir, içkin neden olur. Aksi halde onun da başka bir nedeni olur ve bu zincir sonsuza kadar gidebilirdi ki açıklanamaz olurdu. Bu aynı zamanda özün varoluş içeren şekilde tanımlanmasıdır.

Varlığın nedeni ya da neliği üzerinde düşünmek, varlığın ya da yokluğun nedensiz olmaması dolayısıyla kaçınılmazdır. Mademki nedensiz hiçbir şey olamaz, bir şey ya kendisinin ya da başka bir şeyin nedeni olur, o halde işe kendi kendisinin nedeni olan şeyi açıklamaya çalışmakla başlamak gerekiyor. Spinoza varlık felsefesi “öz” kavramı ile başlar, demek son derece doğru bir çıkarım olacaktır.

Öz, varlığın nedeninin kendinden başka bir yerde aranmamasının zorunlu nedenidir. O halde zamansal olarak değil ama mantıksal olarak varlıktan öncedir. Öz kavramı kullanılmadan

zorunluluk kavramı ile varlık açıklanamaz ise öncelikle öz kavramının Spinoza'da nasıl kullanıldığını doğru anlamak gerekmektedir.

Spinoza, özü kendi kendinin nedeni olan olarak tanımlamıştır. Dolayısıyla varlığın zorunlu varlık olma nedeni özüdür. Özün, causa sui yani kendi kendisinin nedeni olan olarak kabulü ile varlık açıklamasında nedensel, mantıksal ve metafizik olarak zorunlu oluşu, onu içkin neden yapar. Özün varlık için zorunluluğu içkindir. Bu aynı zamanda öz varoluşu içerir anlamına gelmektedir. Özün varoluşu içermesi kendi kendisinin nedeni olması iledir. Öz, varlığı kapsadığı için, varlık, özü tarafından zorunlu olarak belirlenir.

Spinoza felsefesinde özün bu konumu, onu aynı zamanda "güç" yapar. Yani öz ve güç aynı şeydir. Çünkü sadece kendinin olmasını ve dolayısıyla da tüm şeylerin olmasını sağlayan, kuşkusuz "güç" tür. Bunu veren, başlatan neden özün kendisidir.

"Tanrı'nın özünün zorunluluğundan şu çıkar ki, Tanrı kendinin ve tüm şeylerin nedenidir. Öyleyse, Tanrı'nın kendisinin ve tüm şeylerin olmasını ve davranmasını sağlayan gücü onun özünün kendisidir." (Benedictus Spinoza, Törebilim, İdea Yayınları, (Çev. Aziz Yardımlı), 1996, s. 42)

"Tanrı'nın gücünde olan her şey onun özünde ondan zorunlu olarak doğacağı ve dolayısıyla zorunlu olarak var olacağı bir yolda kapsanmalıdır." (Spinoza, 1996: 42)

Spinoza felsefesinde, "öz" söz konusu olduğu zaman "içkin nedensellik" karşımıza çıkar. İçkin nedensellik, özün içkin neden olması dolayısıyla, bu neden ve etkilerini ifade eder. Öz, içkin sebep olduğu için "belirleyen", varlık da özünü gerektirir.

"Öz ve varlığın içinde olduğu neden-etki ilişkisinin belirleme ve gerektirme şeklinde olması Spinoza felsefesindeki determinist işleyişi gösterir." (Frank, 1964: 321).

Öz, varlığı ve var oluşu içermektedir. Çünkü özün causa sui ya da başka bir deyişle kendi kendisinin nedeni olması ile varlığı içermesi zorunlu olduğu için, öz, belirleyen neden olur. Yani zorunluluk, onun belirleyen neden olmasına yol açar.

Varlık açıklanırken, varlığın kendisiyle ispatı yapılır. Öz ve varlık arasındaki ilişki özün varlık için mantıksal dayanak olmasıdır. Öz ve varlık kavramlarının ortak nedeni özün causa sui olmasıdır. Özün causa sui olarak kabulü ile öz tanımından varlık tanımı çıkar.

"Öz, causa sui olarak kabul edilmesi özü varlığın saklı nedeni yapar. Bu saklı olma ile öz varlığı tanım açısından önceler. Bu nedenle de varlık özden çıkarak açıklanır. Spinoza'nın burada yaptığı, öz ve varlık kavramlarının tanımları arasındaki bağın aralarındaki nedensel ortaklığın sonucu olduğunu göstermektir. Bu ortaklık sonucunda öz tanımından varlık tanımı çıkar." (Atış, 2015: 101).

Bir şeyin var olabilmesi ve kavranabilmesi özülle ilgilidir. Öz, bir şey ne ise onu o yapan ve öteki şeylerden ayıran bir şeydir. Yani bir şey ancak özülle var olabilir ve kavranabilir.

Varlığın aslını kuran “öz” dür. Öz, var olarak gerçekleşir ya da başka bir deyişle öz, var oluşu gerektirir.

Varlık, kendisiyle tanımlandığı için, özünden ayrı bir şey olamaz. Varlık, özü ile bir ve aynı şey olur. Öz, varlığa tanımsal olarak öncel olmakla birlikte, zorunlu olarak varlığın kavramsal dayanağı da olur. Varlığın tanımını, özünün tanımından dedüksiyon (tümdengelim) ile çıkarır. Spinoza, öz ve varlık arasındaki ilişkiyi göstererek varlığın “töz” olarak ispatlanmasının yolunu açmıştır.

2.2.2. Töz Kavramı

Tüm felsefe tarihi boyunca farklı filozoflarca, farklı açıklamalar getirilmiş olan “töz” kavramı, kazandığı tüm farklı anlamlara rağmen felsefe tarihi için her zaman çok önemli bir yerde olmuş metafizik bir kavramdır.

Kelime karşılığı olarak Almanca’da “substanz”, Fransızca ve İngilizce’de “substance”, Latince’de “substantia” ve Yunanca’da “Hypostasis, Hypokeimenon=altta bulunan” ve “ousia=öz” anlamlarında kullanılmaktadır. (Akarsu, 1988: 179)

Töz, “Tüm fenomenlerin gerisinde bulunan temel, dayanak”, “Başka her şeyin varoluşu bakımından kendisine bağlı olduğu, fakat kendisinin varoluşu açısından başka hiçbir şeye ihtiyaç duymadığı varlık” olarak tanımlanabilir (Cevizci, 1996: 507).

Felsefe tarihi boyunca töz kavramına yüklenmiş olan farklı anlamları kabaca toparlamaya çalışırsak: Değişen şeylerin ardında kendisi değişmeden kalan şey; cevher; tüm çeşitliliğin ardında onların kurucu unsuru, yapı taşı; sıfatların ya da niteliklerin taşıyıcısı ama kendisi bir sıfat olmayan; varlık bakımından değişmeyen, kalıcı olan; var olan her şeyin ilkesi daha gerçek olan; kendisi var olmak için bir şeye bağlı olmayan ama her şeyin var olmak için kendisine bağlı olduğu şey... Tüm bu açıklama ya da anlamlar, töz için kabul edilen tanımlamalardır.

Metafizikte, bir şeyin temeli, esası veya mevzuu, aslı... gibi anlamlara gelmektedir. Töz kavramının Türkçe ’de ise asıl, kök olarak karşılandığı görülmektedir. Sözlükte ise “ değişenlerin özünde değişmeden kaldığı varsayılan idealist kavram, cevher” olarak tanımlandığı görülmektedir. Töz konusunda felsefe tarihinin en önemli belirleyicilerinden olan Aristoteles “Organon” un I. Kitabı olan Kategoriler ’de tözü şöyle tanımlar:

“Töz ya da ilk varlıklar “Bir taşıyıcıya yüklenenlerde hem adın hem de tanımın taşıyıcıya yüklenmesi zorunlu; sözgelişi ‘insan’ taşıyıcı olarak belli bir insana yüklenir, adı da belli bir insana yüklenir – çünkü ‘insan’ı belli bir insana yükleyeceksin -; çünkü belli bir insan ‘insandır’ – O halde hem ad hem tanım taşıyıcıya yüklenmiş olacaktır... ‘ak’ taşıyıcıya yüklenir, ‘ak cisim’ denir – oysa aklık tanımı hiçbir zaman cisme yüklenmeyecektir – Ötekilerin hepsi ya taşıyıcı olarak ya da onların içindedir: Bu tek tek ele alınanlarda açıktır: sözgelişi ‘canlı’ ‘insan’ a

yüklenir, (Örn. İnsan canlıdır.) o zaman belli bir insana da (Örn. Sokrates canlıdır.) yüklenir – çünkü belli insanlardan hiç birisine yüklenmeseydi genel anlamda ‘insan’a da yüklenemezdi. Yine, renk bir cisim içindedir. Tek tek olanların hiçbirinde olmasaydı genelde ‘cisim’de de olmazdı. Demek ki ötekilerin hepsi ya taşıyıcı olarak ilk varlıklara yüklenir ya da onların içinde olur. O halde ilk varlıklar olmadığında başka bir nesnenin olması olanaksızdır... İlk varlıklar, bütün öteki nesneler için taşıyıcı olmaları, öteki nesnelerin hepsinin onlara yüklenmeleri ya da onların içinde olmaları nedeniyle, bundan ötürü asıl anlamda varlıklar adını alırlar.” (Aristoteles, 2002: 13-15).

Felsefe tarihine baktığımızda, doğa filozofları için “arkhe” probleminin töz sorununa karşılık geldiğini söyleyebiliriz. Doğa filozofları, değişen şeylerin ardında değişmeden kalan, kurucu unsuru arıyorlardı. “Arkhe” kabaca doğal nesnelerin temel nesnelere karşılık gelen bir kavramdı. Çünkü, değişmeden kalan bu şey, var olan her şeyden daha gerçek ve tüm çeşitliliğin ardındaki ilke olacaktı. Thales buna “su”, Anaximenes “hava”, Anaximandros “apeiron”, Parmenides “bir ve bütün olan” ... diyordu. O halde töz, onlar için bu buldukları şeydi. Yani evrenin temel ilkesinin ne olması gerektiğini bulmuşlarsa, bir anlamda tözünün de o olduğunu bulmuş oluyorlardı.

Platon için “idealar” fenomenal varlıklardan daha gerçektir. O halde, Platon için de töz ya da cevher “idealar” dır. Yani ideaların, fenomenal varlıklara varlığını kazandırması anlamında Platon’un ideaları onun tözleriydi. Ayrıca Platon, idealar dünyası ve nesneler dünyası ayrımı yaparken hakiki anlamda bir dünya ayrımından bahsetmektedir. Bu demek oluyor ki, Platon’da, idealar dünyası ontolojik olarak vardır. İdealar dünyasına da ancak bilgi ve düşünme ile ulaşılabilir.

Aristoteles’e geldiğimiz zaman ise töz kavramı yeni anlamlar, nitelikler yüklenmiştir. Çünkü töz kavramı Aristoteles ile adeta sistemleştirilmiştir. Aristoteles ile töz için o döneme kadar yapılmamış detaylı bir araştırma yapılmıştır.

Aristoteles öncesinde, Antik Yunan’da, Septikler ve Sofistler istisna olmak üzere, genel olarak, değişen şeylerin gerçek olamayacağı yönünde bir kabulün var olduğunu görmekteyiz. Yine Antik Yunan’da görünüş ve gerçeklik ayrımı yapılmıştır ve görünüşün ardında bir gerçekliğe inanılmıştır. Aristoteles ile birlikte düşüncenin mantık yapısı ile varlığın yapısının aynı görmeye başladığı görülmektedir.

Aristoteles, töz düşüncesini geliştirirken öncelikle değişim problemini çözmeyi hedeflemiştir. Değişimi anlamak üzere de dil üzerine bir çalışma yapmış ve dilde kullanılan terimleri incelemeye başlamıştır. Aristoteles “Kategoriler” kitabının 5. bölümünde bu değerlendirmelere yer vermiştir. Ayrıca, Aristoteles Metafiziğin 7. kitabında da tözün neliği hakkında belirlenimlerde bulunmuştur.

“Kategori” sıfat, yüklem ya da nitelik anlamlarına gelmektedir. Aristoteles, dilde kullanılan kelimeleri incelerken bir şeyin farkına varmıştır. O da, kullanılan bazı terimlerin başka bir şeyin niteliği olamadığı ancak başka bazı terimlerin ise başka şeylerin nitelikleri olabildiğidir. Örneğin özel adların başka şeylerin yüklemi olamıyorlar, diye düşünerek bu tür terimlere “töz” diyor ve 1. kategoriye oluşturduğu görülüyor. Bunun dışındaki diğer terimleri de gerçekleştirdikleri nitelikleme işleminin sınıfına göre 9 ayrı kategoriye ayırıyor. Bunlar ise nicelik, nitelik, ilişki, yer, zaman, durum, sahiplik, eylem ve edilgenlik kategorileridir. Aristoteles, eğer dilde cevher ya da töz yerine geçebilecek böylesi terimler varsa, varlıkta da böyle olmalı diye düşünmüştür. Varlıkta da kendine yüklemde bulunabildiğim ama kendisini bir başka şeyin yüklemi kılamadığım şeyler olmalı inancı ile töz düşüncesini kurmuştur. Bu durumda ona göre töz, bütün kategorilerin taşıyıcısı durumundadır. Aristoteles’e göre, töz, kendisi bir başka şeyin yüklemi olmayan, somut, bireysel varlık olmak anlamına gelir. Ona göre, her somut varlık bir cevherdir.

Yine Aristoteles, var olan her şey bir taşıyıcı ve bir şekilden (madde ve form) oluşacaktır, demektedir. (Aristoteles, 1996: 19-20) Aristoteles açısından bir töz, bir yandan niteliklerin öte yandan da bu niteliklerin gerisinde bulunan bir dayanağın birleşiminden meydana gelir. Buna göre töz, madde ve formdan oluşur ve var olan her şey somut bir birey olarak vardır. Böylece töz, madde ve formdan meydana gelen varlık olur.

Ortaçağa gelindiği zaman ise, tek tanrılı dinlerin de etkisiyle felsefeye yoktan yaratma fikri giriyor, böylelikle Antik Yunan’da hiç olmadığı bir şekilde töze varlık kazandırma özelliği eklenmiş oluyor. Töz, zorunlu varlık haline geliyor. Bu şekliyle doğal dünyanın yapı taşı olma özelliği bir hayli zayıflıyor. Ortaçağın karakteristik özelliklerinin etkisiyle töz bu çağda tanrısal vasıflar kazanıyor.

17. yüzyılda ise, özellikle de Descartes, Spinoza, Leibniz gibi çağın ünlü filozoflarında tözden başlayan bir metafizik inşa etme durumu gözlenmektedir. Descartes tözü, var olmak için hiçbir şeye ihtiyaç duymayan şey olarak tanımlıyor. Descartes töz açısından düalist bir filozoftur ve “düşünme” ve “yer kaplama” diye iki ayrı töz ortaya koymuştur. Spinoza ise töz açısından monist bir filozoftur ve Ethica’nın birinci kitabında bu tek tözün Tanrı olduğunu bildirmiştir. Spinoza, böylelikle Descartes’ın “düşünme” ve “yer kaplama” dediği iki ayrı tözünü, Tanrının sıfatlarıdır, diyerek kendi tözü altında eritmiş oluyordu. Monadlardan bahseden Leibniz’e baktığımızda ise, plüralist bir töz anlayışı görmekteyiz. Leibniz, monadların kendinden aktif, tinsel varlıklar olduğundan bahsetmiştir.

18. yüzyılda ise özellikle empiristlerden töz düşüncesine ciddi eleştiriler gelmiştir. Çünkü empiristlere göre bilgi mutlaka bir deneyimden kaynaklanmalıdır. Töz ise tanımı gereği, niteliklerin taşıyıcısı ama kendisi bir nitelik olmayan, olduğu için bunun bilinir ya da tanımlanabilir olması mümkün değildir. Aksi halde tanımın kendisi ile çelişilmiş olacaktır. O

halde empiristlerin en ciddi eleştirileri, bu bilinir olmayan şeyin varlıkta asıl kabul edilemeyeceği konusudur. Örneğin Locke, töz, ne olduğunu bilmediğimiz bir uydurmadır, diye düşünürken, Russell ise tözü mitolojik bulmuştur. Genel olarak empirist filozofların, niteliklerin bir bütün olarak ele alınması gerektiğini ve artta duran bir şeyler aramaya gerek olmadığı kanaatinde oldukları görülmektedir.

Spinoza, Ethica'nın birinci kitabında "substantia" dediği töz için "kendinde olan ve kendisi yoluyla kavranabileni, başka bir deyişle, kavramı bir başka şeyin onu oluşturması gereken kavramına gereksinmeyi anlıyorum" diyor. (Spinoza, 1996)

Spinoza'da varlığın tanımı özünü açıklar. O'na göre varlığın tanımlanmak için özünden başka bir nedene ihtiyacı yoktur. Bunu gösterdikten sonra, varlığı töz olarak ispatlamak zorunlu olur. Spinoza'nın töz anlayışında, bağımsız olarak var olmak tanımı önemlidir. Bağımsız olarak var olan sadece Tanrı'dır. Bu nedenle de töz sadece Tanrı'dır. Bağımsız olarak var olan töz, doğal olarak moduslardan (değişikilerinden) önce gelmektedir.

Spinoza, dedüksiyon yöntemi ile tek bir töz belirlemiş ve bu tek töz sadece Tanrı'dır, demiştir. Spinoza'nın yaptığı töz tanımı sadece Tanrı'nın varlığının töz olarak ispatlandığını göstermektedir.

"Töz kavramı da varlık kavramı gibi özü tarafından kapsandığı için, tanımlamak için kendi özünden başka bir nedene ihtiyaç duymaz." (Atış, 2015: 102).

Töz için bazı özellikler sıralamak istesek öncelikle "töz" kendi kendisinin nedenidir, diyebiliriz. Yani var olması kendine bağlıdır, başka nedenlere bağlı değildir. Töz kavramından daha yukarı doğru gidecek başka bir kavram yoktur. Tüm diğer kavramlar ancak töz kavramının altında yer alabilirler. Töz kavramını kurmak için başka bir şeyin kavramına dayanamayız ve onu başka bir kavramdan türetemeyiz. Töz, meydana gelmemiştir ve yok da olmaz. Kendisini bölemez, sınırlayamaz ve sadece bir tanedir.

Spinoza'nın yaptığı dedüksiyon, öz kavramının töz kavramının ispatı için zamansal değil, mantıksal öncel olduğunu gösterir. Tıpkı varlık açıklamasında olduğu gibi, töz açıklamasında da "öz", "töz" tanımının çıkması için dayanaktır. Bu dayanak kendi kendinin nedeni olmanın, bağımsız olarak var olmayı içermesi sebebiyledir. Varlığı kendinden başka bir nedene ihtiyaç duymayan, bağımsız olarak var olan Tanrı'dır. Bu nedenle de bağımsız olarak var olan, Tanrı, tek tözdür. Bu zorunlu bir belirlenim, ilişki, çıkarımdır.

Töz, ezeli ve ebedi olarak sonsuzdur. Buradaki sonsuzluk kavramı, matematiksel olarak anlaşılabilir, metrik bir sonsuzluk değildir. Spinoza'da tözün sonsuzluğu özü, doğası bakımından anlaşılabilir. Yani tözün sonsuzluğu için "süre" anlaşılmamalıdır. Aynı zamanda tözün sonsuz oluşu çokluğu çağrıştırmamalıdır. Spinoza, tek bir tözden bahsetmektedir. Sonsuz tözün, sonsuz attribütü vardır. Ya da başka bir ifadeyle, töz sonsuz

olduğu için sonsuz niteliği vardır. Varlık olarak Tanrı aynı zamanda var olanlardan fazla ya da farklı bir şey değildir.

Spinoza, tözün sonsuz olduğunu ifade ederken, bunu günümüz fiziği açısından değerlendirmeye çalışalım. “Hubble Kanunu” na göre evren, giderek artan bir hızda genişlemekte, bu sebeple bugün, evren sonsuz bir hareketlilikle açıklanmaktadır. Sonsuzluk şüphesiz bilimin konusu olamayacağı için bilimsel anlamda bilinemezdir. Üstelik henüz evrenin sonlu ya da sonsuz oluşunu fiziksel olarak bilebilecek bilgi düzeyi ve yeterlilikte de değiliz.

Descartes, Spinoza felsefesinde önemli bir yerde durmaktadır. Öyle ki Spinoza, ondan hem çok etkilenip belli konularda hayran olmuş hem de neredeyse tüm felsefi sistemini onunla hesaplaşarak kurmuştur.

Descartes için Tanrı, her şeyin kendisinde olduğu, hiçbir şeye ihtiyacı olmayan bir üst güçtür. Yani Descartes’ın Tanrı’sı “aşkın” dır. Descartes ’da Tanrı, var olmak için hiçbir şeye ihtiyaç duymaz. Akıl, ancak Tanrı sayesinde vardır ve düşünce ile temellendirilir. Beden ise cisimseldir ve yer kaplar. Tanrı, ruh ve madde aralarında bu tarz bir hiyerarşinin olduğu üç cevherdir. Ruh bilince sahipken, beden bilinç tarafından yönlendirilir. Descartes’da akla güven, o akli bize veren en iyi ve en mükemmel varlık olan Tanrı’dandır. Tanrı bizi aldatmaz çünkü bu onun mükemmelliğine uymaz. Duyu bilgisi yanılsamalar içerir. O halde kesin bilgiyi şüphe yoluyla akıl verir. Spinoza ise bu konuda Descartes’tan tamamen farklı olarak, varlığın tek ve sonsuz bir tözden oluştuğunu savunmaktadır. Varlığa bu açıdan bakışı da monisttir. Görünen çokluğun ardında, teklik ve aynılık vardır. Tanrı ve doğa da birdir. Tanrı’yı zorunluluk kavramına dayanarak açıklar. Aynı zamanda Tanrı yaratan değil, üretendir ve içkindir.

Descartes’ da ruh ve beden, birbirlerinden farklı iki ayrı tözdür. Beden yer kaplar, ruh ise düşünür. Descartes ’ın bu konuda düalist bir bakışı vardır. Ruh ve beden eşit değildir. Bu eşitliksizlik ruh lehinedir. Duyu verileri bizi yanıltmaktadır. Nasıl ki karanlıktaki her şey siyah görünürse ki bu bir yanılsamadır, o halde duyu bilgisine güvenilemez. Oysaki akıl bizi yanıltmaz. Descartes’ın birer töz olarak kabul ettiği ruh ve beden, Spinoza için töz değil, Tanrı’nın yani tek ve sonsuz tözün birer niteliğidir.

Spinoza, ruhun bedenden daha önemli olduğu görüşüne karşıdır. Spinoza rasyonalist epistemolojisini bedenden başlayarak kurar. Ona göre ruhun çalışması zorunlu olarak bedene bağlıdır. Görüldüğü üzere onun epistemolojisinde beden kavramı da ruh kavramı kadar önemlidir. Spinoza, Descartes’ın, ruhun düşünüyor olması dolayısıyla bedenın üzerinde etkin olduğu görüşünü, ruh ve beden paralellığı, kendi deyimiyle karşılıklılığı ile değiştirir. Ona göre paralel olan ruh ve beden bir ve aynı şeydir. Spinoza felsefesinde ruh ve beden, Descartes’ ın söylediği gibi birbirine indirgenemeyen iki ayrı töz, iki ayrı varlık değildir. Spinoza’nın bu görüşleri onu rasyonalist filozoflar arasında ayrı bir yere taşır. Ya da farklı bir bakış açısıyla, o rasyonalizmi klasik çizgisinden uzaklaştırır. Spinoza, insanın düşünen varlık olmasının

abartılıyor olduğunu düşünür. Bu Spinoza felsefesinde çok önemli bir noktadır. Rasyonalist felsefe içerisinde Spinoza'dan başka hiçbir filozof, Tanrının düşünen varlık olmasının yanı sıra aynı zamanda yer kaplayan varlık olduğunu söylememiştir. Spinoza, *Ethica*'nın birinci kitabında "Attributum" ları anlatırken bunu sıklıkla tekrarlar ve kendisini diğer rasyonalistlerden ayrı bir yere koyar. Üstelik klasik rasyonalizmde yer kaplama cisme ait, ruhtan aşağıda yer alan bir özellik olarak karşımıza çıkar. Spinoza'da ise asla bu tür bir hiyerarşi yoktur. Spinoza bir ve aynılık, paralellik gibi kavramları kullanır.

Spinoza, Descartes 'tan kullandığı yöntemde ve bilimsel pek çok konuda etkilense de, temelde bu iki filozofun felsefi sistemlerinin birbirlerinden çok farklı olduğu aşıkardır. Üstelik Spinoza bu farklılıklarla hesaplaşma konusunda da bir hayli çaba göstermiştir. Özellikle de ruh ve beden problemi konusundaki farklı belirlemeleriyle Spinoza, klasik rasyonalizmi çok ayrı bir noktaya taşımıştır.

Öz, varlık ve töz açıklanması ile Tanrı'nın sistemdeki yeri, başka bir deyişle de yetkin doğası açıklanmış olup, zorunlu varlığın neden zorunlu olduğu ve diğer tüm var olanların ya da tekillerin içkin nedeni olma nedeni kanıtlanmıştır. Çünkü Tanrı'nın doğası ile O'nun başka hiçbir şey tarafından zorlanamayacağını, sadece kendi doğasının yasalarına göre davranacağını bize sunmuş olur. Spinoza felsefesinde, varlık açıklamasında zorunluluk kavramının tüm sistemi nasıl inşa ettiği buradan hareketle ispatlanmıştır.

"Tanrıdan başka bir töz ne olabilir ne de kavranabilir." " Var olan her şey Tanrı'dadır ve Tanrı olmaksızın hiçbir şey olamaz ne de kavranabilir." (Spinoza, 1996: 20).

Spinoza'nın öğretisinde her şeyin tek kaynağı olan Tanrı, tek tözdür. Geriye kalan her şey ruh da cisim de, bu tek ve sonsuz tözün birer görünüşleri olacaktır. Tanrı kendi kendisinin nedeni (causa sui) olduğu gibi tüm var olanların da nedenidir. Ancak kesinlikle aşkın (transcendent) bir neden değildir. O, içkin (immanent) bir nedendir.

Spinoza felsefesinde "töz", "Tanrı" ve "doğa" özdeş kavramlardır. Asıl varlık olarak Tanrı, tüm var olanların nedenidir. Tanrı'nın yapıtı da kendisinden ayrı bir şey değildir. Böylelikle, Spinoza Tanrı'yı kendi yapıtı olan evrenin kendisi yaparak "Tanrı ve doğa" arasındaki farkı ortadan kaldırmış olmaktadır. Tanrı tek tözdür ve bütün fenomenlerin nedenidir. Aynı zamanda da Tanrı ve doğa bir ve aynı şeydir. Doğa, ontolojik olarak Tanrı'dan ayrı bir şey değildir. Spinoza *Ethica*'da, Tanrı ve doğanın davranmasının ve var olmasının nedeni bir ve aynıdır, der.

Tözün özsel zorunluluğu kendini açmaya zorlar. Spinoza, tek töz olan Tanrı'nın nitelikleri (attributum) ve görünüşlerinden (modus) bahseder. Kendinde neden olan Tanrı'nın yani tözün, insanın sadece "düşünme" ve "yer kaplama" olarak ikisini bilebildiği sonsuz sayıda attributumu (sıfatı) vardır. Bunlar dışındaki şeyler ise, kendinde neden olmayan, özü varlığı kuşatmayan, görünüşler, tavırlar yani moduslardır.

2.2.3. *Attributum* ve *Modus* Kavramları

Spinoza'ya göre, kendi kendisinin nedeni (*causa sui*) olan Tanrı tek tözdür ve özü varoluş içerir. Tanrı tarafından meydana getirilen şeylerin ise özleri varoluş içermez yani onların varoluş nedeni Tanrı'dır. Böylelikle Spinoza felsefesinde, "Tanrı" ve "şeyler" arasında özsel bir ayrımın bulunduğu ortaya konulmuş olur. Yani hiçbir şeyi Tanrı'dan ayrı ve bağımsız göremeyiz. Başka bir deyişle de, var olanlar zorunlu olarak Tanrı'nın varlığından türerler. Var olan her şey Tanrı'dadır ve Tanrı olmaksızın ne olabilirlerdi ne de kavranabilirlerdi. Tanrı kendi doğasının yasalarına göre davranır ve bu zorunlu bir işleyiştir. Aynı yasa var olanlar için de belirleyicidir. "Tanrı sadece *causa sui* değildir aynı zamanda *causa omnium rerum* yani Tanrı her şeyin nedenidir de." (Caird, Spinoza, 1888: 141-142).

Tek töz olan Tanrı'nın özsel zorunluluğu, kendini bir şekilde açmaya, varlığını göstermeye zorlar. Böylelikle Tanrı kendisini sıfatları aracılığıyla ifade eder. Bu yüzden sıfatlar tözün özünü ifade eden, töze ait olan şeylerdir. Töz, sıfatlarla açığa vurulmaktadır. Yani sıfatlar tözden sonra gelirler. Tözün özünü oluşturan her sıfat kendisiyle tasarlanmalıdır.

Spinoza, *Ethica*'da "*Attributum*" kavramı için "Yüklem ile anlağın tözde onun özünü oluşturuyor olarak algıladığı şeyi anlıyorum" diyor. *Modus* kavramı için de "Kip, ile tözün değişkilerini, ya da kendisinin de onun yoluyla kavranacağı başka bir şeyde olanı anlıyorum" diyor. (Spinoza, 1996: 9)

Spinoza felsefesinde, Tanrı ya da doğa, bir takım niteliklerle görünmektedir. Bu nitelikler Spinoza'da "*attributum*" dediğimiz kavrama karşılık gelmektedir. Spinoza *attributum*'u "tözün özünü kuran (*essentiae constituens*) diye düşüncenin kavradığı şey" olarak tanımlar. (Gökberk, 2002: 263).

Tanrı'nın sonsuz nitelikleri vardır. Ancak biz bunlardan yalnızca "düşünme" ve "yer kaplama" *attributum*larını bilebilmekteyiz. Spinoza'da ruh ve beden, tek tözün nitelikleridir. Sonsuz ruh ve sonsuz beden Tanrının düşünme ve yer kaplama *attributum*ları yani yüklemeleri, sıfatlarıdır. Sonlu ruh ve sonlu beden ise "modus"tur. *Modus*, Tanrının varlığının tarzları, hal ya da durumlarıdır. Spinoza felsefesinde *modus* "var olanları" karşılar. *Modus*lar, tek varlık olan Tanrı'dan zorunlu olarak çıkan var olanlardır. Sonlu ruh ve beden *modus*unun birleşmesinden insan çıkar. İnsan, sonlu bir var olan olarak sonlu bir zihne sahip olduğu için sınırlı bilgiye sahip olabilir. Bu yüzden de Tanrı'nın sonsuz sıfatlarından sadece ikisini bilebilir. Tanrı'nın özü bize bu iki biçimde görünmektedir. Biz bu özü ya madde dünyasında ya da tinsel olaylarda kendini açığa vurmuş haliyle görebiliriz. Tinsel dünyayı düşünce *modus*u ile (*cogitatio*), maddi dünyayı ise yer kaplama, uzam (*extensio*) *modus*u ile açıklayabiliriz.

Görüldüğü gibi Spinoza, Descartes'tan farklı olarak ruh ve bedeni birbirine indirgenemeyen iki ayrı töz değil, tek ve sonsuz tözün iki sıfatı, niteliği olarak, tek tözün özünde birleşmektedirler. Böylelikle, Spinoza, Descartes'ın töz düalizmini aşmıştır. Spinoza'ya göre ,

ruhun bedene, bedenın de ruha üstünlüğü diye bir şey yoktur. Ruh ve beden, bir ve aynı yolda Tanrı'yı ifade eder. Spinoza paralel bir düzlem yaratmıştır. "Paralelizm" kendi kullandığı terimdir ve paralelizm ile ruh ve beden ayrılığını ortadan kaldırıp, yüklemeler arasında bir ve aynılığı yakalamıştır. Ruh ve beden, Tanrı'nın zorunlu belirleniminde eş zamanlıdır. Yani birlikte hareket etmeye belirlenmiştir.

Sıfatlardan hiçbirini diğerinden önce ya da diğerinden daha gerçek değildir. Tözün özünün ifadeleri olan sıfatlar sınırlı değildir. Bilinen dünya, tözün sıfatlarının tavırlarından ibarettir. Bu tavırlar da, daha önce felsefe tarihinde yorumlandığı şekillerde, yanılsama, görünüşün gölgesi ya da gerçek dışı değildir. Aksine, gerçekliğin kendisini ifadesidir. Dolayısıyla, Spinoza felsefesinde "töz," "sıfat" ve "tavrı" kavramları ile "zorunlu yasa" ontolojik ve epistemolojik olarak evrende varlığına tanık olunan her şeyin açıklanması için gerekli kavramlardır.

Spinoza'ya göre, Tanrı ile sonlu ve sonsuz şeyler arasında ontolojik olarak değil ancak mantıksal bir öncelik sonralık ilişkisi vardır. Bu ilişkiler kesinlikle hiyerarşik bir düzen içinde değildir. Tüm varlık dünyası nedensellik ve zorunlulukla Tanrı'ya bağlıdır. Tanrı'nın zorunlu doğası, tüm çokluğu zorunlulukla üretmektedir. Tanrı, hiçbir şeyi yaratmaz, her şey onun özünden zorunlu olarak çıkar ya da türer. Spinoza, evrensel nedenselliği ve determinizmi gözler önüne sermektedir. Nesneler dünyasındaki tüm hareketlerin, zihinsel yaşantımızda da tüm düşüncelerimizin nedeni sonsuz bir neden sonuç zinciridir. Tüm bu zincirin altındaki içkin neden Tanrı'dır. Tanrı, her şeyin içkin nedenidir. Ethica'da da söylediği gibi, Tanrı yalnızca şeylerin varoluşlarının değil ama özlerinin de etkeri nedenidir. (Spinoza, 1996: 32)

Spinoza'nın sisteminde, Tanrı sonsuz zihin, insan ise sonlu zihindir. Yine Tanrı sonsuz beden, biz ise sonlu bedenleriz. Ruhun bedene karşı bir üstünlüğü söz konusu değil. Her ikisi de eşit derecede önemli, çünkü Tanrı'nın attributlarıdır. Biz Tanrı'nın düşünme sıfatının modusları olduğumuz için düşünüyoruz. İnsan düşünür ancak düşünen varlık değildir. Bu Spinoza felsefesi için önemli bir ayrımdır. Çünkü insan zorlama ve sadece Tanrı zorunlu varlıktır. Ya da Tanrı'nın yer kaplayan olması dolayısıyla beden de önemlidir. Bize Tanrı'nın mükemmel olduğunu düşündüren ise onun özüdür.

Spinoza felsefesinde, moduslar, tözün attributları çerçevesindeki değişik halleridir. Yani tüm moduslar tözün ya da Tanrı'nın belirlenimleridir. Tözün, kendini bir şekilde göstermiş, açığa çıkarmış olmasıdır. Moduslar, tözden zorunlulukla çıkarlar. Tanrı evrende sebeptir. Ancak bu mantıksal ve matematiksel bir sebeptir. Dolayısıyla da evren de bu sebepten meydana gelmiş bir sonuçtur. Causa Sui bir nedense, moduslar da sonuç olarak görülebilir. Tanrı nesnelerde, tüm bu nesnelerin özü olarak bulunur. Nesneler onun görünüşleri, moduslarıdır. Ancak burada gözden kaçırılmaması gereken bir gerçek vardır ki Tanrı evreni yaratmamıştır, evrenin kendisidir. Yani Tanrı'nın etkinliği canlı bir yaratma değildir. Tanrı'nın kendisi de canlı bir varlık değildir. Tanrı için istenç söz konusu değildir. Tüm bunlar zorunlu yasa çerçevesinde

gerçekleşmektedir. Spinoza, modus tözün zorunlu, matematik bir sonucudur, der. Tüm nesneler zorunlu bir bağlantı içindedir ve evrende rastlantı yoktur. Tanrı'nın, doğanın ya da tözün sonsuz attributumları vardır, ancak insan bilgisine açık olan yalnızca düşünme ve yer kaplama attributumlarıdır. Tanrı'nın özünü şu veya bu şekilde açığa çıkaran her attributum, sayısız değişimleri (modification) , modusları ile var olur. “Yaratıcı doğa”(natura naturans)-Tanrı , “yaratılmış doğanın” (natura naturata) yani kendilerinde Tanrısal özün çeşitli görünüşler kazandığı nesnelerin tümünün her noktasında etkindir.

3. İNSAN ANLAYIŞI TEMELİNDE ÖZGÜRLÜK VE ZORUNLULUK KAVRAMLARI İLİŞKİSİ

3.1. Spinoza'da İnsan Kavramı

Felsefe tarihinde, genel görüşe göre ve özellikle de klasik rasyonalistlerde “insan” denildiği zaman akli ile diğer canlılardan üstün, yine akliyle doğayı kontrol edebilme yetisine sahip “düşünen canlı” akla gelmektedir. İnsanın bu yetisi onu ayrıcalıklı ve üstün hale getirmekte, diğer yetilerden önde tutulmaktadır. Spinoza ise bu görüşü baştan aşağı yıkararak gerek düşünce tarihi gerekse rasyonalistler açısından farkını ortaya koymuştur.

Rasyonalist felsefe akıl üzerine kurulan felsefedir. Gerek antik çağda gerekse sonrasında aklın yerinin ruh olduğu düşünüldüğü için, rasyonalist felsefede temel kavram “ruh” tur. Rasyonalist filozoflarda, ruh-beden ilişkisi bağlamında ruhun bedenden daha üstün, daha önemli olduğu sonucu çıkar. İnsan ruhu düşündüğü için beden üzerinde etkindir. Ruhun öz niteliği düşünmek, bedeninki de yer kaplamaktır. Düşünmek ise her zaman yer kaplamaktan, cisim olmaktan daha üstündür. Rasyonalizmde, düşünen insan aynı zamanda doğanın da egemeni haline gelir. Rasyonalist felsefe yapmak, kabaca, ruh felsefesi yapmaktır.

Spinoza rasyonalizmin bu düşünüş şeklini kendi sisteminde ve yine rasyonalizmin içinde kalarak değiştirmiştir. Spinoza'ya göre insanın düşünüyor olması, onu doğada üstün kılmaz. Düşünmek de yer kaplamakla aynı derecede önemlidir. Bir ve aynıdır. Onun deyimiyle ise karşılıklılık söz konusudur, yani paraleldir. Spinoza ruh ve beden konusundaki görüşlerini dile getirirken, hem çok fazla etkilendiği hem de pek çok konuda katılmadığı Descartes ve felsefesi ile adeta hesaplaşmaktadır. Tam olarak bir modernizm eleştirisi yaptığı söylenebilir.

Descartes, modern felsefenin kurucusu olarak kabul edilen, 17. yüzyılın en önemli filozoflarından. Meşhur “Cogito ergo sum” yani “Düşünüyorum öyleyse varım” savına varma süreci metodik şüphe yöntemi ile olmuştur. Tüm ön bilgileri, öğretileri, dinsel dogmaları dışarıda bırakarak, her şeyden şüphe duyması, akla güvenerek açık seçik bilgiye ulaşmak istemesindendir. Her şeyden şüphe duyarak, nihayet şüphe duyamayacağı bir noktaya yani şüpheleniyorken düşünüyor olduğundan şüphe etmediği gerçeğine vardıktan sonra, bu sağlam dayanak üzerine akla dayalı bilgiyi kurmaya çalışmıştır. Akli bu denli yüceltmesi ve “Cogito” üzerine kurulu bir felsefe yapması, çağının en önemli rasyonalistlerinden olduğunun göstergesidir. Descartes 'da her şeye düşünme ile ulaşabiliriz. Analitik geometrinin kurucusu olan Descartes, rasyonel bilgilere bilimler aracılığı ile ulaşabileceğimizi savunmuştur. Toplumun kabul ettiği ama doğruluğu kesin olmayan her türlü bilginin yerine aklın bu yöntemlerle elde edeceği bilgileri koymuştur.

Spinoza ise akli bu denli “abartılı” bir şekilde yücelten düşünüş şeklinin yerine “paralelizm” i koymuştur. Onun sisteminin hiçbir yerinde hiyerarşi yoktur. Ontolojik alanda da

epistemolojik alanda da paralellik vardır. Tanrısal doğanın zorunluluğunda olan her şey, doğasından dolayı bir ve aynıdır. Spinoza, epistemolojisini ontolojisinin üzerine kurmuştur.

Spinoza'nın insanla ilgili düşünceleri de ruh ve beden problemi üzerinden açıklanır. Descartes için ruh ve beden birbirine indirgenemeyen iki ayrı töz konumundaydı. Spinoza ise beden ve ruhu tek tözün iki ayrı görüntüsü olarak görür, yani bunlar töz değil tözün sıfatlarıdır. Üstelik aralarında paralel bir işleyiş söz konusudur. Biri diğerinden daha değerli değildir.

Daha önce de açıkladığımız gibi, Spinoza felsefesinde, Tanrı'nın sonsuz attributumu ya da aynı kavrama karşılık gelen nitelikleri, yüklemeleri ya da sıfatları vardır. Tanrı bu niteliklerle görünmektedir. Sonsuz ruh ve sonsuz beden Tanrı'nın düşünme ve yer kaplama attributumlarıdır. Moduslar da Tanrı'nın varlığının hal ve durumları olarak var olanlara karşılık gelmektedir. Modusların var olmuş hali olumsal ve süreye tabidir. Sonlu ruh ve sonlu beden modusunun birleşiminden insan çıkar. İnsan sonlu bir var olan olduğu için, sonlu bir zihne ve sınırlı bilgiye sahip olabilir. Bu sebeple de Tanrı'nın sonsuz niteliklerinden sadece ikisini bilebilir. Başka bir deyişle de Tanrı'nın özünü düşünce modusu ve yer kaplama modusu ile görebilir, bunlarla açıklayabilir. Yani Spinoza felsefesinde "insan" ruh ve bedenden oluşan, Tanrı'nın düşünme ve yer kaplama niteliklerinin bir görüntüsüdür. Başka bir deyişle insan, Tanrı'nın bir modusudur. Ancak sonlu bir modustur. Böylelikle insan, ruh ve bedenden oluşan bir modus olarak bütünün bir parçasıdır. İnsan, varlık değil, tekil ve sonlu var olan olarak modus ve modus bileşkesidir. İnsan bir var olan olduğu için de zorlanmış ya da zorlama ve bağımlı olduğu ifade edilir.

Var olan hiçbir şey ontolojik olarak Tanrı'dan ayrı değildir. Tanrı her şeyin içkin nedenidir. Tanrı'nın doğasının zorunluluğundan çıkan her şeyin özsel bir birliği vardır. Spinoza'da tüm unsurlar birlik ve bütünlük içerisinde. Töz ve modusları birbirinden bağımsız düşünülemez.

Spinoza'da tüm attributumlar bir ve eşittir. Sonsuz tözün, sonsuz sıfatlarının açığa çıktığı, sonsuz haller vardır. Bu sonsuz sıfatlardan sadece ikisi olan düşünme ve uzam insan için bilinebilirdir. İnsanın düşünme sıfatı, uzam sıfatından üstün değildir. Başka bir bakışla, insan bu yetisi ile doğadaki diğer canlılardan üstün değildir. Yani Spinoza klasik görüşte olduğu gibi insanı yüceltmemiştir. İnsan doğadaki zorunlu yasaya tabi bir var olandır. Tıpkı diğer moduslar gibi tanrısal zorunlu yasaya bağlıdır. Bu sıfatlar tek tözün iki ayrı ifadesidir. Bunun sonucu olarak da insanın düşünmesi ruhunu bedeninden daha önemli yapmaz. İnsan, Tanrı'nın düşünme sıfatının modusu olduğu için "düşünür" ve yine Tanrı'nın yer kaplama sıfatının modusu olduğu için de "yer kaplar". Spinoza için ruh, bedenin bir parçası ya da onun yöneticisi konumunda değildir. Beden neyse ruh da onun eşdeğeridir.

Tanrı sonsuz zihin ve sonsuz bedendir ve aynı zamanda da bu ikisi dışında sonsuz sıfatlara sahiptir. İnsan ise sonlu zihin ve sonlu bedenden oluşmaktadır. Spinoza'nın insan

tanımı, zorunlu yasanın egemen olduğu metafizik sistemine dayanmaktadır. Monist varlık ya da töz anlayışına dayandırarak açıklamaya çalıştığı insan modusu ona göre materyalist ya da idealist çözümlemelerle açıklanamaz.

“İnsanın özü zorunlu var oluş içermez; başka bir deyişle, doğa düzeninden şu ya da bu insanın varoluşu gibi var olmayışı da doğabilir ya da doğmayabilir.” (Spinoza, 1996: 52).

“Düşünce Tanrı’nın bir yüklemidir, ya da Tanrı düşünen bir şeydir.” “Uzam Tanrı’nın bir yüklemidir, ya da Tanrı uzamlı bir şeydir.” (Spinoza, 1996: 53).

“Tözün varlığı insanın özüne özgü değildir, ya da töz insanın biçimini oluşturmaz.” (Spinoza, 1996: 59).

İnsan oluştugu yüklemelerden dolayı Tanrı’nın bir parçasıdır ya da başka bir deyişle insan özü gereği Tanrı’nın parçasıdır. Tanrı ise insanın parçası değildir ve bu nedenle de insan biçimini oluşturmaz. Yani, Tanrı, insanın özüne ait bir varlık değildir. Çünkü eğer Tanrı insanın özüne ait olsaydı, insan da zorunlu varlık olurdu ki bu mümkün değildir. Spinoza’nın deyimiyle de “saçma” dır. Bu durumda iki tözden bahsedilirdi ki daha önce de kanıtlandığı gibi sadece tek töz vardır ki bu zorunlu varlık “Tanrı” dır. İnsanın özü, Tanrı’nın düşünme ve yer kaplama yüklemelerinden oluşur. İnsanın özü, Tanrı’nın doğasını belirli bir yolda anlatan bir değişkidir. Çünkü Tanrı tüm şeylerin hem özlerinin hem de varoluşlarının tek nedenidir.

“Tanrı, onların özüne ait değildir; ama bir şeyin özünü zorunlu olarak oluşturan bir şey, verildiğinde şeyin de ortaya koyulduğu ve çekildiğinde şeyin de ortadan kaldırıldığı, ya da onsuz şeyin ne olabileceği ne de kavranabileceği ve evrik olarak şey olmaksızın ne olabilen ne de kavranabilen bir şeydir.” (Spinoza, 1996: 61).

İnsan, ruh ve bedenden oluşmuş ve tanrısal zorunlu yasa tarafından belirlenmiştir. Başka bir deyişle de zorunlu varlık olan Tanrı’nın düşünme ve yer kaplama sıfatlarından oluşan zorlanmış bir varlıktır. Ontolojik olarak “var olan” dır. İnsan ruh ve beden varlığı olması dolayısıyla da bedeni ile etkilenir, ruhu ile de algılar. Ruhun düşünmesi için bedenin dışsal şeylerden etkilenmesi gerekmektedir. Ancak, ruhun bedene, bedenin de ruha karşı bir üstünlüğü söz konusu değildir. Ruh ve beden için paralel, bir ve aynı yolda bir işleyiş vardır. Bu tanrısal yasanın bir sonucudur. Dolayısıyla da aslında Tanrı’yı anlatır. Tanrı hem düşünen hem de yer kaplayan olduğu için insan da düşünür ve yer kaplar. İnsan düşünür ancak düşünen varlık değildir.

İnsan var olan olduğu için, zorunlu ve özgür değil, zorlama ve bağlıdır. Tanrı zorunlu varlık olması nedeniyle ontosu gereği özgürdür yani Tanrı’da ontolojik özgürlük söz konusudur. Çünkü Tanrı ontolojik olarak kendi nedeni yani daha önce de açıkladığımız gibi “Causa Sui” dir. İnsan ise zorlanmış varlık olması dolayısıyla yani kendinde neden olmadığı için başka bir deyişle de belirlendiği, nedeni tanrısal zorunlu yasa olduğu için özgür değildir. Olumsal ve süreye tabidir. Spinoza felsefesine baktığımızda özgürlük insanda ancak epistemolojik olarak mümkün

olabilecektir. Yani Spinoza’da insan özgürlüğü ancak bilgi ile elde edebilecektir. İnsanda özgürlüğe kapının aralandığı kısım “olumsallık” fikrinde yatmaktadır. Bu kısım daha sonra detaylıca incelenecektir.

İnsanın kendisini özgür sanmasının, eylemlerinin nedenlerini bilmemesinden kaynaklanan bir yanılsama olduğunu düşünür. İçinde olduğu zorunluluğu bilen insan conatusuna da uygun davranarak, erdemli ve mutlu olur. Mutluluk ise Tanrı sevgisi ve bilgisi ile tutkuların köleliğinden uzaklaşmakla mümkün olacaktır.

Spinoza, ontosu gereği özgür olan Tanrı için irade ve istemeden söz edemeyiz, der. Çünkü Tanrı da aynı yasa ve zorunlu işleyişe tabidir. Doğadaki her şeyin belirlenmişlik içinde olduğunun kabulü, Spinoza’nın sistemindeki “determinizm” ilkesinin kabulüdür. Spinoza’nın sisteminde, zorunlu işleyiş tüm sistemi kurmaktadır. İnsan için de gerçek özgürlük, bu doğanın zorunluluğunu bilmek ve ona uygun davranmakla mümkündür. Ruh, doğasına yani aklına uygun davranırsa, bilge ve özgür olmaktadır. Burada “ruhun gücü” kavramı öne çıkmaktadır. Ruh ve beden attributları paralel çalışarak bunu gerçekleştirebilecektir. Dolayısıyla görülmektedir ki Spinoza’da özgürlük kavramı zorunluluk kavramı ile açıklanmaktadır. Zorunluluk söz konusu olmasaydı, o zaman irade ve özgürlükten söz edilebilirdi. Ancak Tanrı, Spinoza’da aşkın bir varlık değildir. Kendisi de bu sisteme tabi ve aynı zorunlulukla davranmaktadır. İşte insan da doğasının bu zorunluluğunu bilip ona uygun davrandığında, epistemolojik alanda özgürlüğü elde edebilecektir.

“Özgür insan zorunluluğa katılan insandır. Aklın buyruğuna girmek, aklın kendisine uyup, ona göre eylediği doğanın zorunluluğuna girmektir. Zorunluluğu nedenselliğe dayanan doğanın düzeni birdir, biriciktir... Akıl özgürlük yolunda, doğanın bu düzenine katılır. Bu zorunlu bir düzendir...” (Erdemli, 1985: 131).

İnsan yer kaplayan, hareket- durgunluk yasalarına bağlı bir bedene ve düşünen ruha sahip bir var olandır. Bütünün bir parçası olan insan, diğer bütün unsurlarla da bağlantılıdır. İnsanın bedensel yönünde bir etkilenim söz konusu olduğu zaman, paralellikten dolayı ruhsal yönünde de bir etkilenim söz konusu olmaktadır.

Spinoza felsefesinde bilgi bedenden başlatılacaktır. Ruhun çalışması da bedene bağlıdır. Etkilenim kaçınılmaz, beden ve ruhun çalışması ise zorunludur. Bedenin etkilenimi ile başlayan süreçte hakikati bilmek için birinci tür bilgiden ikinci tür bilgiye, ikinci tür bilgiden de üçüncü tür bilgiye geçiş de zorunludur. İnsan, üçüncü tür bilgiye ulaştığında tüm şeyleri Tanrı’da, bütünlüğü içinde ve sezgi ile kavrar. Böylelikle nedene ve hakikate ulaşmış olur. Bu kısım rasyonalist epistemolojisi için çok önemlidir. Bilen insan bilgisi ile Tanrı’yı ve var olanları zorunlu yasa içerisinde anlar ve kendi eylemlerinin sebebi olur.

3.1.1. İnsan ve Zorunluluk

İnsan bir varlık değil, sonlu bir var olan olarak, sonsuz tözün bir modusudur. Tanrı tarafından yaratılmamıştır ancak rahatlıkla “türetilmiştir” denilebilir. İnsan ve var olan diğer tüm tekilerin nedeni tanrısal zorunlu yasadır. Tanrı-doğa’da hakim olan zorunluluk, varlığı ve var olanların tümünü kapsar. Dolayısıyla, Tanrı, insan ve diğer tüm şeyler bu zorunluluğa tabidir.

Spinoza felsefesinde, doğada olası hiçbir şey yoktur. Her şey tanrısal doğanın zorunluluğu ile belirli bir şekilde var olmaya ve eyleme belirlenmiştir. Yani oluş ve işleyiş belirleyen zorunluluktur ve olumsuzluk söz konusu değildir. İnsan için de, şeyleri doğru algılamak, olumsuz olarak değil zorunlu olarak algılamak anlamına gelmektedir. Başka bir deyişle de bu, kendinde oldukları gibi anlamak demektir.

İnsan, zihin ve bedenden oluşur ancak bunların toplamı gibi düşünmek ise büyük bir yanlışlık olacaktır. İnsan “zorlanmış” , Tanrı ise “zorunlu” varlıktır. Burada “zorunluluk” ve “zorlanma” kavramlarının farklılığı gözler önüne serilmektedir. Nedeni kendisi olan “Tanrı” ve nedeni kendi dışında olan “insan” dır. İnsan için belirlenmişlik söz konusudur. Tanrı ya da sonsuz töz, kendi doğasının zorunluluğu ile davranır. Hiçbir şekilde dışsal olarak belirlenemez. İnsan ise sonlu ve sınırlı bir var olan olarak diğer bedenlerle, nesnelerle, şeylerle ilişki içinde olup, etkileşime girer. Bu sebeple de sürekli olarak dışsal bir etki söz konusudur. İnsan, diğer tüm var olanlar gibi tanrısal zorunlu yasa ve işleyişe tabidir. Diğer var olanlardan daha üstün, daha fazla bir şey değildir. Yani Spinoza’nın felsefesi insan merkezli değildir.

Tanrı, doğanın kendisidir. Farklı bir şekilde ifade etmemiz gerekirse de, doğanın tanrısalılığı vardır. Buradaki tanrısalılıktan kasıt, zorunluluktur. Yoksa dinlerdeki anlamıyla aşkın bir yaratıcıdan bahsedilmemektedir. Var olan her şey tanrısal zorunlu yasaya göre eylem ya da davranır. Spinoza’nın deyişle de “zorunlu olarak eyleme belirlenir”.

“Bütün varlığı sıkı bir determinizme bağlayan Spinoza felsefesi, insanın ruhi hayatını da, sosyal hayatını da sıkı bir mekanik zorunluluk bağlantısı içine yerleştirir. Bu mekanik zorunluluk her türlü erek (telos) düşüncesiyle uzlaşamayacağı için, Spinoza’ya göre ahlakta soyut ölçüler, idealler koymanın, toplum için utopialar ileri sürmenin yeri yoktur. Burada yapılacak şey, değer yargıları vermek değil, gerçeği tanımaktır. İnsanın dünyasını da Spinoza, tıpkı matematikçinin şekillerin dünyasını bildiği gibi kavramak ister. İnsanın dünyası da her türlü tutkudan uzaklaşarak, her türlü ön yargıdan sıyrılarak sanki çizgiler, yüzeyler, cisimler inceleniyormuş gibi incelenecektir; burada da karmaşık bir dokunun yalın öğelerden nasıl oluştuğu açıklanacaktır.” (Gökberk, 2002 : 268)

Varlık ve var olanların tümü mekanik bir zorunluluk ilkesi içindedirler. Spinoza’nın tüm sisteminde hakim olan tanrısal yasa bu zorunluluktur.

İnsan ve diğer tüm var olanlar sonsuz tek tözün, kendisini dış vurma, ifade etme biçimleridir. Spinoza terminolojisiyle “modus” tur. Tanrı’nın sıfatlarının görünür olması,

Tanrı'nın belirli bir amaçlılıkla ve o yolda kendisini ifade etme ihtiyacı ile uzaktan yakından ilgili değildir. Tanrı – doğa ya da tanrısal zorunluluk ereksellik barındırmaz. Buradaki oluş süreci, zorunlu olarak gerçekleşir. Yoksa bir isteme, ihtiyaç duyma halinin bir sonucu değildir. Spinoza'nın Tanrı'sı da sıkılıp evreni yaratan aşkın bir Tanrı değildir. Her şey zaten Tanrı'dır, Tanrı'da her şeydedir. Parça ve bütün ilişkisi gibi düşünülebilir. Yalnızca, burada gözden kaçırmamamız gereken şey, Spinoza'da parçalar dinamik olarak etkileşim, değişim ve dönüşüm içerisindedirler. Bir melodiyi düşündüğümüzde de, tüm notalar bir bütünlük oluşturmaktadır. Ancak bir nota o bütünü ifade etmez. Doğada görünüşe çıkan her şey Tanrı'dır, ancak moduslar Tanrı'nın sonlu ve sınırlı görünüşleridir. İnsan da tanrısal zorunlu yasaya tabi bir modustur.

O halde, insan ve diğer tüm var olan şeyler, oluş süreci içerisinde, bir plan dahilinde özgür irade ve bir karar ile değil, zorunlu olarak sonsuz tözden türerler. İnsan, sonsuz ve tek töz olan Tanrı tarafından yaratılmamıştır. Tanrı insanın var olma nedenidir.

Spinoza felsefesinde, sonsuz tözün, sonsuz attributumları ve bunları açığa çıkardığı sonsuz modusları, halleri vardır. İnsan sınırlı bilgisi ile bunlardan yalnızca ikisi olan “düşünce” ve “uzam”ı bilebilmektedir. Yani insan, etrafındaki her şeyi ya düşünce ya da yayılım olarak bilebilir. Tanrı, kendisini düşünce ve yayılım sıfatları ile zorunlu olarak görünüşe çıkartmış olur. Şeyler, sonlu oldukları için belli bir zaman içinde var oluşa gelip, yok olurlar. Spinoza'da Tanrı'nın bedene sahip olması, modusların düşünen olmasının yanında aynı zamanda uzamlı oluşu ile daha net anlaşılabilir. Uzam ile Tanrı'nın görünüşe gelmiş halleri fiziksel boyut kazanmış olmaktadır.

Modus olarak tüm şeyler, varlıklarını sürdürme çabası içerisindedirler. Bu durum tüm var olanlar için söz konusudur. Yani Conatus sadece insan için değil, ağaç, taş, kuş... tüm var olanlar için söz konudur.

İnsan, zihin ve bedenden oluşan bir var olandır. Ancak bunlardan ikisinden biri diğerine daha baskın ya da diğerinden daha değerli değildir. Spinoza, Ethica'da, düşünen ve yayılan şeylerin düzeni birdir, der. Bunlardan biri diğerinin nedeni de değildir. Paralel olarak çalışırlar. Her düşünceye karşılık gelen bir yayılım, her yayılıma da karşılık gelen bir düşünce vardır. Bu zorunlu olarak böyledir. Görülmektedir ki, düşünme ve yayılım moduslarının sonlu tavırlarının birleşimi olan insanda, zihin ve beden paralel olarak çalışmaktadır. Zihni oluşturan beden olduğu gibi, beden olmadan da zihin olmaz. Spinoza'nın sistemindeki paralelizm burada açıkça işlemektedir.

Spinoza'da, beden zihni kuran fikrin nesnesidir. İnsanın, bedenin deneyimlediklerinden başka zihni yoktur. Beden, girdiği tüm karşılaşmalarda değişir. Zihindeki fikir de diğer fikirlerle karşılaşınca ondan etkilenir. Her şey birbirine etkide bulunur. Modus kavramının Latince'de, her şeyi etkileyen ve etkileşime de açık yani her şeyden de etkilenen gibi bir anlamı da mevcuttur.

Hem yayılım hem de düşünce birbirini etkiler. Bir nesne başka bir nesneyi etkiler, bir düşünce de başka bir düşünceyi etkiler. Her şey birbirini etkiler ve etkilenir.

Spinoza tam bir determinist filozoftur. Onun sistemindeki bu determinizm tüm var olanlar için olduğu gibi insan için de söz konusudur. Ona göre her eylem, ondan önceki nedenlerin sonucudur. Olaylar bir nedenler zinciri ile birbirine bağlıdır. Tamamiyle mekanist bir doğa görüşüne sahip olan Spinoza'da, olayların akışı zorunluluğa bağlıdır. Bundan dolayı da doğada erek, rastlantısallık ya da mucizeye yer yoktur. İnsan, zorunlu tanrısal yasaya tabi, belirlenmiş bir var olan olarak zorunluluktan sıyrılamaz. Spinoza felsefesinde, tüm sistemi belirleyen yasa zorunluluktur. Var oluşu ortaya koyan neden zorunlu varlığın kendisi olan tek töz Tanrı'dır. İnsan ise tanrısal özü taşıyan, Tanrı- doğanın bir parçası, bir modustur. Tanrısal zorunluluktan doğan her şey zorunlu olarak var olur. Herhangi bir sonsal şey için de ilk neden ya da bir şeyin ilkesi demek ancak ve ancak bir yanılgı, sanıdır. Zorunlu nedensel yasa ve işleyiş sayesinde ki, hiçbir şey başka herhangi bir şeyin doğasına ait değildir.

3.1.2. İnsan ve Özgürlük

Spinoza, özgürlüğün alışlagelmiş tanımını bir kenara itip, onu yeniden tanımlamıştır. Özgür olmak, Spinozacı bakış açısıyla, zorunluluğun dışına çıkabilmek, belirlenmemişlik durumu ya da seçeneklerden birini seçebilme anlamında algılanmaz. Özgürlük, zorunluluğun karşısına ona karşıt olarak konulabilecek bir kavram değildir. Bu anlamda, Spinoza felsefesinde özgürlük ve zorunluluk kavramları, birbirine karşıt değil, aksine aynı kavramlardır. Spinoza'da zorunlu olmak özgür olmaktır.

Spinoza, kendi doğasının zorunluluğuna göre eyleyen şeye özgür der. Ethica'da özgürlüğün karşıtı zorunluluk değil "zorlanma"dır, demektedir. Tanrı, başka hiçbir şeyden etkilenmeden kendi doğasını belirleyebildiği için özgürdür. Özü var oluş içeren Tanrı, kendinde neden (Causa Sui) olması ve dışsal değil ancak yalnızca kendi doğasının zorunluluğuna göre davranması bakımından zorunlu varlıktır ve sadece Tanrı özgürdür. Buna karşın, insan ve diğer tüm var olanlar, doğaları bakımından özsel zorunluluğa tabi olmalarına rağmen, dışsal olarak bağımlıdır ve var oluş bakımından belirlenmiş olmaları nedeniyle zorlanmıştır, varlık değildirler. Dolayısıyla da özgür değildir. Bu sebeple de var olanlar için ontolojik olarak özgürlükten söz edemeyiz. O halde gerçek ve mutlak anlamda özgür olan tek varlık Tanrı'dır. Tanrı, ontosu gereği özgürdür.

Spinoza, insanın özgürlüğünün olanağının zorunlulukta olduğunu gösterir. İnsanın özgürlüğü, keyfi davranması ya da iradi anlamda sınırsız seçimler yapabilme olanağına sahip olması değildir. İnsana açtığı özgürlük alanı onun tanrısal zorunluluğa tabi, sonlu ve olumsal bir var olan oluşuyla ilgidir. Kaldı ki Tanrı insandan farklı olarak mutlak özgür olmasına rağmen,

ondaki özgürlük de keyfi ya da iradi değil, zorunlulukla ilişkilidir. Tanrı kendi dışında bir neden tarafından belirlenmeyen tek töz olduğu için özgürdür. İnsan ise tanrısal zorunlu yasa tarafından “belirlenen” olduğu için ontolojik olarak özgür değildir. Ancak, Spinoza, insanda epistemolojik alanda bir özgürlük olanağı olduğunu söyler. Bunun için de ilk olarak duyguların esaretinden kurtulup ikinci ve üçüncü tür bilgiye yükselmek gerekmektedir.

Spinoza için herhangi bir neden olmadan nedensizce davranmak ya da eylemde bulunmak “rastgelelik” durumudur. Doğada bu tarz bir keyfiyet değil, zorunluluk vardır. İçinde bulunan zorunlu nedenlerin farkında olmak insanın özgürlüğü olmaktadır. Spinoza’da nedenlerin bilgisine sahip olmak, doğanın bütününe ilişkin bilgiye sahip olmak anlamına geldiğinden, doğaya ve doğanın bir parçası olarak kendimize ilişkin bilgiler bizi duyguların kölesi olmaktan kurtaracaktır. Nitekim Spinoza’da, özgür insan ve köle insan ayrımı buradan hareketle çözümlenmeye çalışılacaktır. Spinoza’ya göre özgür insan, aklı tarafından yöneltilen, mutlu olmayı Tanrı sevgisi ve bilgisine bağlayan, içinde bulunduğu zorunluluğun farkında olan insandır. Köle insan ise duyguları tarafından yöneltilen insandır. Spinoza’ya göre insan, tutkularının kölesi olmaktan uzaklaştıkça, tanrısal zorunlu düzeni anlar. Ancak böyle bir yaşamın sonucunda insan, mutlu, erdemli ve özgür olabilir.

“Anlığın en yüksek iyisi Tanrı’nın bilgisi ve anlığın en yüksek erdemi Tanrı’yı bilmektir.” (Spinoza, 1996: 195).

Spinoza insanın özgür olmaması halinde köle olacağından bahseder. Bir sanat eseri diyebileceğimiz Ethica’nın, dördüncü kitabında “İnsanın Köleliği ya da Duyguların Gücü” başlığı altında akla göre yaşama ile duygulanışlara göre yaşama arasındaki karşıtlık durumundan ve bunun neticesinde de insanın köle ya da özgür olmasından detaylıca bahsetmektedir. Bölümün sonlarına doğru ise kölenin duygulanışlarla yönetilen kimse olduğunu ve eylemlerinin bilgisine sahip olmadığını belirtmektedir. Spinoza’da insan için bilgi özgürlüğün anahtarıdır.

“İnsanın duygularını denetleme ya da kısıtlamadaki güçsüzlüğüne kölelik diyorum; çünkü duygularına boyun eğen bir insan kendi tüzesi altında değildir, ama öyle bir düzeye dek talihin elindedir ki, sık sık daha iyi olanı görmesine karşın daha kötü olanı izlemek zorunda kalır.” (Spinoza, 1996: 173).

Spinoza Ethica’nın dördüncü kitabında, neyin iyi ve neyin kötü olduğunu tanıtlar. Çünkü insan için, iyi olanı görmesine rağmen sık sık kötüyü izlemesinin duygulara boyun eğmesi ya da kölelik olduğunu ifade eder. Spinoza, “eksiksizlik” ve “eksiklik” , “iyi” ve “kötü” kavramlarını tanımlayarak, bu noktadan sonra köle ve özgür insan anlayışının içini doldurmaktadır.

“İyi ile bizi kendi önümüze koyduğumuz insan doğası modeline adım adım yaklaştıracak bir araç olduğunu pekinlikle bildiğimiz her şeyi anlayacağım. Buna karşı kötü ile o modele benzememizi engellediğini pekinlikle bildiğimiz her şeyi anlayacağım. Dahası, insanlara bu aynı örneğe daha çok ya da daha az yaklaşımlarına göre daha eksiksiz ya da daha eksik diyeceğim.

Çünkü özellikle belirtmek gerek ki, bir birey daha küçük bir eksiksizlikten daha büyük bir eksiksizliğe geçer derken, bununla onun bir özden ya da biçimden başkasına değiştiğini anlamıyorum; tersine demek istediğim bununla onun etkinlik gücünü, kendi doğası yoluyla anlaşıldığı sürece, artıyor ya da azalıyor olarak kavradığımızdır. Eksiksizlik ile olgusallığı, başka bir deyişle süre göz önüne alınmaksızın var olduğu ve belli bir yolda davrandığı sürece herhangi bir nesnenin özünü anlıyorum. Çünkü bireysel hiçbir şeyin var oluşunu daha uzun bir zaman sürdürdüğü için daha eksiksiz olduğu söylenemez; çünkü şeylerin özü kesin ve belirli bir var oluş zamanı içermediği için süreleri özlere tarafından belirlenemez; ama her bir şey, ister daha çok ister daha az eksiksiz olsun, her zaman var olmaya başladığı o aynı kuvvet ile varoluştaki kalabilir, öyle ki bu bakımdan tüm şeyler eşittir.” (Spinoza, 1996: 176).

İnsanların, eksiksizlik ve eksiklik sözcüklerini, doğal nesnelere uygulamalarının gerçek bilgiden çok önyargı olduğunu söyler. Çünkü, Spinoza felsefesinde, doğa bir erek uğruna davranmaz. Spinoza, *Ethica*’nın birinci kitabında, Tanrı ile ilgili açıklamalarda bulunurken, Tanrı ya da Doğa dediğimiz o bengi ve sonsuz varlık var olduğu aynı zorunlulukla davranır, der. Davranmasının ve var olmasının nedeni bir ve aynıdır. Bu sebeple de kendisi de bu tanrısal doğanın bir parçası olan insan, bu farkındalığa sahip olduğunda onun özgürlüğüne engel olan duyguların esaretinden kurtulacaktır. Duygularının ya da sanıların peşinden giden insan yanlış bir yol izlemiş olacaktır.

Spinoza, *Ethica*’da duygunun tanımını yaptıktan sonra, bu değişikliklerin herhangi birinin yeterli nedeni biz olabilirsek, duyguyu bir eylem olarak (*actio*), yoksa bir tutku (*passio*) olarak anlıyorum” der. İnsan ruh ve bedenden oluşan bir modus olarak, Spinoza’nın deyişiyle tutkulara altgüdümlüdür. Tutkular dışsal nedenlerdir. Bedenin her etkilenimi, ruhu da zorunlu olarak etkiler. Tutkular önce bedeni sonra ruhu etkiler. Tutkular insanı köleleştirir. Ruh, bedenin tutkularına esir ya da köle olmak istemiyorsa çabalaması gerekir. Ruhun çabasıyla da, ya eylem ya da tutku olur. İnsan bu kölelikten ruhun çabası ile kaçabildiği ölçüde güçlü olur.

“Bilmek varlığın, var oluşun zorunlu bilgisine ulaşmaktır. Yalnızca akılla sağlanabilecek olan bu bilgiler, kesindir, up uygundur. Eğer insan bu türden bilgilere dayanarak eylese, öz varlığını gerçekleştireceği eylemlere girmiş olur. İstenen de budur: İnsanın öz varlığını gerçekleştirmesi, insanın kendisi olması. Kişiyi bundan uzak tutan, kolay, kestirmeden ama olumsuz olana yönelen upuygun olmayan ideler, hayaller, acele genellemeler ve insan egemenliğine olan duygulanımlardır. Yaşamımızın olması gereken çizgide gelişmesi için duygulanımları tanımamız; onların upuygun idelerine sahip olmamız gerekir.” (Erdemli, 1985: 138).

İnsan etkilenimlerden kaçamaz. Ruhun nesnesi bedendir ve yeterli ya da yetersiz sürekli olarak etkilenimlere maruz kalır. Ruh, bedenin tutkularına esir olmamak için akıllı kullanılmalıdır. Yeterli idea durumunda ruh etkinken, yetersiz idea durumunda ise edilgindir. Spinoza’da bu

etkinlik ya da edilginlik durumu da zorunludur. Ruhun yeterli idea ile çabalaması, bilgiye ulaşmasıdır. İnsan anladığı sürece etkindir. Aksi durumda, bir eyleme yetersiz ideaları olması olgusu tarafından belirlendiği ölçüde de edilgindir. O halde insan hakikatin bilgisine ulaşmak için çabalamalıdır. Böylelikle de öz varlığını da gerçekleştirmiş olur. Aksi halde bilmemek, onu esarete götürecektir.

Akılla yönetilen kişi nedenlerin farkındadır yani neyi niçin yaptığının bilincindedir. Akıl bizi iyiliğe ve yetkin bir mutluluğa ulaştırır. Aşırılıklar, korku, nefret, kin, öfke, gurur, ahlaksızlık gibi şeylerin upuygun olmayan bilgiden kaynaklandığını bilir. Düşünür ve anlamaya çalışır. Köle ise tutkularının esiridir. Aklı kullanan herkes, zorunlu olarak, kendisi için iyi ve yararlı olanı ister ve varlığını sakınmaya çabalar. Yani “Conatus” a uygun davranır. Bunu yapabildiği oranda da güçlü olur.

Spinoza felsefesinde, insanın özgürlüğü Tanrı- Doğa’nın özgürlüğü gibi değildir. Varlık ve var olanlar için özgürlük farklıdır. Tanrı, Causa Sui olması dolayısıyla kendi kendisinin nedenidir. Dışsal hiçbir şey onu belirleyemez ve O hiçbir şeyden etkilenmez. İnsan ise pek çok şey tarafından etkilenmektedir. Dolayısıyla, Spinoza’da, insan eylemlerini belirleyen nedenlerin farkına vardığı zaman özgür olabilir. Eylemlerimizin ardındaki nedenleri bulmak, farkındalık, bilmek ve de anlamak insan için son derece önemli ve özgürlüğü sağlayacak olan değerlerdir.

Nedenlerin insan üzerindeki etkisinin farkındalığı, zorunluluk içinde eyleyen insanın kontrolünü arttıracaktır. Bu durumda da tutkular değil, bilgi baş gösterecektir. İnsan için, içinde bulunulan tanrısal zorunlu yasanın farkındalığı artıkça nedenler ve sonuç arasındaki bağlantıyı görmek, özgür olma imkanını sağlayacaktır. Şüphesiz, tüm nedenleri görmek mümkün olamasa da yapılabildiği ölçüde insanın özgürleşmesi adına faydalıdır. Spinoza’da özgürleşmek bir anlamda aslında “duygulardan özgürleşmek”tir.

İnsanın özgürlüğüne giden yolda, usun duygulara karşı neler yapabileceğine değindikten sonra, insan için özgürlüğün ne olduğunu tam olarak çözümleyebilmek ancak “olumsallık” kavramı ile mümkün olabilecektir. Çünkü insan ontolojik olarak özgür değilken, onun için bilgi ile epistemolojik alanda özgürlüğün kapısını aralayan Spinoza için olumsuzluk çok önemli bir yerdedir.

Olumsuzluk, sadece insanla ilgilidir. Ontolojik olarak sonlu bir modus olan insan, başka bir ifadeyle de zorunluluğun belirlediği “zorlanmış varlık” ya da bir var olan olarak insan, olumsuzluk ile özgürlük imkanını elde eder. Spinoza felsefesinde, var olanlar için zorunluluk ve özgürlükten söz edemezken, zorunluluk içerisinde olumsuzluğa yer açan Spinoza insan için özgürleşme olanağını göstermiştir.

Zorunluluk şeylerin, oldukların başka türlü olmamalarını gerektirirken, olumsuzluk başka türlü de olabilmenin olanağıdır. Bunu sağlayan ise şeylerin özü değil, dışsal koşullardır. Olumsuzluk konusu üçüncü bölümde detaylı olarak incelenecektir.

İnsanın özgürlüğünden bahsederken Spinoza'nın sadece belli bir çağa ait bir filozof olmadığını göstermek adına, günümüzde yapılan bazı deneysel çalışmalardan bahsetmek gerekmektedir. Günümüz fizikçileri, yaptıkları bazı deneyler ile Spinoza'nın yıllar önce söylediği "özgür irade" nin aslında olmadığı görüşünü kanıtlamışlardır. Spinoza için özgürlük, bizim anladığımız anlamda yani seçenekler arasından dilediğini dilediği gibi seçme durumu değildir. Bir plan dahilinde amaçlı bir durumdan söz edilemez. Bu durumu kabul etmek, aklı ile sürekli olarak yüceltmeye alışmış insan için zor ve değer kaybı gibi görünse de aslında tamamen bakış açısıyla alakalıdır. Bedenimiz sürekli olarak etkilenir ve bu etkilerin sonuçları olur. Yani bir neden sonuç ilişkisi, bir determinizm söz konusudur. Beden için bunu kabul etmek kolayken, zihin için bunu kabul etmek de zor olmamalıdır. Bilinci oluşturan ide bedenden gelmekteyse ya da bilincin nesnesi beden ise zihin ve beden bir ve aynı olarak aynı yolda işler. Bilinç sanıldığı gibi soyut değil, fiziksel bir özellik olarak karşımıza çıkar. Biri diğerinden daha değerli, daha özel ya da daha fazlası değildir. Tek ve sonsuz tözün, sonsuz niteliklerinden insan için bilinebilir olan iki tanesidir. Birbirlerine paralel işlerler. Günümüzde hala evren hakkında çok kısıtlı bilgilere sahip olduğumuz aşikardır. Spinoza'nın, bir matematik problemi çözer gibi salt akıl yürütmelerle tanıtladıkları bugün için bile fazlasıyla doğru gözükmektedir.

3.2. Etkin ve Edilgin Bir Var Olan Olarak İnsan

Spinoza felsefesinde, insan varlık değil var olandır. Yine var olan olarak tek tek nesneler ve moduslar da Tanrı'nın dışında ayrı birer varlık değildirler. Varlık Tanrı'dır ve tüm var olanların nedeni Tanrı'dır. Neden ve etki birbirinden ayrı değildir. Var olanlar, "neden" olan Tanrı'nın, özünü açması, kendisini dışa vurma, kendini gerçekleştirme ya da kendini ifade etmesi şeklinde anlaşılmalıdır. Tanrı-doğa her şeydir. Başka bir ifadeyle de Tanrı ve ondan türeyen tüm var olanlar yani her şey bir ve aynıdır.

Tanrı'nın kendisini ifade etmesi, istediği için değildir. Çünkü Tanrı bir plan dahilinde, bir amaçlılıkla eylemez. Bu moduslar, sıfatlarının görünür olmasıdır. Var olanlar, tekiler Tanrı'nın birer parçasıdır ancak Tanrı'nın tamamı değildir. Yani parçaların tamamı O'nun sonlu ve sınırlı görünüşleridir. Tanrı ise sonsuz tözdür. Bu parçalar ya da Doğa durağan, değişmeyen, hareketsiz algılanmamalıdır. Değişen, dönüşen, sürekli bir hareketin olduğu atlanmamalıdır.

Moduslar (ayrı ayrı görünüşler, nesneler) tözün attributumlar çerçevesindeki çeşitli halleridir. Spinoza modusu "tözün bir belirlenimi (determinatio) ya da "başka bir şeyde var olan, bu başka şey dolayısıyla kavranabilen" diye tanımlar. Bir şeyin varoluşunun nedeni bir başka şeydedir, bu başka şeyin var olması da yine başka bir şey yüzündendir; bu böyle sonsuzluğa kadar gider, ayrı ayrı nesnelerin birbirine bağlanmaları en sonunda töze (Tanrı'ya) ulaşır. Bundan dolayı tözün bir etkisi olan modus (tek tek görünüşler, nesneler) sonunda ancak töz ile anlaşılabilir. Ayrı ayrı fenomenler (moduslar) dıştan birbirlerine ne kadar bağlı olurlarsa olsunlar, hepsi de tek, sonsuz tözün sadece belirlenimleridir, tözün kendisini şu ya da bu biçimde göstermiş olmasıdır. Buna göre "yaratıcı doğa" (natura

naturans), “yaratılmış doğanın” (natura naturata) her noktasında etkindir. (Gökberk, 2002: 264)

İnsan, ruh ve bedenden oluşmuş olan bir var olandır. İnsanın ruhu ve bedeni, Tanrısal doğanın zorunluluğu içinde var olan ve paralel bir şekilde birlikte işleyen moduslardır. Ruh ve beden tek ve sonsuz töz, zorunlu varlık olan Tanrı’nın sonlu kipleridir. Kip ya da modus, Tanrı’nın varlığını sıfatlarıyla açması sonucu ondan türeyen var olanlardır. Yani var olanlar, Tanrı’nın varlığının parçalarıdır. Bu parçalar Spinoza felsefesinde “tekiler” olarak tanımlanır. Tekilerin bir araya gelmesinden ise “bireyler” oluşur. Spinoza’da ruh ve beden bireyleşen kiplerdir.

“Ruhun tekileri idealar, bedeninkiler ise cisimlerdir. Ruh ideaların, beden de cisimlerin bir araya gelmesi sonucunda bireyleşir. Bu temelde ruh ve beden arasındaki bağlantı, iki bireyin bağlantısı olarak kabul edilir. İçerikleri ve hareketleri farklı olan iki bireyin bir araya gelmesidir. Ruhun içeriğini düşünen tekiler, bedeninkileri ise yer kaplayan tekiler oluşturur.” (Atış, 2015: 158)

Ortak tanrısal düzen ve işleyişin zorunluluğunda olan tüm var olanlar belirlenmiştir. Sadece zorunlu varlık olan Tanrı kendi kendisinin nedeni (Causa Sui) dir.

“Belirleme, Tanrı’nın özünden varlığına, varlığından var olanlara doğrudur. Bu doğrultuda ruh ve beden arasındaki belirleme, ruhtan bedene değil bedenden ruha doğrudur. Beden cisim olduğu için hareketleriyle etkiler ve etkilenir. Ruhun algılamak için ihtiyacı olan etki ancak bedenden geldiği için beden ruhu algılamaya belirler.” (Atış,2015: 158)

Spinoza, Tanrı ve modusları yani görünüşleri arasında şöyle bir kavramlaştırma ile ayrım yapar. Natura naturans (yaratan doğa) yani tek, sonsuz, Tanrı töze karşılık gelmektedir. Natura naturata (yaratılan doğa)ise görünüşe çıkan moduslar yani var olan her şeyi ifade eder. İkisi arasında fark ya da başkalık yoktur. Biri zorunlu varlık diğeri zorlanma var olanlara denk gelse de varlık bakımından bir fark yoktur. Fark olmuş olsa idi Tanrı, var olanlara aşkın olurdu ki Spinoza’da Tanrı içkindir.

“ Geulincx ile Malebranche ta Tanrı “yaradan” dır. Spinoza’ya göre ise var olanların genel özüdür. Birincilere göre Tanrı evreni istenci ile yaratmıştır, oysa Spinoza’ya göre evren Tanrı’nın özünden zorunlu bir sonuç olarak çıkmıştır. Tanrı evreni yaratmamıştır, evrenin kendisidir; o, nesnelerde bunların genel özü olarak bulunur, nesneler de onun gerçekliğinin birer görünüşü, birer modusudurlar.” (Gökberk, 2002: 264)

Natura naturans ve Natura naturata’yı yaratan doğa ve yaratılan doğa diye çevirmek, Spinoza’dan anlamsal olarak uzaklaşmak olabilir. Çünkü işin içine “yaratma” girdiği zaman Spinoza ve felsefesinde yeri olmayan bir içeriğe saplanılabilir. Daha önce de bahsettiğimiz gibi oluş sürecinde bir yaratma söz konusu değildir. Spinoza’nın Tanrı’sı hiçbir erekle bir plan dahilinde eylemez. Evrendeki tüm işleyiş ve düzen mekanik zorunlu yasa çerçevesinde

gerçekleşmektedir. Tanrı ise var olanları yaratmaz. Özü var oluş içeren Tanrı kendisinin ve özleri var oluş içermeyen diğer tüm şeylerin nedenidir. Yani her şey Tanrı'dan türemektedir. Doğası bakımından düşünüldüğü zaman, var oluşa belirlenen her şey, Tanrı'dır. Tanrı'nın neden olması, zamansal bir öncelik sonralık olarak anlaşılmamalıdır. Spinoza'nın sistemindeki paralelizm hem birliktelik hem de eş zamanlılık anlatır.

Bir var olan olarak insan modusu içinde bulunduğu zorunlu nedensel yasa dolayısıyla "etkin" ya da "edilgin" olabilmektedir. Zorunlu varlık olan Tanrı, var olan tüm şeylerin ilk, etkin ve içkin nedenidir. Var olan tüm şeyler de bu nedenin sonuçları başka bir deyişle de etkileridir. Doğada var olan her şey birbirini sürekli olarak etkilemektedir. Böylelikle tek tek şeyler, etki üretmek bakımından kendileri de başka şeylerin nedeni olabilmektedirler.

Spinoza'da etkin olmak bir etkinin nedeni olmak, edilgin olmak ise etkiye maruz kalmak şeklinde tanımlanmaktadır. Sadece kısmi neden olma durumu da edilgin olmak anlamına gelmektedir.

"Bizde ya da bizim dışımızda, bizim bire bir nedeni olduğumuz bir şey gerçekleştiğinde; başka deyişle, bizde ya da bizim dışımızda, bizim doğamızdan ileri gelen ve yalnız bu doğa aracılığıyla açık ve seçik olarak anlaşılan bir şey gerçekleştiğinde, etkiniz diyorum. Öte yandan, bizde gerçekleşen ya da doğamızdan ileri gelen bir şeyin ancak kısmen nedeni olduğumuzda ise edilginiz diyorum." (Spinoza, 2009 :108)

Spinoza'da bedende ya da zihinde meydana gelen herhangi bir durumun nedeni olmak ya da Spinoza'nın kullandığı deyişle "bire bir neden" olmak, sadece bizim doğamızdan kaynaklanması ve sadece bizim doğamız ile açık seçik bir şekilde anlaşılabilmesi demektir. Bu durum etkin olduğumuz anlamına gelmektedir. Ancak, yine bedende ya da zihinde meydana gelen herhangi bir durumda bire bir neden değilsek ya da kısmi bir nedensek, bu durumda da edilgin olduğumuz anlaşılmaktadır. Edilgin olduğumuz durumda bizim dışımızda nedenler söz konusudur.

Spinoza felsefesinde insanın etkin olduğu durum "eylem", edilgin olduğu durum ise "tutku" olarak tanımlanmaktadır. Moduslar, sonlu olmaları ve bu sebeple sonlu güce sahip olmaları sebebiyle bazı durumlarda etkin, bazı durumlarda da edilgin olabilmektedirler. Moduslara, başka modusların gücüne maruz kaldıkları ölçüde etkin ya da edilgin diyebiliriz. Şöyle ki, kendi gücünü ortaya koyduğunda, o modusun gücünün ne ölçüde aşılabacağı ya da aşılmayacağı, ondan daha güçlüsü ya da zayıfı ile karşılaşması ile ilişkilidir. Çünkü Spinoza'nın Ethica'da söylediği gibi, doğada daha güçlüsü ve kuvvetlisi olmayan tekil hiçbir şey yoktur. Böylelikle görülmektedir ki Spinoza felsefesinde yetkinlik, güç ve etkinlik birbirine sıkı sıkıya bağlı kavramlardır. Tanrı söz konusu olduğunda ise sonsuz gücü ve yetkinliği dolayısıyla tüm halleri ile etkin olduğu söylenir.

“Etkisi kendisi yoluyla açık ve seçik olarak algılanabilen nedene yeterli neden diyorum. Öte yandan, etkisi yalnızca kendisi yoluyla algılanamayan nedene yetersiz ya da bölümsel neden diyorum.”(Spinoza, 2009 : 109)

Spinoza’da, bedende ya da zihinde meydana gelen değişkilerin yeterli nedeni biz olabildiğimiz zaman duygu bir eylem, aksi halde tutku olarak anlaşılmaktadır. Bedenin her etkilenimi ruhu da zorunlu olarak etkilemektedir. Beden etkilenir ve eşgüdümlü olarak ruh da etkilenir. Bu zorunlu olarak gerçekleşir. İnsan bu etkilerden kaçamaz. Ruh, bedenin tutkularına esir olmak istemiyorsa çabalamalıdır. Ruhun çabası onu kölelikten kurtarıp, özgür kılabilir. Dışsal nedenler olan tutkulardan kurtulmak, eylem alanında yetkinliktir ve güçlü olmaktır. Yalnızca akılla sağlanabilecek olan bu yetkinlik ve güç, up uygun ve kesin bilgiler ile var oluşun zorunlu bilgisine erdirir. İnsanın bu şekilde eylemeleri, insanın kendisi olmasıdır. Ruhun çabalaması, yeterli idea ile bilgiye ulaşmasıdır. Yani insan, bildiği ve anladığı sürece etkindir. Yeterli idea etkin olması, bilgiye ulaşması da anlaması halidir. Eyleme yetersiz idea ile belirlenmek edilginlik bu da anlamamak, bilgisizlik, cehalet ve kölelik anlamlarına gelmektedir. Akıl, düşünür ve anlamaya çalışır. Köle ise tutkuların esiridir. Hakikatin bilgisi için çabalamak insanın öz varlığını gerçekleştirmesidir. Tutkular, insanın up uygun fikirlere sahip olmasının önünde engel teşkil etmektedir.

"Kişinin gücündeki artışlar ya da azalışlar, dış şeylerin eyleminden ileri gelebileceği gibi kişinin kendisinden de ileri gelebilir. Edilgin bir duygu, ya da tutku, kişinin gücündeki bire bir nedeni kişinin kendisinden değil kısmen dış şeylerden kaynaklanan bir değişimdir. Tutkular, kişinin uğradığı ya da maruz kaldığı güç değişimleridir. Öte yandan, etkin bir duygu kişinin gücündeki bire bir nedeni tümüyle kişinin kendisinden kaynaklanan bir değişimdir. Eğer diğer insanlar ya da nesnelerle etkileşimim sonucu gelişmiş ya da zarar görmüşsem, bu durumda maruz kaldığım değişim tutkudur. Eğer durumumdaki bir gelişme tümüyle benden kaynaklanıyor ve benim için neyin iyi olduğunu bilmemden ileri geliyorsa, bu durumda yaşadığım geçiş bir eylemdir."(Nadler, 2006 : 201,202)

Sonuç olarak, insan, gücünü ortaya koyabildiği oranda yetkin ve buna bağlı olarak da etkin ya da edilgin olabilmektedir. Daha az veya daha çok yetkin olmak onun eyleme gücü ile ilişkilidir. Etkinlik ve edilginlik durumu zorunludur. İnsan için özgür olma olanağı ise ancak ve ancak etkin olma durumunda söz konusu olabilecektir. Aklı kullanarak, tanrısal zorunlu yasayı bilen insan, kendi eylemlerinin sebebi olduğunda yani etkin olduğunda epistemolojik alanda özgür olma olanağına kavuşacaktır.

Aklı kullanan insan, zorunlu olarak varlığını korumaya ve sürdürmeye çabalar. Bu Spinoza terminolojisinde “Conatus” kavramına karşılık gelmektedir. Ancak Conatus, Spinoza felsefesinde, aynı zamanda insanın yetkinliğini yükseltmesi ve eyleme gücünü arttırması çabası olarak da anlaşılmaktadır. Etkin duygular, conatusumuzdaki artışla ve daha yüksek yetkinlik seviyesine geçişimizle ilişkilidirler. Edilgin duygular ise bazı zamanlar conatusumuzdaki artışla,

bazı zamanlarda da azalışla ilişkili olabilirler. Çünkü dışımızdaki şeylerin üzerimizdeki etkileri doğamıza zarar verecek nitelikte olabileceği gibi kimi zaman doğamıza uyabilmektedir. Ancak bizden kaynaklanan duygular her zaman doğamıza uygundur.

3.3. Modus Olarak İnsan için Bilme ve Anlamanın Olanığı

İnsanın özgürlüğünü zorunluluğa bağlayan Spinoza, hem Tanrı hem de insan için iradi anlamda bir özgürlüğün olmadığından bahseder. Herhangi bir şekilde isteme, irade ya da keyfiyetin söz konusu olmadığı özgürlük anlayışını, zorunluluğun- belirlenimin değil, zorlamanın karşıtı olarak konumlandırmaktadır ve insan için Tanrı'dan farklı olarak ontolojik değil, epistemolojik alanda kurgulamaktadır. Spinoza felsefesinde yeniden tanımlanan "özgürlük" kavramı ile irade özgürlüğü kabul edilmemektedir. Ancak insan için özgürlük, çaba gösterilerek elde edilebilme olanağı bulunan, bilgi ve akılla izlenmesi gereken bir yolda bulunmaktadır.

Spinoza felsefesinde insan, bilerek ve bilgi ile eyleyerek özgür olabilmektedir. Tanrı için ise böyle bir durum söz konusu değildir. Tanrı için özgürlük daha önce de bahsettiğimiz gibi kendi kendisinin nedeni olması ve kendi dışında bir neden tarafından belirlenememesi dolayısıyla mutlak olarak vardır. Bu anlamda özgürlük sadece Tanrı için söz konusudur. İnsan ve tekil şeyler, doğaları bakımından, belirlenmiş olmaları dolayısıyla dışsal olarak bağımlıdır ve Tanrı'daki şekliyle ontolojik bir özgürlük onlar için mümkün değildir.

Doğaları bakımından, Tanrı, insan ve tüm var olanlar özsel zorunluluğa tabidirler. Hatta insan için özgürlük ancak zorunlulukla olanaklıdır. Spinoza'da zorunluluk, var oluş ve işleyişin temel yasasıdır. Eğer zorunluluk olmasaydı iradi ve keyfi seçimlerden bahsedilebilirdi. Fakat Spinoza sisteminde bu keyfiyeti tamamıyla ortadan kaldırmıştır. Deleuze' un deyişiyle, Spinoza felsefesinde irade ve özgürlük arasındaki geleneksel bağ kırılmıştır.

Zihin ve bedenden oluşan bir modus olarak insan için özgürlük, varlığın özgürlüğünden farklıdır. Akli rehber edinip, kaçamadığı tutkuları kontrol altında alan insan ontolojik olarak değil ama epistemolojik alanda özgür olabilmektedir. İnsan, doğasının zorunluluğunu bilip, ona göre eylese, eylem alanı ona özgürlük olanağı sunacaktır. Spinoza'nın tüm sistemindeki paralel işleyiş dolayısıyla, zihin ve beden karşılıklı bir şekilde çalışmaktadır. Çünkü Spinoza'da, zamansal bir öncelik sonralık ya da herhangi bir hiyerarşi yoktur. Rasyonalist epistemoloji yapan Spinoza için ruhun ya da aklın bedene karşı görece üstünlüğü yoktur. Hatta Spinoza'da bilgi bedenden başlamaktadır.

İnsan bedeni bağlı olduğu zorunluluk gereğince dışsal şeylerden etkilenir ve onları etkiler. Beden ne kadar etkilenirse, ruh da o denli etkilenir. Ruhun çalışması bedene bağlıdır. Etkilenim de, ruh ve bedenin çalışması da zorunludur. Hakikatin bilgisine giden yolda, bu zorunluluk içerisinde, ilk olarak bedenin etkilenmesi ve eşgüdümlü olarak da ruhun etkilenmesi

gerekmektedir. Ruhun nesnesi bedenden gelmektedir. Spinoza, ontolojisinin üzerine kurduğu epistemolojisinde rasyonalizmini farklı bir noktaya taşımıştır.

Bedenin etkilenimleri zorunludur. Karşılaşmalar yaşayacaklarımızı belirlemektedir. Kısacası karşılaşmalar zorunlu, içerikleri ise olumsaldır. Tam bu nokta Spinoza'nın insan için özgürlüğe ışık yaktığı yerdir. Nedenlere ulaşan insan, kendi eylemlerinin sebebi olabilmiş ve tanrısal zorunlu yasa içerisinde şeyleri sezgi ile kavramış olur. Bu Spinoza'da bilen insanın tanımıdır.

Tanrısal zorunlu yasanın farkında olmak, bilmek ve anlamak kavramları insan açısından son derece önemlidir. Spinoza'da erdemin yani tanrısal zorunluluğu bilip ona göre davranmanın amacı, Tanrı tarafından ödüllendirilmek gibi pragmatist bir kaygı değildir. Zihin pasif halden kurtulup, up uygun fikirlere sahip olduğunda zorunluluk içerisinde özgür olabilecektir.

Spinoza'nın, alışlagelmiş özgürlük anlayışında olduğu gibi, insanın, kendi eylemleri üzerinde özgürce karar verme olanağının olmadığını dile getirip, tüm eylemlerini tanrısal zorunluluğa bağlaması son derece çelişik görünse de "özgürlük" anlayışının Spinoza felsefesindeki anlamı ve tanımı bu bulanıklığı ortadan kaldıracaktır.

İnsanın etkin olması ile açık- seçik bilmesi, tutkuların tutsaklığından kurtulma anlamına gelir. Spinoza için, düşüncenin nedenine ulaşarak özgürlük olanağına kavuşan insan için, reflektif bir şekilde bilincin bilincine ulaşmıştır, demek yanlış olmayacaktır. Bilme ve anlama çabası zihnin gücünü oluşturan anahtarlardır. Bu anlamda Spinoza'da özgürlük akıl, sezgi ve çabayla elde edilen bir şeydir. Akıl, anlama çabasıdır. Anlamak, tutkular karşısında özgürlüğü sağlar. İnsan, akıl ile, up uygun fikirlerle Tanrı bilgisine ya da tanrısal zorunlu yasanın bilgisine ulaştığında erdem kazanır. Bu çaba ve disiplin gerektirmektedir. Tüm var olanların özü ve işleyişinde içkin olan Tanrı bilgisi fark edildiğinde, akılla hareket edilmiştir ve insan erdemli, mutlu olacaktır.

Moduslar, dış etkilere açık olduklarından onlardan etkilenir ve sınırlanırlar. Hatta yok olurlar. İnsan da bir modus olarak, sonlu ve sınırlı olması dolayısıyla, daha güçlüsü ile karşılaştığında sınırlanacaktır. Aksi halde insan için ölümsüzlük söz konusu olması gerekirdi. Tutkular karşısında insanın etkinlik gücünün yükselmesi ya da alçalması, insanın yetkinliği ve gücü ile ilişkilidir. Bu güç ise anlama yetisinde gizlidir. Akıl anlama gücü ile duyguları ait olduğu dış nedenlerinden ayıklar. Böylelikle de tutkuların yıkıcılığı ortadan kaldırılabilir. Akıl, duyguların nedenini açık seçik elde etmek ister. Neden ne kadar iyi anlaşılırsa, o duygu o oranda kontrol edilebilir. Duygunun ait olduğu dış neden anlaşıldığında yani dış neden söndürüldüğünde tutkular yok edilecektir. Her insan için bunu yapabilecek güç mevcuttur. Spinoza'nın da dediği gibi, her insan kendisini ve duygulanışlarını mutlak değilse de kısmen açık seçik bilme gücüne sahiptir. İnsan için tanrısal doğadan kaynaklanan fikirler up uygundur ve tutkudan ayıklanmıştır. Asıl olan Tanrı'yı bilmek ve sevmektir. Bu ise ancak üçüncü tür bilgi olan

sezgi ile gerçekleşir ki böylelikle insan asıl yetkinliğe ve mutluluğa ulaşmış olur. Spinoza'da insan zihni bedenin fikri olduğu için, beden yok olduğunda zihnin de varlığını sürdürmesi mümkün değildir.

Spinoza, Tanrı'da ontolojik olarak olan özgürlüğü, insan için epistemolojik alanda bilgi ile mümkün hale getirmektedir. Daha önce de dile getirdiğimiz gibi Spinoza epistemolojisini ontoloji üzerine kuran bir filozoftur. İnsan için modus olmak ontolojik bir durumdur. Spinoza insanın, zihin ve bedenden oluşan bir modus olduğunu söylemektedir. Yani insan, ruh ve beden yani Tanrı'nın yüklemelerinden oluşan tözün kipi, modusudur. Ancak şöyle bir farkla, insan sonlu ve sınırlıdır. Tanrı'nın da içinde bulunduğu özsel zorunluluk ya da zorunlu yasa, Tanrı'ya kendisini açmaya zorlamaktadır. Tanrı kendisini sıfatları ile açmakta ya da ortaya koymaktadır. Tanrı'nın ise sonsuz yüklemi bulunmaktadır. İnsan için sadece “düşünme” ve “yer kaplama” yüklemeleri bilinebilirdir. Tanrı'nın sonsuz ruh ve sonsuz beden attributları, Tanrı'nın varlığının durumlarıdır. Sonlu ruh ve beden ise modustur ve birleşiminden “insan” çıkmaktadır. İnsan, bu sonlu ve sınırlı yapısı ile de olsa hakikatin bilgisine ulaşabilecektir ancak bu, varlığın bilgisine göre her zaman eksik olacaktır. Dolayısıyla görülmektedir ki ontolojisi, epistemolojini etkilemektedir.

Özgürlük, sadece Tanrı'ya ait değil, insanı da kapsayan bir kavramdır. Bu bağlamda, insanın özgürlüğü, varlığın yani tek, sonsuz töz olan Tanrı'nın özgürlüğünden farklıdır. Spinoza felsefesinde, ontolojik olarak modus olan insan, zorunlu tanrısal yasa içerisinde, “olumsallık” ilkesi sayesinde özgürlük olanağını bulabilecektir. Bunun için ise çaba göstermesi gerekmektedir.

Modus olmak, Spinoza felsefesinde, varlığa değil var olanlara karşılık gelmektedir. Modusların var oluşları töze bağlıdır. Töz nedendir. Sonsuz tözün sonuçları ya da ürünleri de moduslardır. İnsan da, tüm sisteme hakim olan tanrısal yasa sonucu, zorunlu olarak var olmaya belirlenmiş bir var olan ya da zorlanmış varlıktır. Spinoza sisteminde zorunluluk varlık ve var olandan ayrılamaz. Tüm var olanlar gibi Tanrı da bu yasaya tabidir. Hatta pek çok düşünürün ifade ettiği gibi Tanrı bu yasalardan ibarettir. Başka bir şekilde de aslında Tanrı her şeydir. İşte bu zorunluluk içerisinde olumsallığa yer açılması insan için alanın genişlemesi anlamına gelmektedir. Çünkü, daha önce de açıkladığımız üzere zorunlu ve özgür olan mutlak anlamda sadece Tanrı'dır. İnsan, eylem alanında, olumsallık ilkesi sayesinde varlıktan farklı da olsa bir özgürlük imkanı elde edebilecektir.

Spinoza'ya göre her şey bir oluş sürecinden ibarettir. Bu süreçte insan için anlama yetisinin güçlendirilmesi çok önemlidir. İnsanı etkileyen dışsal nedenleri bilmek özgürleştirici bir güce sahiptir. Akıl, sadece kendi zihni içerisinde kalarak çalışan kapalı bir kuvvet değil, bedensel karşılaşmalar ve anlama çabası ile özgürlüğe kapı aralayan bir kuvvettir. Burada unutulmaması gereken Spinoza için zihnin anlamının, alışlagelmiş- klasik rasyonalizmden farklı

oluşudur. Zihin ve beden monist bir düzlemde ilişkilidir. Bilgi bedenden daha doğru bir ifade ile bedenın etkilenimleri ile başlar.

Sonuç olarak, akla göre eylemde bulunan kişi “özgür”, tutkularına göre hareket eden kişi ise “köle” dir. Özgür insan zorunluluğun farkında ve ona göre eyleyendir. Bilen insan, her şeyin tanrısal doğanın zorunluluğu ile gerçekleştiğinin farkındadır.

4. ZORUNLULUK, ÖZGÜRLÜK VE OLUMSALLIK

4.1. Olumsuzluk ve Zorunluluk İlişkisi

Olumsuzluk en genel ifadesiyle, zorunluluk kavramının karşısına konabilen, hatta rahatlıkla “zorunluluk” teriminin karşıtı diyebileceğimiz bir kavramdır. Başka bir ifadeyle de zorunlu olmama durumudur. Bir şey zorunlu değilse, rastlantısallık içermektedir. Koşullara bağlıdır ve koşullara bağlılığından dolayı başka türlü de olunabileceği anlamına gelmektedir. Var olması mümkün olabilen, aynı zamanda da mümkün olmayabilen şeylerdir. Böyle düşünüldüğü zaman, zorunluluk özsel, olumsuzluk ise rastlantısal, dışsaldır. Yani, olumsuzlukta herhangi bir şeyin özüne değil, ona etki eden dış koşullara vurgu vardır. Başka bir ifadeyle de içeriden değil, dışarıdan belirlenme söz konusudur. Olumsuzluk “başka olmaklık” içermektedir. Zorunluluk belirlenmişliği ifade ederken, olumsuzluk özgürlük imkanını ifade etmektedir.

“Olumsuzluk, varoluşu başka olaylar tarafından zorunlu olarak belirlenmiş olmayan bir olayın gerçekleşme tarzını ifade eder” (Jones, 2006: 549).

Spinoza felsefesine baktığımız zaman zorunluluk ve olumsuzluk kavramları “kendinde neden” ve “kendi nedeni olmama” durumunda ortaya çıkmaktadır. Kendinde neden yani kendi kendisinin nedeni olma durumu (Causa Sui), zorunlu varlık yani Tanrı’yı anlatır. Tanrı’nın özü var oluş içerdigi için Tanrı zorunlu varlıktır. Özü var oluş içermeyen yani kendi kendilerinin nedeni olmayan var oluş içindeki varlıklar ise Spinoza felsefesinde “zorlanmış varlıklar” olarak tanımlanmışlardır. Mademki olumsuzluk zorunlu olmama hali ile tanımlanıyor, o halde özgürlük ve zorunluluk ilişkisi içerisinde, zorlanma, kısıtlı, bağımlı ve belirlenmiş olarak karşımıza çıkan “insan” için söz konusu edilebilecektir.

Zorunluluk, hem varlığı hem de var olanları kapsayan doğanın yasasıdır. Başka bir deyişle de, her şeyi kapsayan ve belirleyen tanrısal doğanın yasasıdır. Dolayısıyla da ontolojiktir. Bu bölümün temel problemleri, böyle bir zorunlu, ontolojik yapı içerisinde ‘olumsallık’ neden ve nasıl yer almaktadır? Olumsuzluğun kendisi de ontolojik midir? Zorunluluk, zorunlu olarak olumsuzluğu doğurur mu doğurmaz mı? Spinoza felsefesinde olumsuzluğa baktığımız yer bu soruların cevabı olacaktır. Daha önce ki bölümde de tanıtıldığı üzere, insan, ontolojisinden dolayı bir var olan olduğuna göre, olumsuzluğun insanla ilgili olduğu karşımızda açık ve seçik bir biçimde durmaktadır.

Zorunluluğun dışına çıkmadan ki bu, yasa gereği zaten mümkün değil, zorunluluk içerisinde “olumsallık” nerede durmaktadır? Spinoza bu sorunun cevabını insana dayandırarak açıklar. Olumsuzluk, ontolojik açıdan insanın sonlu bir varlık olması ile ilişkilendirilir. Epistemolojik açıdan ise sonlu zihin olmak ve sonlu zihin içeriği olan idealara sahip olmak ile ilişkilendirmektedir.

Olumsuzluk için “başka türlü olmaklık” olanağı barındırdığı için rahatlıkla olanaklılık da diyebiliriz. O halde “olumsallık” ya da “olanaklılık”, şeylerin doğasının zorunluluğuna değil, yalnızca ilineksel şeylerin varoluşlarına uygun olabilir.

Spinoza felsefesinde insanda olumsuzluğun nasıl bulunduğunu araştırabilmek için öncelikle bazı temel kavramlara yeniden değinmek gerekmektedir. Çünkü insanın tekil ve sonlu modus olarak olumsuz bir varlık oluşundan söz edilmektedir.

İnsan, diğer bütün var olanlar gibi, zorunluluğun içinde ama kendisi zorunlu olmayan bir var olandır. İnsanı “zorlanmış varlık” yapan, kendi kendisinin nedeni olmayıp, kendinde neden (causa sui) olan tek töz Tanrı ya da “zorunlu varlık” tarafından belirlenmesi dolayısıyladır. Daha önce de detaylı bir şekilde bahsettiğimiz gibi Spinoza, nedensiz varlık ya da yokluk olamaz, diye düşünür. Mademki her şeyin bir nedeni var o halde bu neden ya kendisi ya da kendi dışındadır. Kendi doğası dışında bir nedene bağlı olduğu için ya da daha net bir ayrım ile özü var oluş içermediği için, insan zorlanmış varlık ya da zorlama olur. Özü var oluş içeren ise zorunlu varlık olarak tanımlanır. Zorunluluk, varlık ve var olanlardan ayrı düşünülemez. Bu zorunlu bir yasadır.

Spinoza felsefesindeki mantıksal determinist yapı, varlık ve var oluşu zorunlulukla açıklar. Ancak, varlık için söz konusu olan zorunluluk, var olan için aynı şekilde söz konusu değildir. Var olanlar da zorunlu yasa ve işleyiş içerisinde, zorunluluğa tabi ancak belirlenmiş olmaları dolayısıyla bağımlı, zorlama ve kısıtlı olmaktadır. Olumsuzluk da, zorunlulukla değil bu var olanlara yönelik alanda rastlantısallıkla aynı yolda yürür. Çünkü zorunluluk özseidir. Buna karşılık, rastlantısallık ise dışsal sebeplere bağlıdır. O halde, olumsuzlukta dış koşullar, dışarıdan belirlenme, başka olmaklık imkanı ve hatta özgürlük olanağı söz konusudur. Eylem alanı Spinoza felsefesinde olumsuzluğun alanıdır.

Sonlu olmak ise Spinoza’nın deyişiyle, doğanın var oluşunun bölümsel olumsuzlamasıdır. Töz, sonsuz niteliklere sahiptir. Sonsuz ruh ve sonsuz beden, tek töz Tanrı’nın düşünme ve yer kaplama nitelikleri ya da sıfatlarıdır. İnsanın sınırlı yapısı Tanrı’nın sonsuz niteliklerinden sadece ikisini bilebilir. Tözün değişimleri moduslardır ve moduslar Tanrı’dan zorunlulukla doğan var olanlardır. Tanrının varlığının tarzları, hal ya da durumları, olarak tanımlanırlar. Sonlu ruh ve sonlu beden ise “modus”tur. Sonlu ruh ve beden modusunun birleşmesinden insan çıkar. Modus var olanlara karşılık gelmektedir. Modusların var olmuş hali de süreye tabi yani sonlu olmaktadır.

“Aynı doğada başka bir şey tarafından sınırlanabilen kendi türünde ‘sonlu’ olduğu söylenir. Örneğin bir cisme her zaman daha büyük olan bir başkasını kavradığımız için sonlu denir. Böylece düşünce bir başka düşünce tarafından sınırlanır. Ama bir cisim düşünce tarafından sınırlanmaz, ne de bir düşünce cisim tarafından sınırlanır.” (Spinoza, 1996: 178).

“Tekil şeyler” ise, sonlu olan şeylerdir. Modusların var olmuş halleridirler. Başka bir ifadeyle de belirli bir var oluşu olan her şeydir. Sonsuz tözün zorunlu var oluşundan kaynaklanırlar. Tanrı tarafından var oluşa belirlenmişlerdir. Zaten, belirlenim yoksa ne var olandan ne de eylemden söz edemeyiz. Tekil şeyler, bir ve aynı şeyi belirli yollardan anlatan moduslardır. Spinoza’nın ontolojik zorunluluk içerisinde tekillere açtığı yer, olumsuzlukla son derece anlamlı hale gelmektedir.

“Tekil şeyler ile sonlu olan ve belirli bir var oluşları olan şeyleri anlıyorum. Ama eğer bir dizi birey tek bir eylemde aynı zamanda tek bir etkinin nedenleri olacak bir yolda birleşmişse, tümünü de bu düzeye dek tek bir bireysel şey olarak görüyorum.” (Spinoza, 1996: 52).

Spinoza’da insan, doğanın bir parçasıdır ve onun tarafından belirlenir. Zorunluluk, bir nedene sahip olmak, var olmama durumunun çelişkili olması ya da Ethica’da da defalarca kez yinelediği gibi şeylerin olduklarından başka tarzda ve düzende olamayacakları durumudur.

“Doğada zorunsuz olan hiçbir şey yoktur. Fakat orada her şeyin şu ya da bu tarzda varolması ve bir sonuç meydana getirmesi Tanrısal doğanın zorunluluğu ile gerektirilmiştir.” (Spinoza, XXIX: 29).

Bu ifadeye göre doğada hiçbir şekilde olumsuzluktan ya da başka bir deyişle zorunsuzluktan bahsedilemez. İnsan için eylem alanı “olumsallık” için kapının aralandığı yerdir.

Leibniz, Spinoza’nın “Posthumous Works” (1677) adlı eserini okuduktan sonra şöyle bir yorum yapmıştır: “olumsalı özü varoluş içermeyen olarak kullanıyorum. Bu anlamda, 24. Önerme gereği, Spinoza’ya göre tikel şeyler olumsaldır. Olumsuzluğu kimi skolâstiklerde gelenek olduğu gibi, Aristoteles için bilinmeyen bir geleneğe göre, [...] olana, yaşam adetlerine göre kullanırsanız, bu durumda onun başka türlü değil de niçin öyle olduğuna dair hiçbir neden verilemez. Onun nedeni de, onunla ve o olmaksızın ileri sürülmüş gerekçeler de aynı derecede eyleme ya da eylememe yönünde kullanılmıştır. Böyle bir olumsuzun [bir çelişki] ima ettiğini düşünüyorum.” Leibniz kendi bakış açısı ile radikal bir olumsuzluk kavramı yorumlamıştır.

“Tekil şeylere, yalnızca özlerini göz önüne aldığımızda, varoluşlarını zorunlu olarak koyan ya da zorunlu olarak dışlayan hiçbir şey bulamadığımız sürece olumsuz diyorum.

Aynı tekil şeylere, onları üretmesi gereken nedenleri göz önüne aldığımızda, onları üretmeye belirlenip belirlenmediklerini bilmediğimiz sürece olanaklı diyorum.” (Spinoza, 1996: 177).

İnsanda bilgi ise klasik rasyonalist görüşün aksine bedenden başlamak zorundadır. Bu içinde bulunduğu ve bilincinde olduğu tanrısal zorunlu işleyişin sonucudur. Yani, Spinoza felsefesinde bilginin beden ile başlaması zorunludur. Bilginin beden ile başladığını söylemek, bedenin etkilenimi ile başladığı anlamına gelmektedir. Bu da göstermektedir ki Spinoza epistemolojisini, ontolojisinin üzerine inşa etmektedir.

Başka bir açıdan ifade etmemiz gerekirse insan, birçok etkileşim ve karşılaşma yaşamaktadır. Bedenin karşılaşacağı etkilenebilirlik “zorunlu”dur. Tanrısal doğanın zorunluluğu bunu gerektirmektedir. Ancak, karşılaşmanın içeriği ise “olumsal”dır. Günlük bir dille ifade etmemiz gerekirse, karşılaşmalar yaşayacaklarımızı belirlemektedir.

Tekil özler ya da herhangi bir insan, an ve an “etkilenebilirlik” içerisinde. Dolayısıyla da sürekli olarak yani her an yeniden tanımlanmaktadır. Spinoza felsefesi, bedenin aldığı bu etkiyi “etkilenebilirlik” ya da “duygulanabilirlik” olarak adlandırmaktadır.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, Spinoza felsefesinde paralel işleyiş, bir ve aynılık söz konusuydu. Beden ve ruh da paralel olduğu için, bedenin her an aldığı etki sonucunda ruh da etkilenebilir. Başka bir deyişle de bedenin aldığı etki aynı zamanda ruhun aldığı etkidir. Beden, kendi dışındaki herhangi bir şey tarafından etkilendiği zaman, bu etkilenebilirlik bedende iz bırakır ve bu da zihindeki bir fikre karşılık gelir. Ruh ve bedenin her etkilenebilirliğini ise Spinoza’ya göre, aynı zamanda ve zorunlu olarak gerçekleşmektedir. Bedendeki bu etkilenebilirliklerin kavranabilmesi ise, tekil bir şeyin ne denli zeki olduğunu yansıtmaktadır.

Şeyler, sonsuz başka şeyler tarafından kuşatılmışlardır. Bu sebeple, onlar tarafından etkilenebilir ve sınırlanırlar. Tekil şeyler, dış etkilere, zorunlu olarak açık olduklarından etkilenebilir ya da var oluşları sınırlanır. Zorunlu olarak dışarıdan etkilenebilirler, zorunlu olarak karşılaşmalar yaşarlar ve zorunlu olarak tutku duyarlar. Tüm bu sebeplerle de insan için ve de diğer tüm şeyler için sonsuz bir var olma gücüne sahip olunması mümkün değildir. Çünkü doğada her zaman daha güçlüsü vardır.

Tekil şeyler, diğer tekil şeylerden etkilendiği ölçüde “bilebilirler”. Beden, diğer bedenlerle ilişki içerisinde ve onlarla birlikte eyleyerek insana kavrayış olanağı sunar. Bu nedenle tekil varlıklar hiçbir zaman tek başlarına değil, her zaman bir ilişki içinde olmak durumundadırlar. Beden, bir başka tekille karşılaşma içerisinde duygulanımlar yoluyla eyleme gücünü artırmakta ya da azaltmaktadır.

“Tekil şeyleri ne denli anlarsak, tanrıyı o denli anlarız.” (Spinoza, 1996: 59).

Rastlantısal olarak gerçekleştiğini düşündüğümüz karşılaşmalara bağlı olarak etkilendiğimizde, duygulanımlar yaşarız. Eğer etkileşimimiz bize iyi bir karşılaşma yaratmışsa olumlu duygular yaşarız. Böyle bir durumda da eyleme kudretimiz artmış olur. Bedenimizin etkinlik gücünü arttıran ya da ona yardım eden karşılaşmalar insanı mutlu edecektir. Bu sebeple de insan bunun için çaba gösterir. Bedenin etkinlik gücünü arttıran ya da yardım eden bir yolda etkilenebilirliğin düşünme gücünün de artması anlamına gelmektedir.

Tekil şeylerin eyleme belirlenmeleri olumlu bir durumdur. Çünkü eyleme belirlenen şey, Spinoza’nın da deyimiyle, kendiliğinden açıktır ki Tanrı tarafından belirlenmiştir. Tanrı, şeylerin özünün ve var oluşunun etker nedenidir. Tanrısal doğanın kipleri olumsal olarak değil, zorunlu olarak doğarlar. Kendi kendilerini belirlemeleri ise olanaksızdır.

“Bireysel şeyler, Tanrının yüklemelerinin o yüklemeleri pekin ve belirli bir yolda anlatan değişkilerinden ya da kiplerinden başka bir şey değildir.” (Spinoza, 1996: 33).

Spinoza felsefesinde, ontolojik zorunluluk içerisinde, tekillerde ya da şeylerde olumsal hiçbir şey bulunmaz. Ancak bilgisel eksiklik ile ontolojik alanda bir şeye olumsal diyebiliriz. Olumsal ya da olanaklı değil ama zorunlu ve olanaksızlık tekillerin dünyasının açıklanabilmesi için daha uygun kavramlardır.

“Bir şeye ya özü açısından ya da nedeni açısından zorunlu denir. Çünkü bir şeyin var oluşu ya zorunlu olarak şeyin kendisinin özünden ve tanımından ya da verili bir etker nedenden doğar. Bir şeyin şu iki aynı nedenle olanaksız olduğu söylenir: ya şeyin kendisinin özü ya da tanımı bir çelişki içerdiği için, ya da böyle bir şeyi üretmeye belirlenmiş hiçbir dışsal neden olmadığı için. Ama bilgimizdeki bir eksiksizliğe gönderme olmaksızın bir şeye olumsal denemez. Çünkü bir şeyin özünün bir çelişki içerdiğini bilmiyorsak, ya da kesinlikle hiçbir çelişki içermediğini biliyorsak ve gene de nedenlerin düzeni bizden gizlendiği için varoluşu konusunda hiçbir şeyi pekinlikle ileri süremiyorsak, böyle bir şey bize hiçbir zaman zorunlu ya da olanaksız görünemez, ve dolayısıyla ona ya olumsal ya da olanaklı deriz.” (Spinoza, 1996: 39).

Daha önce de tanıtıldığı üzere, insan ontolojik olarak var olandır. Bu yüzden de “olumsallık” insanla ilgilidir. Ancak ontolojik değil, epistemolojik olarak insana alan genişletir. Bilgi ile özgürlük imkanı sunar. Epistemolojisini ontolojisinin üzerine oturtan Spinoza’da Tanrı zorunlu varlıktı. Zorunlu olmak ise özgür olmak demektir. Çünkü Spinoza, özgürlüğü zorunlulukları aşan, iradi, seçim yapabilme olanaklarına sahip olmak gibi değil, aksine, insanda, içinde bulunduğu zorunluluğun farkında olmasıyla açıklar. Yani özgürlük zorunluktan çıkarak değil zorunlulukla mümkündür. O halde Tanrı ontosu gereği özgürken, insan “bilerek” özgür olabilecektir.

4.2. Olumsallık ve Özgürlük İlişkisi

Spinoza için özgürlük, aklını kullanarak duyguları denetleyebilmek ve bilen insan olmak anlamına gelmektedir. Usun gücü, usun duygulara karşı neler yapabileceği anlığın özgürlüğü ya da kutluluğuna işaret etmektedir. Spinoza Ethica’nın beşinci kitabında, bilen insanın bilgisizden ne denli üstün olduğunu anlatır.

“Doğamıza aykırı olan duyguların saldırısına uğramadığımız sürece bedenin değişkilerini anlığın düzenine göre düzenleme ve bağıntılama gücünü taşırız.” (Spinoza, 1996: 250).

İdeaların düzen ve bağlantıları, var olan şeylerin düzen ve bağlantıları ile aynıdır. Anlık, tüm var olanları, tanrısal zorunlu yasa içerisinde var oluş ve eyleme belirlenmiş olarak anlarsa, duygular üzerinde daha güçlü ve onlara karşı daha az edilgin olmaktadır. Doğamıza aykırı, kötü olan duygular anlığın anlamasını ya da bilmesini engellediği sürece kötüdürler. Spinoza’nın deyişiyle doğamıza aykırı olan duyguların saldırısına uğramadığımız zaman, bedene gelen

etkilenimleri anlağa karşılık düşen ya da anlağın düzenine göre düzenleme ve bağıntılaşma potansiyeline sahibizdir.

“İdea ile anlığın düşünen bir şey olarak oluşturduğu kavramını anlıyorum. Algı değil ama kavram diyorum çünkü algı sözcüğü anlığın nesne karşısında edilgin olduğunu belirtiyor görünür. Ama kavram anlığın eylemini anlatıyor görünür.” (Spinoza, 1996: 51).

Spinoza’da akıl anlamak ister. Bu yüzden bu yönde çaba sarf eder. Bilme ediminde başrolde olan insan, bunu gerçekleştirebilme yetisine sahiptir. Ruhun nesnesi bedendir ve bilgi bedenden başlar. Yani beden etkilenimler alır ve ruh da üzerine düşünür. Bedenin etkilenmesi ruhun etkilenmesidir. Ruh ya da bedenin biri diğerinden daha fazla önemli değildir. Bir ve aynı yolda paralel olarak çalışırlar.

Özgürlüğün varlık ve var olanlar için nasıl bir özgürlük olduğu ya da zorunluluk, özgürlük ilişkisinin varlık için ele alınırken, var olan için nasıl ele alınabileceğinin çözümü “olumsallık” kavramında yatmaktadır. Daha önce de gösterildiği gibi, insan ontolojik olarak bir var olan olması dolayısıyla özgür değildir. Ancak tabi olduğu tanrısal zorunlu yasa içerisinde, yine zorunluluğun bilinmesi ile ki bilme işi anlık ile yapıyor, özgür olabilmektedir. Burada özgürlük nasıl tanımlanmaktadır? Bu bölümde bunu anlamaya çalışacağız.

İnsan, zorunlu yasa gereği “belirlenmiş” olmasına karşın, olumsuzluk ilkesi gereği de “özgür” olma imkanına sahiptir. Olasılıkların gerçekleşme ilkesi olarak olumsuzluk, insan için özgürlüğe kapıyı aralasa da zorunlu yasadaki tamamen soyutlanmış ya da kopuk değildir. İnsan, Spinoza felsefesinde zorunlu yasa ile kuşatılmıştır. Yani bu demektir ki tamamıyla iradi bir serbestlik söz konusu değildir. Ancak, akli rehber edildiği ve yok edemediği tutkularını kontrol altına alabildiği ölçüde olumsuzluk özgürleştirir. Yani insan bir yandan zorunluluğa tabi iken bir yandan da özgür olabilmektedir.

Sadece varlık kendinde neden ya da kendisinin nedeni olduğu için zorunludur. Dolayısıyla da özgürdür. Var oluş içindeki varlıklar ise Spinoza tarafından bağımlı ve olumsal olarak ispatlanmış olmakla birlikte insan için bu tarz yani bilgi ile bir özgürlük alanı açılmıştır.

“İnsan zorunlu olarak her zaman tutkulara alt güdümlüdür ve doğanın ortak düzenini izleyerek ona boyun eğerek, şeylerin doğasının gerektirdiği ölçüde kendini ona uydurur.” (Spinoza, 1996: 181).

O halde insan için erdem, usun yönetimi altında olmak yani akli kullanmak ile mümkündür. İşte bu nokta, kaçınılmaz bir şekilde sahip olduğu tutkuları kontrol edebilme noktasıdır. İnsanın bilmesi, bu zorunlu yasa içerisinde, işleyişi anlamasıdır. İnsanı güçlü, erdemli, özgür yapan bu zorunlu yasanın farkında olmasıdır. Bilen insan tutkuların köleliğinden kurtulup özgür olur. Tanrı’yı bilir ve sever. Üçüncü tür bilgi ile hakikatin bilgisine ulaşır.

Spinoza’da akli kullanmak ya da akla göre yaşamak, zorunluluk alanından kurtulmak demek değildir. Doğanın bir parçası olan “insan” için zorunluluk değiştirilemeyecek bir yasadır.

Bu nokta kadercilik gibi de algılanmamalıdır. Çünkü Tanrı her bireyin yaşamı hakkında karar veren aşkın bir Tanrı değildir. Tanrı ya da doğanın zorunlu yasaları vardır ve Spinoza'nın sistemi bu nokta üzerine kuruludur. Spinoza için bu zorunluluk, çelişik gözükse de özgürlüğün olanağıdır. Ethica'da sıkça dile getirdiği gibi gerçek özgürlük sadece doğanın zorunluluğunu bilmek ve ona uygun davranmakla mümkündür. Spinoza'da, insanın içinde olduğu zorunluluğu bilmesi, doğasına yani aklına uygun davranması ile aynı anlama gelmektedir. Bu da onu bilge ve özgür yapar ki Spinoza'nın insanı konumlandırışı ve ruhun gücü çok kilit bir yerde durmaktadır.

İnsan için kölelikten kurtulmak ancak akıl ile mümkündür. Başka bir deyişle Spinoza için özgür birey aklını kullanıp tutkularını kontrol edebilen kişidir. Aklını kullanıp zorunlu yasanın farkında olan insan güçlü, erdemli ve özgür olur. Bu aynı zamanda hakikatin bilgisine ulaşmak ve Tanrı'yı bilip, sevmektir. Spinoza'da duygulanışlarla yönetilen insan köle, akli ile yönetilen insan ise özgür olur. Duygularının eseri olan köle, eylemlerinin bilgisine sahip olamaz.

"Usa göre yapmaya çabaladığımız her şey anlamaktan başka bir şey değildir ve anlık, usu kullandığı sürece, anlamaya katkıda bulunan dışında hiçbir şeyi ona yararlı olarak yargılamaz." (Spinoza, 1996: 194).

"... anlama çabası erdemin ilk ve tek temelidir ve şeyleri herhangi bir erek uğruna anlamaya çabalamayız; tersine, uslamlamada bulunduğu sürece anlık anlamaya katkıda bulunanlar dışında hiçbir şeyi kendisi için iyi olarak kavrayamaz." (Spinoza, 1996: 194).

Spinoza Ethica'da insanda, duyguları da tıpkı bir geometri problemi çözer gibi çözümlemeye çalışmış ve son derece açık ve net belirlenimler sunmuştur. Böylelikle de insanın duygularını, tutkuları tanımlarını sağlamaya çalışmıştır. İnsan doğal olarak kendine yararlı, iyi olana doğru conatus sergiler.

İnsanın ne denli güçlü olduğu, kendi doğasının zorunluluğu ile eylemde bulunduğu ölçüde söz konusudur. Bunda güçlü olduğu kadar da erdemli ve özgür olmaktadır. Tüm bunlarda açıkça göstermektedir ki Spinoza, insan için özgürlüğün epistemolojik alanda bilgi ile mümkün olduğunu ileri sürmektedir. İnsanın, diğer tüm var olan zorlanmış varlıklarla tabi olduğu zorunlu yasanın bilincinde olması onu bilge yapar. Hatta, tek zorunlu varlık olan Tanrı'nın da bu zorunluluğa dahil olması bilgi ve farkındalığı dolayısıyla insan özgür olur. Akla uygun davranmasının tersi durum ise bilgisizlik, cehalet halidir, bu da onu köle yapmaktadır.

İnsanı güçlü ve erdemli yapan doğasının zorunluluğunu bilmek ve ona uygun davranmak demek, başka bir deyişle de, Tanrı'yı bilmek ve her şeyin onun özünden zorunlu olarak türediğini anlamaktır. Burada anlamak edimini sağlayan şey, insanı tutkularının köleliğinden kurtarıp özgürleştiren akli ve bilgisidir. Bilgi düzeyinin en üst basamağında yer alan Tanrı bilgisi ya da üçüncü tür bilgi ile insan için erdem ve özgürlük söz konusu olmaktadır. Kendisini ve duygularını anlayan herkes Tanrı'yı da anlar. Bunu ne denli yapabilirse o denli güçlü olur ve Spinoza'nın da deyişiyle Tanrı'yı sever. Spinoza, Tanrı sevgisinin beden tüm değişiklikleriyle

bütünleştiğini düşünür. Zaten onun sisteminde Tanrı ve tüm var olanlar bir puzzle a benzetilebilir. Hem hepsi tüm sistemin parçasıdır hem de bir ve aynıdır.

“İnsanın herhangi bir eyleme yetersiz ideaları olması olgusu tarafından belirlendiği ölçüde, kesinlikle erdemden davrandığı söylenemez; bu yalnızca anlaması olgusu tarafından belirlendiği ölçüde söylenebilir.” (Spinoza, 1996: 192).

Spinoza’da erdemden davranmak, kendi doğasının yasalarına göre davranmaktır. Bunu başarabilmek için “anlamak” gerekir. İnsan ancak anladığı sürece davranabilmektedir. Erdemin ilk temeli anlamaktır. Kendi eylemlerinin nedenlerini bilmediği zaman insan için özgürlük söz konusu olamaz. Bu bilmemek durumu yani bilgisizlik varsa özgürlük sadece bir kuruntu, bir yanılsamadan ibaret olmaktadır.

Akıl için anlamaya katkıda bulunanlar iyi ve yararlı, bulunmayanlar ise kötüdür. Buradaki anlama çabası herhangi bir erek uğruna değildir. “İyi ve kötü” Tanrı’da ya da doğada yoktur. İnsan için iyi ve kötü eylemlerimizin sonucunda ortaya çıkmaktadır.

“Usa göre yapmaya çabaladığımız her şey anlamaktan başka bir şey değildir ve anlık, usu kullandığı sürece anlamaya katkıda bulunan dışında hiçbir şeyi ona yararlı olarak yargılamaz.” (Spinoza, 1996: 194).

Spinoza, olumsuzlukta, akli kullanarak tutkuyu kontrol edebilmeyi barındırır. Şüphesiz Spinoza’da her şey zorunlu yasa çerçevesinde olup bitmekte, doğanın ortak düzeni ve ilkesini “zorunluluk” oluşturmaktadır. Dolayısıyla da gerçek özgürlük sadece Tanrı için söz konusu olmaktadır. Ancak Spinoza olumsuzlukla insana öyle bir anlam yüklemektedir ki, bir yasa var ama biz akli kullanıp tutkuyu kontrol edebiliriz, demek istemektedir. Başka bir ifadeyle, insan tutkularını yok edemez. Ancak tutkularını kontrol edebilir ve bilgiye ulaşabilir. Spinoza’nın bilgi, erdem ve mutluluk dediği noktaya bu yoldan ulaşılabilir.

Spinoza’da tutkularını kontrol edebilen insan bu şekilde kendini de koruyabilmektedir. Tam da bu nokta Spinoza’nın kaderciliğe saplanıp kalmadığını kanıtlar. Spinoza tutkulardan bahsederken “insanlar tutkular olan duyguların saldırılarına uğradıkları sürece...” diyerek, tutkuları koyduğu yeri açıkça sergilemektedir. Spinoza, Tanrı’dan bahsederken de “Tanrı tutkulardan özgürdür.” demektedir. Çünkü varlık, zorunludur ve doğasının onun var olmasını da sağlayan aynı zorunluluğuna göre davranır. Tanrı ya da doğa, hiçbir erek uğruna var olmadığı için de hiçbir erek uğruna davranmaz.

Anlık için en yüksek erdem Tanrı’yı bilmektir. Şeyleri de üçüncü tür bilgi yani sezgisel bilgi ile anlamak nedenlerin ya da başka bir deyişle hakikatin bilgisine ulaştırır. Spinoza, bunu yapabilen insan eksiksizliğe geçer ve mutlu olur der. Demek ki kendi doğasının zorunluluğunu bilip, ona göre davranmak erdemdir. Var olanlar için zorunluluk ve özgürlüğün ele alınamamasının nedeni ve zorunluluk içerisinde “olumsallık” kavramına yer açılması ile nasıl bir özgürlüğün tanımlandığı Spinoza felsefesinde bu şekilde açıklanmıştır. Sonuçta da Spinoza,

Deleuze' ün de ifade ettiği gibi, özgürlük ile irade arasındaki geleneksel bağı kırmış gözükmemektedir. Özgürlük iradi serbestlik hali değil, zorunluluk olmaktadır. Ontolojik olarak kendi nedeni olmayan insan, kendi eylemlerinin nedeni olabildiği ölçüde özgürdür. Bu erdem ve yetkinliktir.

4.3. İnsan ve Olumsuzluk

Olumsuzluk kavramı daha önce de dile getirdiğimiz gibi insan ile ilgilidir. İnsan, doğanın bir parçası olarak, içinde bulunduğu zorunlu yasa gereği belirlenmiştir. Zorunlu varlık Tanrı, insanı, diğer tüm tekil şeyler gibi var olmaya belirlemiştir. Bu anlamda insan zorunluluğa tabi, zorlanma ve özgür değildir. Hem zorunlu hem özgür olan Tanrı'dır. Bir var olan olarak insan için zorunluluk ve özgürlükten bahsedemeyiz. Ancak Spinoza'nın sisteminde, insan için zorunluluk ve özgürlüğün ele alınamamasının, zorunluluk içerisinde ve yine zorunlu olarak "olumsallık" kavramına yer açılması sonucunu ortaya koyduğu görülmektedir.

Spinoza felsefesinde, özgürlüğün karşısında duran kavram "zorunluluk" değil ancak "zorlanma" olabilir. İnsan zorunluluktan muaf olamaz. Üstelik Spinoza'da zorunluluğun kendisi özgürlük olmaktadır. O halde, buraya kadar bir çelişki olmamakla birlikte akla hemen şu soru gelebilir: Nasıl olur da zorlanma olan insan özgür olma imkanına sahip olabilir? İnsan, olumsuzluk ilkesi gereği "özgür" olma olanağına sahiptir.

Olasılıkların gerçekleşme ilkesi olarak olumsuzluk, insan için özgürlük olanağı sunar. İnsan ve tüm var olanlar, daha doğrusu tüm doğa, zorunlu yasa ile kuşatılmıştır. Hatta varlığın kendisi de zorunluluğa tabidir. Ne varlık için ne de var olanlar için tamamıyla iradi bir serbestlik, özgür irade söz konusu değildir. Bu durumda, insanın özgürlüğü varlığın özgür oluşundan farklı olacaktır. İnsan, akli rehber edindiği ve yok edemediği tutkularını kontrol altına alabildiği ölçüde özgür olacaktır. Akla göre davranmak insanın doğasının zorunluluğundan doğan şeyleri yapmaktır.

İnsan, zihin ve bedenden oluşan bir modustur. Tanrı-Doğanın bir parçası olarak da bütünün bir parçasıdır. Nedeni Tanrı olması dolayısıyla da tanrısal özü taşır. İnsan, varlık değil, var olan olarak tekil, sonlu bir modus ve modus bileşkesidir. İnsan, olumsuzluk sayesinde, bir yandan zorunluluğa tabi iken aynı anda da özgür olabilmektedir.

Olumsuzluk insanda eylem alanında ortaya çıkmaktadır. Tanrı yalnızca kendi yasalarına göre davranırken hiçbir şeyden etkilenmez. İnsan ise Tanrı tarafından belirlenir ve pek çok şey tarafından etkilenir. İnsan eylemlerini belirleyen nedenlerin farkına vardığında ve onları anladığında, şüphesiz Tanrı'daki gibi değil ancak kısmi bir özgürlük elde edebilecektir. İnsan nedenler ve etkileri arasındaki bağlantıyı görebildiği ölçüde bunu başarabilecektir. Olumsuzluk

insana içinde bulunulan zorunluluğun farkına varması ve ona uygun davranması olanağını verir. Zorunluluk özgürlük olur.

Doğada pek çok etkiye ve karşılaşmaya zorunlu olarak maruz kalan insan, bu durumdan kaçamasa da farkında olduğu sürece kontrol edebilir. Karşılaşmaların kendisi zorunlu olsa da içeriği olumsuzluğu ya da zorunsuzluğu barındırır.

4.3.1. Olumsuzluk ve Etkilenim

Spinoza'da insan, ruh ve beden kiplerinin birliği olarak tanımlanır. Ruh ve beden birliği ve paralel çalışmaları tanrısal zorunlu yasa dolayısıyladır. Ne ruh beden üzerinde ne de beden ruh üzerinde daha etkindir. Paralel bir şekilde çalışmaktadırlar. Ancak işleyiş bedenden ruha doğru gerçekleşmektedir. Çünkü ruhun bilmesi için beden etkilenimine gereksinimi vardır. Beden ruhu etkilemez ise ruh da bilemez.

Ruh da beden de zorunlu olarak işler. İnsanda sonlu olan ruh ve sonlu olan beden belirlenmiştir ve tanrısal zorunluluğa tabidir. İnsan için düşünmek ve yer kaplamak, sonlu ruh ve beden özünü değil Tanrı'nın özünü ifade eder. Ruh, bedenden gelen duygulanımları, gücü sayesinde eylem ya da tutku olarak ayırır. Spinoza'nın deyişiyle, ruh tutkulara altgüdümlüdür. Yani, tutkulardan kaçamaz ancak onları kontrol edebilir.

Ruhun etkinliği algılamak, beden ki ise etkilenim (affection) dir. Ruhun düşünmesi için kendi dışından etkilenmesi gerekmektedir. İnsan ruhu, özünden dolayı düşünmez. Zorunlu tanrısal yasanın belirlemesi ile beden etkilenimlerinden dolayı düşünür. Bu durum, Spinoza'da ruh ve beden etkinliğinin nedeninin Tanrı olduğunun göstergesidir. Ruh, özünden değil, özünün dışında gelen etkiden dolayı eyleyebilir yani düşünür. Ne ruh ne de beden tanrısal zorunluluğun belirlemesi dışında var olamaz ve eyleyemez.

Beden, ruhun nesnesidir. Ruh ve beden zorunlu olarak birlikte ve paralel çalışırlar. Ruh ve beden bu şekilde işlemese etkilenim söz konusu olmazdı. Ruhtaki bağlantı ve düzen, bedendeki bağlantı ve düzene uygundur. Ruh ve beden düzen ve bağlantısı, birbirine karışmadan paralel bir şekilde gerçekleşir. Ruh ve beden aynı şeylerdir. Yani aynı derecede önemlidir. Biri diğerinden daha üstün değildir. İşleyişleri denge ve uyum içindedir.

İnsan ruhu zorunlu olarak beden etkilenimlerine gereksinim duyar. İnsanın bilmesi bedene bağlıdır. Beden zorunlu olarak ruhu etkiler. Ruh ve beden, kendi dışlarındaki nedenlerden dolayı aralarındaki bağlantı "etkilenme" ile kurulur. Etkinlikleri farklı olan ruh ve beden dışsal nedenlerle bir arada ve paralel olarak çalışırlar. Ruhun bedenden etkilenmesinin nedeni, beden değil Tanrı'dır. Bedenin etkilenimi zorunlu olarak ruhu etkiler. Sonlu ruh, Tanrı'nın düşünen varlık olması nedeniyle düşünür. Ruhun eylemi özgür irade değil, zorunluluk içerisinde gerçekleşir.

Bedende meydana gelen her etkiliminin ruhta karşılığı olur. Bedenin etkilenmesi ile ruhun ideaları ilişkilidir. Ruh, bedenin değişkilerini algıladıkça ruhtaki ideaları bilir. Cisim bedeni, beden de ruhu etkiler. Bedenin etkilenimi ve ruhun bu etkilenimi algılaması tanrısal zorunluluğun sonudur. Ruhun içeriği idealdan, bedeninki ise cisimlerden oluşur.

Spinoza'da bireyler insan bedenini oluştururlar. Beden tekilerden etkilenir ve etkiler.

“İnsan bedeni o halde tekil olmayı değil bireyleşmeyi içerir.” (Atıf, 2015: 151)

“Spinoza felsefesinde bedenin her zaman etkileme ve etkilenme dolayısıyla da belirleme ve belirlenme içerisinde olma nedeni bireyleşmesidir. Bireyleşmiş beden ruhun nesnesidir.” (Atıf, 2015: 151)

Spinoza felsefesinde, bedenin aldığı etki zihnin aldığı etkidir. Beden ise her an etki almaktadır. Spinoza'da bedenin aldığı bu etkiyi ise etkilenim ya da duygulanım olarak niteleriz. Fikir, bedende bırakılan bir izin düşüncedeki ifadesidir. Spinoza'da beden ve zihin paralel çalıştıkları için, beden herhangi bir anda, herhangi bir etki aldığı zaman bu onun fikrini değiştirmektedir. Bu etkilenim ya da duygulanımlar nedeniyle de tekil özler her an, anlık değişim halindedir. Bu anlamda da bir cisim diğer bütün cisimlerden farklı olmaktadır. Tekil öz, herhangi bir insan olabilir. Tanrı'daki sonsuz tekil şey, sonsuz farklı formül anlamına gelir.

Spinoza felsefesinde, tekil şeyler duygulanımların taşıyıcısıdır. Burada basit cisimler ve bileşik cisimlerden bahsedilmektedir. Basit cisimler, sonsuz küçük cisimler, bileşik cisimler ise bu basit cisimlerin kümesi olarak tasarlanmaktadır. Basit cisimler sadece dışsallıklarıyla tanımlanırlar. Tekil şeylerin farklılıkları, onu oluşturan parçalar ya da basit cisimler arasındaki hareket ve durgunluklarıdır. Cisimler birbirlerinden hareket ya da durgunluklarıyla ayrılırlar.

Beden sürekli olarak duygulanır ya da her an, sayısız etkilenim alır. Tanrı için ise bu tarz bir ekleme ya da çıkarma söz konusu değildir. Her şey onun doğasından zorunlulukla çıkar. Bu zorunlu yasa, sonsuz bir mantıksal dizgedir. İnsan da bu zorunlu yasaya tabidir ancak Tanrı'da her şey başsız sonsuz bir hakikat tarzında ortaya konur. Tanrı'nın doğasından her an sonsuz şey çıkar.

Tanrı'da her şey olduğundan başka türlü olamaz. Ancak, insan her an etkilenimlere maruz kaldığı için eylem alanında, olumsal yani zorunlu olmayan, dışsal koşulların belirlenimini gerektiren yine zorunluluğa tabi bir şekilde yaşadığı durumlar söz konudur. Bu, insan için şu sonucu doğurur: Etkilenimler zorunludur; ancak içerikleri “başka türlü de olmaklık” ya da olumsallık taşır. Karşılaşmaların içerikleri koşullara bağlı olduğu için buradan yol alıp zorunluluk içerisinde kısmi de olsa bir özgürlük imkanı yakalanabilir. İnsan için bu mümkündür.

Bu anlamda etkilenimleri doğru izlemek, daha doğrusu doğru yoldan izlemek gerekmektedir. Sonuçta, bilgiye ya da tutkuya gidilebilir. Tutkular insanı köleliğe, bilgi ise

özgürlüğe götürecektir. Akli kullanarak, bedenin değişkilerini doğru olarak düzenler ve kötü duygulardan kolayca etkilenmemeyi sağlayabiliriz.

“Doğamıza aykırı olan duyguların saldırısına uğramadığımız sürece beden değişkilerini anlağın düzenine göre düzenleme ve bağıntılama gücünü taşırız.” (Spinoza, 1996: 250)

Etkilenimler zorunlu yasaya tabi bir şekilde ortaya çıkar. Beden, kendi dışındaki bir şey tarafından etkilendiğinde, bu etkilendirme bedende bir iz bırakır. Bu iz, zihindeki bir fikre karşılık gelir. Yani zihindeki bir fikrin ortaya çıkması da bir duygu ile gerçekleşir. Duygunun ne zaman eylem, ne zaman da tutku olduğunu inceleyelim.

4.3.2. Duygu ve Kölelik

Beden an ve an etkilendikçe, her an bir imgeden ya da fikirden diğerine geçiş olur. Bir imge ise insan zihnini güçlendiren ya da zayıflatan bir etkiye sahiptir. Bedenin bu değişik hallerine ve bu değişik haller hakkındaki fikirlere Spinoza “Duygu” (affectus) der. Bedenin aldığı etkilendirmelerin kavranabilme derecesi de tekil bir şeyin ne kadar zeki olduğunu göstermektedir.

“Duygu (affectus) ile bedende onun kendisinin etkinlik gücünü arttıran ya da azaltan, ona yardımcı ya da engelleyici olan değişkileri, ve aynı zamanda bu değişkilerin idealarını anlıyorum.

Öyleyse, eğer bu değişkilerin herhangi birinin yeterli nedeni biz olabilirsek, duyguyu bir eylem (actio) olarak, yoksa bir tutku (passio) olarak anlıyorum.” (Spinoza, 1996: 108).

Bedenin etkilendirmelerinin ruhtaki etkisi duygu olmaktadır. Beden her etkilendikçe ruhta duygulara neden olur ve beden her etkilendirmesi ruhta ideaya karşılık gelir. Bazı idealar bilgiye bazı idealar da tutkuya neden olmaktadır. Bedenin etkilendirmelerinin ruhta etkisi ise zorunludur. Tıpkı beden etkilendirmesinin zorunlu olduğu gibi. Ruhun kendisinden değil, kendi dışındaki bedenden kaynaklanan etkilendirmelerinin olması kaçınılmazdır. Bu dışsal nedenin gücü tutku olmaktadır.

Bu noktada “Conatus” kavramı devreye girmektedir. Conatus, tekil bir bireyin varoluş direncidir. Bireyin varoluş direncinde bir artış söz konusu ise onu etkileyen dış nedenin tabiatı onunla uygundur. Bireyin direnci onun varoluşunu korumaktadır hatta güçlendirmektedir. Yani bireyin Conatus’u etkili demektir. Aksine, varoluş direncinde bir azalma söz konusu ise bu bireyin tabiatına uygun olmayan bir dış neden karşısında bireyin Conatus’u etkili olamaz hatta zayıflar. O halde, Spinoza’da bireyin aldığı bir etki ya onunla uyumlu tabiattaki bir dış neden yoluyla ya da ona karşı tabiattaki bir neden yoluyla gerçekleşmiştir.

İnsan ruhu, tutkulara karşı her zaman çaba içerisinde. İnsan ruhunun çabası ya da Conatus tutkulardan kaçınma isteğidir. Çünkü tutkular insanı köleleştirmektedir. Kölelik ise, insanın duygularını denetlemedeki güçsüzlüğüdür. İnsan ruhunun gücü bu çaba da yatar. İnsan tutkulardan ne denli kaçıp kölelikten kurtulursa, bilgi ile özgürlük elde edebilecektir. Bunu başarabildiği oranda güçlüdür. Spinoza'ya göre bu çabanın ortaya çıkabilmesi için ruhun etkilenmesi gerekmektedir. Tutkulara karşı çabalayan ruh olmasına karşın, tutkular da beden kaynaklıdır. Ruhun bedenden gelen etkilenimlere maruz kalması ve bedenin etkilenimlerin etkisi yani duygunun oluşması zorunlu ve kaçınılmazdır. Ancak ruh, çaba ile etkilenimlerinin eylem ya da tutku olmasını belirleyebilir.

Spinoza'da ruh algıladıklarının farkındayda "etkin", farkında değilse de "edilgin" dir. Edilgin olduğu durumda tutkunun etkisindedir. Ruhun etkinliği ve gücü çabasında ve aklın kılavuzluğunda olmakta yatar. Aynı şekilde ruh, upuygun idealara sahip olduğunda etkin, uygun olmayan idealara sahip olduğunda ise edilgindir.

"Ruh, düşünmenin mantıksal düzenini izlediğinde eylemin, bedenden gelen etkilenimlerin belirlemesini izlediğinde ise tutkunun etkisindedir." (Nadler, 2006: 194)

"İnsanın ruhundaki uygun olmayan ideler ise insanı, aklının değil tutkularının yönlendirmesine neden olur." (Deleuze,2013 :218)

Spinoza'da insan ruhu, tutkuların etkisindeyken ya da bedenin etkilenimlerini algılamadıkça eylemini yani kendisini bilemez. Ruhun zorunlu olarak bedene ihtiyacı vardır. Aynı zamanda da ruh ve bedenin etkinliği eş zamanlıdır. Ruhun gücü bedeni aşmaz. Ya da ikisi de aynı derecede önemlidirler ve tanrısal zorunlu düzeni izlerler. Spinoza'da her şey zorunluluk içerisindeyken, ruhun özgür olduğunu düşünmek büyük bir yanılgıdır. İnsan, eylemlerinin nedeninin zorunluluk olduğunu bildiğinde hakikatin bilgisine ulaşacaktır.

Spinoza'da insanı kölelikten kurtaracak olan ruhun çabası, bedenden gelen tutkuları sınırlama gücüdür. Çünkü bunları ortadan kaldıramaz ama sınırlayabilir. Ruhun çabası, bedenin tutkuları karşısında, tutkudan kaçma çabasıdır. Ruhun gücü de Tanrı'nın gücünün bir parçasıdır.

"Ruh duyguyu yok edemez çünkü duyguya neden olan değil duygudan etkilenendir." (Atış, 2015:155)

Spinoza felsefesinde duygu konusunu onun üç temel kökensel duygu diye bahsettiği sevinç, keder ve arzu üzerinden detaylandırmaya çalışalım: Spinoza, kendi tabiatına uygun bir dış nedenle duygulandırıldığında Spinoza buna "Sevinç" adını verir. Kendi tabiatına karşı bir şeyle duygulandırıldığında ise Spinoza buna " Keder" adını verir. Sevinç ve keder kökensel iki duygudur. Sevinç, insanın yetkinliğini yükseltirken, keder ise insanın yetkinliğini düşürür. Sevinç

ve kederle birlikte bir kökensel duygu daha vardır ki bu da “Arzu” dur. Yetkinlik, arzunun gerçekleşme yeteneğidir. Bir arzu gerçekleşiyorsa orada bir yetkinlik söz konusudur. Bir arzu gerçekleşmiyorsa da burada bir yetkinsizlik söz konusu olur. Dolayısıyla yetkinlik, arzunun gerçekleşmesi, sevinç aynı anlamlara gelirken, yetkinsizlik, arzunun gerçekleşmemesi ve keder aynı anlamlara gelir.

Spinoza’ya göre arzu insanın özüdür. Varoluş direncinin de başka bir ifadesidir. İnsan hep bir dış neden tarafından belirlenmesi bakımından arzulamakta özgür değildir. Arzu, sevinç ya da kederden doğan bir isteğe ve böylece de bir isteme nesnesinin etkisiyle gerçekleşen bir belirlenmeye işaret eder. Diğer tüm duygular ise bu üç duygu ile yani sevinç, keder ve arzu ile tanımlanır. Çeşitlenme temelde iki şeyden kaynaklanır: Duygulanan insanın imgeleminden ve insanı duygulandıran nesnenin tabiatından. Dış nesnenin zihnimizde bir fikri oluşmaktadır. Bir etkilenimin fikri, hem insan zihninin tabiatından bir parçayı hem de onu etkileyen dış nesnenin tabiatından bir parçayı kuşatır. Dolayısıyla dış nesneden etkilenme yolu olarak imgelem, dış nesnenin upuygun, yeterli, kuşatıcı bir fikrine sahip olamaz.

İmgelemde, sadece dış nesnenin bir imgesi, fikri oluşur. İnsan zihni, kendisinde bu fikrin yarattığı duygunun farkına varır. Ancak, imgelem düzeyinde, bu nedenlerin bilinci değildir. Sahip olunan duygunun farkında olunması ve hatırlanması şeklindedir. Bu üç kökensel duygu ve bunların çeşitlenmeleri hem dış nesnenin hem de bu nesnenin fikrinden etkilenen zihnin tabiatını kuşatır. Zihnin tabiatı başlangıçta imgelemin özelliklerini gösterir. İmgelem yoluyla zihnin, kendisini etkileyen nesneyi kendi varoluşuna katkı yapıyor yani arzusuna uygun diye hayal edebileceği gibi, kendi varoluşuna zarar veriyor diye yani arzusuna karşıt diye de tasarlayabilir. Veya imgelem kendisini etkileyen nesneyi geçmişte, gelecekte ya da şimdi diye tasarlayabilir. Şeyleri zamansal olarak varsaymak Spinoza’ya göre imgelemden kaynaklanır ve açık bir hatadır. Çünkü şeyleri zorunlu değil olası olarak tasarlamak anlamına gelir ve Tanrı’da olasılık diye bir şey söz konusu değildir. Veya imgelem aynı anda farklı cisimlerden etkilenebilir ve bu etkiyi bir şekilde hatırlayabilir. Her seferinde imgelemin özelliği şeyleri olası olarak tasarlamasıdır. En başta imgelem dış nesne hakkında yargıya varır ve üç kökensel duygunun ilk çeşitlenmesi olan “Sevgi ve Nefret” kendini gösterir. Eğer etkisi alınan bu nesne zihinde bir sevince yol açmışsa bu nesne sevilir. Tersine, etkisi alınan bu nesne zihinde bir kedere yol açmışsa bu nesne nefret nesnesine dönüşür. Çeşitlenme sonsuz şekilde gerçekleşmeye devam eder ve bu yolla yeni duygular tanımlanır.

Sevinç ve kederin birçok bakımdan çeşitlenmesi ile ortaya çıkan tüm duygular, birer edilgi yani tutku olarak imgelemde gelişigüzel ortaya çıkan fikirlere eşlik eden bir tarzda ele alınırlar. İmgelem düzeyindeki tüm duygularla ilgili olarak, insan, tüm duygulara maruz kalan durumundadır. Yani insan edilgindir. İmgelem düzeyinde, insan, duyguları, nedenleriyle içinde

bulundukları zorunlu yasa içinde tanımaz. Pasif etkileşimlerin insanda yarattığı duygularla belirlenir. Böyle bir durumda, insan varoluşunu sürdürmeye, güçlendirmeye etkin bir şekilde katkıda bulunamaz. Duyguların köleliği altında yaşar. Dışsal nedenlerin kendisi hakkında vereceği hükme tabi olur. Bu kölelikten çıkış ise akıl ile mümkündür. Akıl, insanda edilginlikten çıkıp etkin olmayı sağlayan bir yetkinlik seviyesine işaret eder. İnsan sahip olduğu bu yetkinlik seviyesine göre şeyleri, imgeleminde hayal ettiği şekliyle değil, kendilerinde oldukları gibi bilir. Ya da başka bir deyişle Tanrı'da oldukları gibi bilir. Dolayısıyla da nasıllarsa öyle kavrar. Spinoza'ya göre şeyler hakkında upuygun fikirler edinir.

İmge'de insandan bir parça vardır. İmge, bir beden duygulanımına ya da bedendeki bir ize işaret eder. Bedendeki bu iz, hem etkileyen cismin hem de etkilenen cismin tabiatını içerir. Dolayısıyla imgelem yoluyla edinilen fikir, nesnesi bendeki bu iz olan bir fikirdir. Bundan ötürü de bu izin upuygun fikrini temsil eder. Bu ize yol açmış dış nesnenin upuygun fikrini temsil etmez. Ancak bu, dış nesneye dair hiçbir upuygun fikre sahip olunamayacağı anlamına gelmez. Akıl, dış nesnelere dair upuygun fikirler türetme etkinliğine işaret eder. İlk olarak insanın dışsal şeyler tarafından etkilenmesi yani onlar tarafından duygulandırılması gerekmektedir. Akıl, duygulanımlardan türer. İmgelem olmadan akıl olmaz. Akıl, nesneye dair upuygun bir fikri ancak zihindeki bir imgeden oluşturabilme başarısına işaret eder. Bir zihnin kendi bedenine dışsal olan bir şeyin upuygun fikrini oluşturabilmesi ise onun akıl derecesiyle, bu dış cisimle, ortak kavramlar türetebilmesiyle gerçekleşir.

Akıl, zihnin ortak kavramlar oluşturabilme derecesidir. Akıl, insan bedeni, bir başka bedenden etkilendiğinde, bu iki bedenin ortak olarak sahip olduğu şeyleri kavramasına işaret eder. Bütün cisimler bir ve aynı sıfatın kavramını gerektirmeleri bakımından örtüşürler. Örneğin matematiğin yasaları. Bunlar Tanrı'nın yasalarıdır. Hareket ve sükun yasaları. Bunlar tüm cisimlere içkindir. Tüm cisimler bu yasalara zorunlu olarak tabidirler. Tüm cisimlerde ortak olan bu yasaların kavramı bir zihin tarafından, belirli bir düzeyde oluşturulabilir. İşte bu düzey bu zihnin akıl düzeyidir. Zihin akla göre belirlendiği sürece her şeyi tabi oldukları bu zorunlu, başsız sonsuz yasalarla tasarlayabilir.

Zihin, imgelem seviyesinde olduğu sürece, şeyleri onlara uygun olmayan bir tarzda olası olarak tasarlar. Onları, Tanrı'daki mantıksal zorunluluktan ayrı olarak tasarlayabilir ve dış nesneler hakkında hataya düşebilir. Oysa akıl bu şeyleri beden üzerindeki etkileri bakımından upuygun bir tarzda tasarlar. Ve bu tasarım ölçüsünde onların kendi bedeni üzerindeki etkilerini bir düzeyde de olsa kontrol edilebilir. Aklın kökeni kendisini burada yani insan arzusunda gösterir. İnsan arzusu, kendi varoluş direncini korumasına ve güçlendirmesine yöneliktir.

Akıl düzeyinde olduğu sürece insan bu varoluş direncine katkıda bulunabilir. Bu anlamda akıl bir ben sevgisine işaret eder. Akıl düzeyinde olduğu sürece insan kendisi hakkında ya da kendisine benzer ya da dışsal etkiler hakkında upuygun fikirler edinir. Dışsal şeylerin ortak kavramlarını oluşturur ve böylece kendi tabiatına uygun etkileşimlerde bulunma, tabiatına aykırı etkileşimlerden de kaçınma gücüne erişir. Dolayısıyla akıl, bir yetkinleşmeye, bir etki etme gücüne işaret ettiğine göre daima sevince eşlik eden bir zihin durumunu anlatır. Spinoza'ya göre, insan, aklın kılavuzluğunda olduğu sürece sevinçlidir. Duygulanımların onu pasif bir şekilde sürüklediği ölçüde de keder içindedir. Dolayısıyla, aklın insanın sevinçli etkileşimlerde bulunma yönünde belirlenmiş çabasıyla ortaya çıktığı ve bu çabayı arttırdığı söylenmelidir. Yani akıl, insanın kendi varoluşunda sürüp gitme, bu varoluşu mükemmelleştirme çabasındaki yetkinliğidir.

Spinoza felsefesinde, tutkuların esaretinden kurtulup özgür olmak için bilgi, ruh ve beden zorunluluk içerisinde paralel çalışmasıyla mümkün olabilmektedir. İnsanın özgürlüğü ve köleliği, bedeni yönetmek değil, ruhun bedenin tutkularını sınırlama gücü ile ilgilidir. Bu da içinde bulunulan tanrısal zorunlu yasanın bilinmesi ile mümkün olabilmektedir. Spinoza'da ruhun güçsüz olma nedeni bilgisizliktir. Zorunluluk içindeki insan için bilgi özgürlüğün anahtarıdır.

4.3.3. Olumsuzluk ve Bilgi

Ontolojik olarak zorunlu tanrısal yasa içerisinde olan insan, epistemolojik olarak da bu zorunlu yasa ve işleyişe tabidir. Spinoza'da insanın bilgisi bu zorunlu işleyiş içerisinde bilmekten ibarettir. İçinde bulunduğu zorunluluğu bilen insan, hakikatin bilgisine ulaşabilecek ve özgür olabilecektir. Tanrı'nın ontosu gereği özgür olduğu ilk bölümde gerekçeleriyle ispatlanmıştı. İnsan için ise özgürlüğün nasıl kurulacağını anlamak için Spinoza'da bilgiye nasıl ulaşabileceğimizi ve bilgi türlerini çözümlemeye çalışacağız.

Spinoza, beden, cisim ve nesne dünyasını ikincil görmeyen rasyonalist epistemolojisinde, insan bilgisinin başladığı yerin beden olduğunu söyler. Beden ve zihin Spinoza felsefesinde tözün farklı ifadeleridir. Paralel çalışır, bir ve aynıdır. İnsan bilgisi, tanrısal zorunlu işleyişin sonucu olarak bedenden başlamak zorundadır. Yani, Spinoza felsefesinde bilgi beden ile başlar ve bu beden için zorunludur. Bilginin beden ile başladığını söylemek, bedenin etkilenimi ile başladığını söylemektir.

Spinoza'da beden yer kaplayandır. Ama sadece beden değil cisim de yer kaplar ki insan bedeni de bir cisimdir. Yer kaplayanlar da birbirlerinden hareket ve durgunluklarıyla ayrılırlar. Bedenler ve cisimler birbirlerini etkileyerek hareket ve durgunluklarına neden olur. Bedenin

etkilenimi, dışındaki beden ve cisimlerin hareketlerinden etkilenmesidir. Spinoza yer kaplayanların hareketini bu bağlamda açıklar.

“Tüm cisimler ya devim ya da dinginliktedir. Her cisim kimi zaman yavaş kimi zaman hızlı devinir.” (Spinoza, 1996: 64).

Zorunlu işleyiş ve yasa, doğada kendisini neden- etki olarak ortaya koyar. Beden her an başka cisimlerden etki almaktadır. Bu etkilenim sonucunda ortaya çıkan her değişik bir idea’da yansıtılır. Bedenin aldığı bu etki Spinoza felsefesinde duygulanması anlamına da gelir. Ruh ve beden arasındaki paralellikten dolayı da beden etkilendikçe ruh onun etkilenimlerini algılar. Ruhun, bedenin bu etkilenimlerini alması zorunludur. Bedenin aldığı etki, ruhun aldığı etkidir. Her an etki alan beden dolayısıyla da her an fikir değişir. Her an bir şeyler eklenir ya da çıkar. Dolayısıyla da tekil özler ya da herhangi bir insan her an yeniden tanımlanır. Sürekli bir değişme hali söz konusudur. O halde, zorunlu yasa gereği ruh bedene bağlı olarak çalışır. Bu nedenle de ruhun, bedenden ayrı ve bağımsız çalışması beklenemez. Spinoza bu konuda, beden ne kadar çok etkilenirse ruh da o kadar çok düşünür, der. O halde Spinozada ruhun nesnesi bedenin etkilenimleridir. Ruhun çalışması zorunlu olarak böyledir. Spinoza’da ruhun gücü ya da ruhun düşünme potansiyeli, bedenin etkilenme oranına bağlıdır.

“Beden, insan anlığının nesnesi olmamış olsaydı, bedenin değişikliklerinin ideaları anlığımızı oluşturduğu sürece değil ama başka bir şeyin anlığını oluşturduğu sürece Tanrı’da olurdu; başka bir deyişle bedenin değişikliklerinin ideaları anlığımızda olmazdı; ama bedenin değişikliklerinin idealarını taşıyız. Öyleyse insan anlığını oluşturan ideanın nesnesi bir bedendir ve dahası edimsel olarak var olan bedendir. Yine, eğer anlığın bir bedenin yanı sıra herhangi bir başka nesnesi daha olmuş olsaydı, o zaman bir etkisi olmayan hiçbir şey var olmadığı için, zorunlu olarak anlıklarımızda bu nesnenin belli bir etkisinin ideası var olurdu; ama böyle bir idea yoktur. Öyleyse anlığımızın nesnesi var olan bir bedendir ve başka bir şey değildir.” (Benedictus Spinoza, Törebilim, İdea Yayınları, (Çev. Aziz Yardımlı), 1996, s.63)

“İnsan bedeni herhangi bir dışsal cismin doğasını içeren bir yolda etkilendiği sürece insan anlığı o cismi bulunuyor olarak görür ve dolayısıyla insan anlığı herhangi bir dışsal cismi bulunuyor olarak gördüğü ya da imgelediği sürece, insan bedeni o dışsal cismin doğasını içeren bir yolda etkilenir; buna göre anlık bedenimizin etkinlik gücünü arttıracak ya da ona yardım edecek şeyleri imgelediği sürece, beden o gücü arttıran ya da yardım ona yardım eden bir yolda etkilenir ve dolayısıyla anlığın düşünme gücü artar, ya da yardım görür; bu yüzden anlık, yapabildiğince o şeyleri imgelemeye çabalar.” (Spinoza, 1996: 119).

Bedenin etkilenimi birinci tür bilgi olan imgelem bilgisini (Imagination) verir. Zihin burada zorunlu olarak algıladığı için aktif değil pasiftir. Burada mantıksal değil sadece mekanik bağlantı söz konusudur. Yani upuygun değil, karışık ve bulanık bilgidir. Etkilenimin bilgisi olduğu için nedenin değil, sonucun bilgisini verir. Bu bilgi nedeni bilmediğimiz de için zorunlu değil rastlantısaldır. O halde, imgelem bilgisi ile doğadaki zorunlu işleyişi hiçbir zaman kavrayamayız. Çünkü Spinoza’ya göre bir şeyi bilmek nedeni ile bilmektir. Doğadaki gerçek düzenin nedeninin Tanrı olduğunu imgelem bize veremez. Ancak, Spinoza’ya göre imgelem bize

hakikatin bilgisini vermese de bilgi bedenden başlamak zorundadır. Spinoza bu bilgi türünü bilginin en aşağı düzeyi olarak görür. Yani insan bilgisinin en düşük seviyesidir.

“Çevremdeki cisimlerin benim bedenim üzerindeki etkileri, öncelikle imgelemin etkilerinden başka hiçbir şey olmayan idealarda yansıtılır” (Cevizci, 2001:142).

Spinoza epistemolojisindeki rasyonalist öge ikinci tür bilgide yani akıl bilgisinde (Reason) ortaya çıkar. Yani imgelem bilgisinden, akıl düzeyine gelen bilgidir. Ona göre ikinci tür bilgi bilimsel bilgidir. Bunun nedeni upuygun ideaları kapsayan ve zorunlu olarak doğru olan bilgi olmasındandır. Bilimsel bilgi olması yalnızca bilim adamlarınca bilinebilir olması anlamına gelmemektedir. Tüm insanlar, bazı upuygun idealara sahip olabilmektedirler. İzlenimin idealarından, upuygun idealara mantıksal bağlanmalarla geçilebilmektedir.

İkinci tür bilgide rasyonalist öge vardır, çünkü şeyleri zorunluluk içerisinde aklın gördüğünü söyler. Sadece akıl bunu yapabilir. İmgelem bilgisinde, upuygun idealar olmadığı için bulanıktır. Birinci tür bilgide ruh beden etkilenimlerini algılayan, ikincisinde ruh bu etkilenimlerin uyum ve uyumsuzluklarını düzenleyen hareket ve durgunluk ilişkilerini algılar. Bu, yayımları açısından bedenlerin uyum ve uyumsuzluklarını düzenleyen hareket ve durgunluk ilişkilerine dair bilgimizdir. Bu bilgiye örnek olarak fizik ve matematik verilebilir. Akıl burada etkilenimlerin nedenlerini bulmaya çalışmaktadır. Bu bilgi bilimseldir ancak yine de hala hakikatin bilgisi değildir. Çünkü burada doğanın sadece bir bölümü kavranır.

“ İnsan anlığı Tanrı’nın sonsuz anlığının bir parçasıdır; ve bu yüzden insan anlığı şunu ya da bunu algılar dediğimiz zaman, sonsuz olduğu sürece değil ama ancak insan anlığının doğası yoluyla anlatıldığı ya da insan anlığının özünü oluşturduğu sürece Tanrı’nın şu ya da bu ideayı taşıdığından başka bir şey söylemiş olmayız; ve yalnızca insan anlığının doğasını oluşturduğu sürece değil ama aynı zamanda insan anlığı ile birlikte bir başka şeyin ideasını da taşıdığı sürece Tanrı’nın şu ya da bu ideayı söylediğimiz zaman, insan anlığı bir şeyi yalnızca bölümsel olarak ya da yetersiz olarak algılar demiş oluruz.” (Spinoza, 1996: 62).

Spinoza’da insan anlık ve bedenden oluşur. İnsan, Tanrı’nın sonsuz attributlarından yalnızca “düşünme” ve “yer kaplama” sıfatlarını bilebilir. Tanrı sonsuz ruh ve sonsuz bedendir. İnsan ise sonlu ruh ve sonlu bedendir. İnsan sonlu bir varlık olarak sonlu bir zihne sahip olduğu için de sınırlı bilgiye sahip olabilir. Tanrı’da zorunlu olarak her şeyin ideası vardır. Spinoza’da, tüm idealar Tanrı ile ilişkili oldukları sürece doğrudurlar.

“Her şeye ortak olan ve eşit ölçüde parçada ve bütünde bulunan ancak yeterli olarak kavranabilir.” (Spinoza, 1996: 84).

“İnsan bedenine ve genellikle insan bedenini etkileyen kimi dışsal cisimlere ortak ve onlara ait olanın, ve bu dışsal cisimlerin her birinin parçasında ve bütünde eşit olarak bulunanın anlıkta yeterli bir ideası olacaktır.” (Spinoza, 1996: 85).

Spinoza, bütün insanlar için ortak olan bazı kavramlar ya da idealar olduğunu söyler. İnsan bedeni ile izlenimlerini aldığı Doğa'nın bazı ortak niteliklerini zihninde tasarlayabilir. Her şeyde ortak olan ya da başka bir deyişle bütünde olduğu kadar parçada da bulunan şey, upuygun bir şekilde tasarlanabilir. Zihin bunları zorunlu olarak algılar ve onlara ilişkin upuygun bir idea oluşturur. Bu tanrısal zorunlu yasa ve işleyiş dolayısıyla böyledir. Her şey Tanrı'dadır. Ortak kavramlar (common notions), insan zihninin bilme düzeyinin imgelemden sonra bir üst basamağıdır. Bu ortak kavramlar, sadece etkilenen bedenlere sahip olan zihinlerde ortaktır.

Spinoza ikinci tür bilgi konusunda rasyonalist bir tutum sergilemiş gözükmektedir. Çünkü duyu algıları seviyesinde kalmak bizi yanlış ya da hataya götürür. Akıl seviyesine yükseltmek ise bu yanlış ortadan kaldıracaktır. Şeyleri doğru algılamak başka bir deyişle zorunlu olarak algılamak aklın, zorunsuz olarak görmek de imgelemin işidir. Bu zorunluluk tanrısal yasanın gereğidir. Ayrıca Deleuze, bu ortak kavramların soyut değil somut olarak düşünülebileceğini söylemiştir. Akıl bilgisi Spinoza'da sezgisel bilgiye götürecek bir ara adımdır. Çünkü hakikate sezgisel yani üçüncü tür bilgi ile gider.

“Birinci türden bilgi yanlışlığın biricik nedenidir; ikinci ve üçüncü bilgi türü zorunlu olarak doğrudur.” (Spinoza, 1996: 89).

“Bize doğruyu yanlıştan ayırt etmeyi öğreten birinci değil ama ikinci ve üçüncü türden bilgidir.” (Spinoza, 1996: 89).

Doğanın bütünü Tanrı ile ilişki içinde kavranmalıdır. Bu da ancak üçüncü tür bilgi ya da sezgisel bilgi (intuitive) ile olanaklıdır. Bu bilgi türünde insan ruh ve beden moduslarının, tek varlık olan Tanrı'nın bir ve aynı parçası olduğunu kavrar. Yani insan Tanrı'nın bilgisine ulaştığında hem ideanın yani kavramın, hem de cismin bir ve aynı olduğunu kavrayışı ile görür. Bütün içerisinde parçaları Tanrı'nın parçaları olarak kavrar. Bu kavrama ile insan artık iki paralel parçanın nedenine yani hakikatine ulaşır. Üçüncü tür bilgideki kavrayış ontolojik olarak bir ve aynı olan paralel parçaların bilgisiyle nedeninin bilinmesidir. Burada zihin, tüm şeyleri Tanrı'da kavramaya çalışıyor. Bu nedenle de bu bilgi sezgiseldir. Spinoza'da, zihnimiz, hem kendisini hem de bedenini bilirse Tanrı'nın bilgisine ulaşabilir. Bu şekilde kendisinin Tanrı'da olduğunu ve Tanrı sayesinde kavrandığını bilir. Akıl düzen verir, soyutlama yapar ancak bu tarz bir bütünselliği akıl kavrayamaz. Akıl, böyle bir kavrayışı bize veremez. Yani, şeyleri bütünlüğü içerisinde sadece sezgi ile kavrarız.

Spinoza'nın bilgi türleri, Descartes' da olduğu gibi ruh ve beden ayrımında değil, ruh ve bedenin paralel çalışmasının sonucunda ortaya çıkar. Bilgi, bedenin etkilenimlerinden, Tanrı'nın evrenin ve evrendeki zorunlu işleyişin nedeni olduğu noktaya yükselir. Yani bilgi etkiden ya da sonuçtan, nedene yükselir. Bu yükselme zorunludur. Dolayısıyla Spinoza felsefesinde, bilgiler

birbirleriyle zorunlu bir ilişki içerisindeyler. Hakikati bilmek için, üçüncü tür bilgiye geçiş zorunludur.

Genel olarak rasyonalist filozoflarda bilgi, hakikatin bilgisidir. Spinoza, rasyonalist bir filozof olduğu için de bilimsel bilgi aklın bilgisidir. Bilgi için kavramlaştırma gerekir. Kavramlaştırmayı da düşünme olduğu için sadece ruhla yaparız. Ancak, bu kavramlaştırma için, zihnin kendi dışından etkilenmesi gerekmektedir. İşte Spinoza'nın rasyonalizmi zorladığı, rasyonalizmden çıktığı nokta burasıdır. Ruhun düşünmesi, kendi içerisinde değil, kendi dışından gelen etkilenimler üzerinedir. Bu nedenle de Spinoza felsefesinde, ruhun nesnesi her zaman beden etkilenimleridir. Bu aynı zamanda, ideanın nesnesinin beden olduğunu söylemektir. Spinoza'ya göre, kavram ideadır. Kavramın nesnesi de cisimdir. Bu, kavram ile kavramın nesnesinin paralel olduğunu söylemektir. Spinoza, kavramın nesnesi için "ideatum" kavramını kullanmıştır. Paralellikten dolayı, ideayı bildiğimizde, bedeni de cimi de tüm yer kaplayanları da biliyoruz. İlişkiye girdiğimiz sürece, idea ve cisim birbirinden ayrı değil, birbirine paraleldir. Bunlar tek hakikatin iki parçasıdır. Bu nedenle de bir ve aynıdır. Tanrı düşünen varlık olduğu için idealar vardır. Yer kaplayan varlık olduğu için de cisimler vardır. Tanrı'nın iki yüklemine paralel olmasından dolayı idea ve nesnel gerçeklik paraleldir. Her ideanın gerçeklikte bir karşılığı vardır. İkisi de tek varlık olan Tanrı'nın, yüklemeleri aracılığıyla oluşan moduslar ya da tarzlarıdır.

O halde, Spinoza felsefesinde, bilgi için beden ve ruh paralel çalışır. Bu tanrısal, zorunlu doğanın sonucudur. Bu nedenle de, bilgi için, ruhun bedenden ayrı çalışması gibi bir durum söz konusu olamaz. Zaten ruhun bedenle birlikte çalışmasının sonucu olan bilgi, insanın düşünme ve yer kaplama varlığı olmasının sonucudur. Bu da, Tanrı'nın düşünen ve yer kaplayan varlık olmasının sonucudur. Bu nedenle bilgi, düşünme ve yer kaplamanın da yani bedenle cismin de hakikatin bir parçası olduğunu insana kavratır. Spinoza, epistemolojisinde, bunu bilgiyi bedenle başlatarak gerçekleştirir. İşte bu sonuç, Spinoza felsefesinin rasyonalist felsefeden ayrıldığı noktadır. Bu sonuç bize rasyonalist felsefenin beden, cisim ve nesne dünyasını ikincil görmesini ortadan kaldıracak bir bakış açısı verir. Spinoza, bunu rasyonalist felsefe içerisinde kalarak yapar.

İnsanı güçlü, erdemli, özgür yapan, hakikatin bilgisi, Tanrı'yı bilmek ve her şeyin onun özünden zorunlu olarak türediğini anlamaktır. Tanrı bilgisi, bilgi düzeyinin en üst basamağıdır. Üçüncü tür bilgi ile erdem, insanı tutkuların köleliğinden kurtarıp özgürlüğe kavuşturur. İnsan, içinde yaşanan sonlu dünyanın eksiklerinden kurtulup, sonsuz Tanrı'nın yetkinliğine katılır. Erdemli insanın isteği Tanrı'yı bilmek ve bununla eş deyişle de Tanrı'yı sevmektir.

“Spinoza’nın sistemi Tanrı düşüncesi ile başlamıştı. Bütün sistem, doğrudan doğruya olan bir görü (intuitio) ile kendimizde kavradığımız Tanrı kavramından türetilmişti. Tanrı’yı özleyip arayan bu sistemin son sözü de “amor Dei intellectualis” (Tanrı’ya karşı duyulan intellektuel sevgi) oluyor. Bu bilgiye dayanan sevgi bizi “sonsuz varlığa” yükseltmekle, tam bir özgürlüğe, tam bir yetkinliğe de erdirtir.” (Gökberk, 2002: 271).

Spinoza’da Tanrı bilgisi ya da Tanrı sevgisi ile kast edilen aşkın bir Tanrı ya da dinsel bir görüş değildir. Burayı Tanrı- Doğa özdeşliği çerçevesinde anlamak gerekmektedir. Spinoza’nın bilgi kuramı bağlamındaki görüşleri, ontoloji görüşleri ile iç içedir. Ona göre bilginin varacağı nihai hedef Tanrı bilgisidir. Hakikatin bilgisine ulaşan insan da, doğadaki düzenin yapısını bilir ve özsel bilgiye ulaşır. Diğer bilgi türlerini geride bırakarak Tanrı bilgisine ulaşmış ve bu bilgi türünün farkını kavramıştır. Tüm bilgiler ise var olana yöneliktir zira var olmayanların bilgisine sahip değilizdir. Spinoza’da ideaların yurdu Tanrı’nın zihnidir.

Spinoza’da ruhun gücü aklın gücüdür. İnsana bilge olma yani bilgiyle yaşama olanağını ruhun gücü verir. Ruhun gücü, aklın gücüdür. Ruh içerisinde ancak akıl etkin olduğu zaman ruh etkin olmaktadır. Akıl etkin olmadığı zaman ise ruh edilgindir. Ruhun etkinliği eylemdir. Tutkunun esareti ya da köle olmak eylemde bulunmak değil, edilgin olma durumunda mümkündür. Aklın kılavuzluğunda yaşama, ruhundaki upuygun idelerle yaşamaktır. Bu aklın etkinliğidir. Spinoza’da insan, beden tutkuları karşısında ruhunun gücü ile yani aklın kılavuzluğunda eylemelidir. Aksi halde, tutku insanı köleleştirecek ve bilgelikten dolayısıyla da özgürlükten uzaklaştıracaktır. İnsanın özü gereği bu tutkulardan kaçma çabası mevcuttur. Tanrı’nın bir parçası olan insan öze ve güce sahiptir. Bu sebeple de akla göre eyleyince, bilge olma olanağını bulur. Eylem alanında olumsuzluk, aklın rehberliğinde yaşayan insana, zorunluluğun içinde bilgi ile özgürlük imkanı sunar.

Tanrı tarafından belirlenen insan, sürekli olarak, pek çok şeyden etkilenir. İnsan bu nedenler ve etkiler arasındaki bağı görebildiği ölçüde özgür olabilir. Spinoza felsefesindeki bu rasyonalist determinizm, ruh ve beden paralelliği çerçevesinde okunmalıdır. İçinde bulunduğu bu zorunluluğu bilen insan, aklına uygun yani doğasına uygun davranır. Zorunlu olmak da özgür olmaktır. İnsanın özgürlüğü, Tanrı’da olduğu gibi irade ya da istemeye dayalı değildir. Yani Spinoza’da özgür irade yoktur. Zorunluluk içerisinde, akli ile bilen insan, ontolojik değil epistemolojik alanda kısmi de olsa bir özgürlük imkanı bulur. Bunu sağlayan ilke olumsuzluktur ve olumsuzluk sadece insanla ilgilidir.

4.3.4. Conatus, Güç ve Erdem

Spinoza’da her insan kendi doğasının yasalarına, doğasının zorunluluğuna göre davranmaktadır. İnsan, doğasının zorunluluğunun ne denli farkında olursa ve buna ne denli

uygun eylemde bulursa o ölçüde güçlü ve özgürdür. Spinoza felsefesinde, doğamızın zorunluluğunun farkında olup, kendimize yararlı olanı aramamız, varlığımızı koruma çabasına işaret etmektedir. İnsanın varlığını koruma çabası Spinoza'da "Conatus" kavramına karşılık gelmektedir. İnsanın kendi varlığını koruma çabasının yani conatus'unun güçlü olması onu erdemli yapar. Aksi durumda ise güçsüz olur.

"Saltık olarak erdemden davranmak bizde kendi yararımızı arama temelinde usun yönetimi altında davranmak ve varlığını sakınmaktan (bu üçü de aynı şeyi imler) başka bir şey değildir.

Hiç kimse varlığını başka bir şey uğruna sakınmaya çabalamaz." (Spinoza, 1996: 193).

Spinoza Ethica'da, zorunlu varlık tarafından, zorunlu yasa gereği, nedeni Tanrı olan bireysel şeyler, Tanrı'nın belirli bir yolda var ve etkin olmasını sağlayan gücünü anlatan şeylerdir, der. Conatus, her tekil birey için, varoluş direnci, varlığını sürdürme çabasıdır. Bu her tekil bireyin çabası verili özünden zorunlu olarak doğar.

"Bir şeyin ya kendi başına ya da başkaları ile birlikte herhangi bir şeyi yapmasını ya da yapmaya çalışmasını sağlayan güç ya da çaba (potentia sive conatus), başka bir deyişle kendi varlığında sürmeye çabalamasını sağlayan güç ya da çaba şeyin kendisinin verili ya da edimsel özünden başka bir şey değildir." (Spinoza, 1996: 116).

Spinoza, kendisi de doğanın bir parçası olan insanı, doğadaki diğer her şey gibi Tanrı'nın bir modusu olarak tanımlar. Dolayısıyla da tanrısal zorunluluğa tabidir ve var olan her şey gibi Tanrı'nın özünü, gücünü belirli bir ölçüde ifade eder. İnsanın gücü özü ile açıklandığı için de Tanrı'nın gücünün, özünün bir parçasıdır. Conatus da, bireyin gücü ölçüsünde var oluşunu sürdürme çabasıdır.

"Öz sakınım çabası erdemın ilk ve tek temelidir. Çünkü bu ilkeye önsel başka hiçbirı kavranamaz ve onsuz hiçbir erdem kavranamaz." (Spinoza, 1996: 192).

Spinoza felsefesinde her modus ilgili attributumunun altında yer almak zorundadır. Dolayısıyla her modus, var olduğu zaman, Tanrı'da içeriliyordur. Ancak zaman ve mekan içerisinde tekil ve sonludur. Başka modusların da etkisine açıktır. Yani diğer moduslar tarafından sınırlanır. Doğadaki her şey ve insan tüm dış etkilere rağmen, varoluşunu sürdürmeye çabalar. Zorunlu olarak var oluşunu koruması ve sürdürme çabası Spinoza'da "Conatus" tur.

İnsan ve diğer tüm var olanlar özü ile açıklandıklarında Tanrı ya da doğanın özünün bir parçasıdır. Var olanları, zaman ve mekan içinde sınırlayan dış etkiler dışarıda tutulup, şeylerin sadece doğasına bakıldığında o şeyi yok edecek, ortadan kaldıracak herhangi bir şey bulunmaz.

Yani doğadaki şeyler kendi doğalarına aykırı bir şey içermezler. Ancak modusların varoluşlarının sınırlanabilmesi ve yok olabilmeleri onların dış etkilere açık olmalarından kaynaklanır. Doğadaki hiçbir şey kendi doğasına aykırı ya da var oluşunu sonlandıracak hiçbir şey içermez. Bu demek oluyor ki doğasına aykırı bir şey varsa bu onun dışındadır. Doğadaki şeyler, sonsuz başka şeyler tarafından kuşatılmıştır. Bu yüzden de onlar tarafından etkilenir ve sınırlanırlar. Moduslar dış etkilere açık olduklarından ki yok olurlar. Yani var oluşları sınırlanır. Zorunlu olarak dış etkilere açık olduklarından, zorunlu olarak tutku duyar, zorunlu olarak karşılaşmalar yaşar ve dışarıdan etkilenirler. Tüm bu sebeplerle kendisi de bir modus olan insan ve diğer tüm şeyler için sonsuz bir var olma gücüne sahip olunması mümkün değildir. Çünkü doğada her zaman daha güçlüsü vardır. O halde, conatus, bu dış nedenlere rağmen sürdürülen çabadır. Modusların, bu var oluşlarını sürdürme uğraşları da zorunludur.

“Doğada daha güçlüsü ve kuvvetlisi olmayan tekil hiçbir şey yoktur. Ama var olan her şeyden daha güçlü ve onu yok edebilecek bir başkası da vardır.” (Spinoza, 1996: 178).

Modusların özleri, modusların kendileri var olmasalar bile, Tanrı’da bulunur. Bu açıdan sonsuzdur. Modusların özü kendi var oluşuna da aykırı bir şey içermez. Yine modusların özü onun var oluşunu gerekli kılmaz. Şeylerin var olmaları ya da yok olmaları ve de varlıklarını sürdürmeleri dış nedenler tarafından belirlenmektedir. Şeyler, kendileri sonlu olmakla birlikte, var oldukları sürece, bu var oluşu sürdürmek için çabalarlar. Bu sebeple bu çaba belirsiz bir zamanı kapsamaktadır. Dolayısıyla da Conatus, modusların bu var oluşu sürdürme gücü ile ilgilidir. Modusun özü, kendini fiilen ortaya koyar ve gücü ölçüsünde var oluşu sürer. İşte bu Spinoza’da “conatus” olarak ifade edilir.

“İyinin ve kötünün bilgisi bilincinde olduğumuz sürece haz ya da acı duygusunun kendisidir; dolayısıyla herkes zorunlu olarak iyi gördüğünü ister ve tersine kötü gördüğünden kaçınır. Ama bu itki insanın özünün ya da doğasının kendisinden başka bir şey değildir.” (Spinoza, 1996: 190).

“Erdem, insan gücünün kendisidir ki, yalnızca insanın özü tarafından tanımlanır. Başka bir deyişle, yalnızca insanın varlığını sakınmaya çabalamasını sağlayan çaba tarafından tanımlanır. Öyleyse, insan varlığını sakınmaya çabaladığı ve bunu yapabildiği denli erdemle donatılıdır ve dolayısıyla varlığını sakınmayı göz ardı ettiği ölçüde güçsüzdür.” (Spinoza, 1996: 191).

İnsan varlığını korumaya çabaladığı ve bunda güçlü olduğu ölçüde erdemlidir. İnsan kendine yararlı olanı aramaya yani varlığını korumaya çabaladığı ölçüde güçlü ve o kadar da erdemli olur. Varlığını korumaktan kaçınırsa da o denli güçsüz olur ve erdemden söz edilemez. O halde varlığımızı koruma çabasında bizi güçlü kılan ve bizde haz duygusu uyandıran şey “iyi”, bizi güçsüz kılan ve kederli duygulara iten şey ise “kötü”dür.

“Erdem ve güç ile aynı şeyi anlıyorum. Eş deyişle insan ile ilişkili olduğu sürece erdem salt kendi doğasının yasaları yoluyla anlaşılabilir bir şeyi ortaya çıkarma gücünü taşıdığı sürece insanın asıl özü ya da doğasıdır.” (Spinoza, 1996: 178).

İnsanın kendini korumaya çalışmasının özü, kendisini güçlendirmeye çalışması başka bir deyişle de kendisini yetkinleştirmeye çalışmasıdır. İnsan, aklın öngördüğü duyguları yaşamaya çalıştıkça, doğru eylem ve davranışlarda bulunmuş olur. Bu şekilde de, beden ve zihnin etkinlik gücünü artırarak mutlu olabilir. Dolayısıyla da erdemli olur. “Conatus” ve “erdem” arasında çok sıkı bir ilişki söz konusudur.

Spinoza’da kişinin erdemli olabilmesi için öncelikle varlıkta olması, var olmaya çabalaması gerekmektedir. İnsanın varlıkta olabilmesi için “conatus” çok önemlidir.

“Spinoza, erdemin her şeyden önce ve zorunlulukla var olma arzusu duyan bir insanı gerektirdiğini, yani bir insanın, öncelikle var olma arzusu duymuyorsa erdeme sahip olmayı da isteyemeyeceğini söyler.” (Çetin, 2016:170).

“Dolayısıyla hiçbir erdem kavrayışı bireyin var olma çabasından başka ya da onunla çelişen bir şey olamaz; en temel erdem bireyin var olma çabası içinde olmasıdır.” (Çetin, 2016:170).

Spinoza erdemi, insanın özü yani insanın varlığını koruma çabası ile tanımlanan güç (potentia) olarak tanımlar. Görülmektedir ki erdem, güç ve conatus aynı yolda ve birliktedirler.

Tanrı-Doğa daha önce de bahsettiğimiz gibi sonsuzdur. Yani Tanrı, varlığını sürekli olarak, ezeli ve ebedi bir şekilde devam ettirmektedir. Bu zorunlu olarak böyledir. Tanrı- Doğa için geçerli olan bu durum, nedeni Tanrı olan var olanlar yani moduslar için de geçerlidir ve yine zorunlu olarak böyledir. Moduslar da var olduklarında, var olarak kalmak için çaba gösterirler. Varlıklarını koruma, sakınma çabası içinde olurlar. Modus olarak şeylerin, kendi varlıklarını sürdürme ısrarları, eğilimleri “Conatus” tur.

Bu varlığını koruma ya da sakınma çabası, basit ve yanlış olarak, insanın hayatta kalma isteği gibi anlaşılmamalıdır. Spinoza felsefesinde “Conatus” için bu bizi yanılgıya götürür. Nedeni ise insanda olduğu gibi diğer tüm şeylerin de, örneğin taşın, toprağın, ağacın... conatuslarının olmasıdır. Buradaki bilinçli bir istek değildir. Spinoza’nın Ethica’da da söylediği gibi, bir şeyin “potentia sive conatus” yani kendi varlığında sürmeye çabalamayı sağlayan gücü, o şeyin verili özünden başka bir şey değildir.

Conatus sergileyen insan, akla göre hareket ederek onu köleleştiren duyguları kontrol altına alır. Herhangi bir şeyin, varlığını sürdürmeye yönelik çabası, onun gücüne işaret eder. Yani akli doğru kullanabildiği ölçüde güçlü olur. Bir şeyin, gücü ölçüsünde varlığını sürdürme çabası olan “conatus”, o şeyin özünden başka bir şey değildir. İnsan da, kendi varlığını korumaya ne denli çabalarsa o denli güçlü ve yine o denli de erdemli olacaktır.

Spinoza'ya göre, insanın kendi varlığını sakınma çabasından önce hiçbir erdem tasarlanamaz. Erdemli bir çaba diye bahsettiği insanın kendini koruma ve sürdürme çabası, herhangi bir çaba değildir. Çünkü insan kendine yararlı olanı aramaya, yani kendi varlığını korumaya ne kadar çok çabalarsa o kadar çok erdem kazanır. Tersine, kendine yararlı olandan yani kendi varlığını korumadan ne kadar çok uzaklaşırsa da o kadar güçsüz olur. Spinoza'da, insan, kendi yararına olanı gözetmeli ve bunu sürekli bir görev kabul etmelidir. Hatta en temel görevi bu olmalıdır. Sonuçta insan, kendi yararını gözettiğine doğal olarak mutluluğa ulaşacaktır. Spinoza'da, mutluluk erdemli olmanın doğal bir sonucudur. En yüksek erdem de Tanrı'yı bilmektir. O halde conatus, güç, erdem, hatta mutluluk ve Tanrı sevgisi Spinoza için akli kullanan insanın nihai hedefi durumundadır.

5. SONUÇ

Spinoza felsefesinin doğru anlaşılabilmesi, öncelikle, Spinoza'da "Tanrı"nın konumlandırılışının doğru anlaşılmasıyla ilgilidir. Çünkü sisteminin başlangıcı ve tüm noktalarında Tanrı vardır. Spinoza'da, var olan her şey Tanrı'dadır ve Tanrı olmaksızın hiçbir şey ne var olabilir ne de kavranabilir. Ancak onun Tanrı anlayışı dinlerdeki gibi aşkın ve yaratıcı bir Tanrı değildir. Tanrı, evrenin kendisidir. Tanrı yaratan değil ama üretendir. Bu yüzden Tanrı ve doğa ile kast edilen aynı şeydir. Yani doğa, ontolojik olarak Tanrı'dan ayrı bir şey değildir. Bu sebeple de Spinoza'da doğa diye bahsedilen her şey Tanrı olarak okunmalıdır. Tanrı ve doğanın, davranmasının ve var olmasının nedeni bir ve aynıdır. Düzen ve işleyiş bir plan dahilinde ve bir amaçlılıkla değil "zorunlu" bir şekilde gerçekleşmektedir.

Tanrı, Spinoza'nın sisteminde hem çıkış noktası hem de ulaşılmak istenilen erektir. Ancak bu dinlerin, her şey ondan geldi ona dönecek, şeklinde sahip olduğu daha doğrusu inandığı anlayıştan tamamiyle farklı düşünülmelidir. Tanrı, kendi kendisinin nedeni iken, tüm var olanları belli ve değişmez bir düzene göre kendi özünden türetmiştir. Tanrı'yı bilip, anladığımız zaman ise başka bir deyişle oluştaki mekanik zorunlu işleyiş fark edince, tüm nedenleri kavramış, hakikatin bilgisine sahip olmuş oluruz.

Spinoza'da tüm unsurlar birlik ve bütünlük içerisindedir. Tanrı'nın doğasının zorunluluğundan çıkan her şeyin özsel bir birliği vardır. Bu sebeple de töz ve modusları birbirinden bağımsız değildir. Tek töz ise kendi kendisinin nedeni yani "Causa sui" olan Tanrıdır ve sonsuzdur. Şayet sonlu olsaydı, başka bir töz tarafından sınırlanırdı ki bu sisteme aykırıdır. Töz yani Tanrı ya da doğa, doğası dışında herhangi bir neden gerektirmeyen tek varlıktır. Sonsuz ve tek olan tözün ya da varlığın, sonsuz sayıda sıfatları olmakla birlikte, insan için, bu sıfatlardan sadece "düşünce" ve "uzam" bilinebilir. Sıfatlar tözün özünü açığa çıkarmaktadırlar. İki ya da daha fazla tözün olması durumu mümkün değildir. Spinoza'da metafizik bir determinizm söz konusudur. Doğanın da ontolojik olarak Tanrı'dan ayrı olmaması durumunda ise panteizm görüntüsü vardır.

Spinoza'da Tanrı'nın doğası varlığının nedenidir. O halde genel olarak Spinoza felsefesi varlığın doğasının açıklanmasıdır. Tanrı, doğası gereği, kendinde neden ya da kendi kendisinin nedeni olduğu için zorunlu varlıktır. Var oluş içindekiler ise kendi nedenleri olmadıklarından dolayı bağımlı ya da belirlenmişlerdir. Bu sebeple de zorlanmış varlık olurlar. Zorlanmış varlık derken aslında "var olanlar" diye anlamamız gerekmektedir. Çünkü varlık Tanrı'dır ve Tanrı'nın özünden türeyen diğer tüm şeyler var olanlardır. Tüm düzen ve işleyiş bu determinist ilke içerisindedir ki bu Tanrı'dan kaynaklanmaktadır. Burada tesadüf ya da bir amaçlılık söz konusu değildir. Yani zorunluluk, varlık ve var olandan ayrılamaz bir yasa olarak işler. Evrenin yasasıdır.

Özü var oluş içermeyen varlıkların zorunlu nedeni Tanrı'dır. Özü var oluş içeren yalnızca Tanrı'dır. Her şey mekanik zorunluluğa ya da tanrısal zorunlu yasaya tabidir.

İnsan söz konusu olduğu zaman, Spinoza, kendisinden önceki gelenekten sıyrılarak rasyonalizmi farklı bir noktaya taşır. İnsan, Spinoza'da, Tanrı'dan başlayan mantıksal tündengelim sürecinde bu zorunlu yasaya tabidir. İnsan diğer tüm var olanlar gibi belirlenmiştir ve özgür değildir. Bağımlı ve zorlanmıştır. Spinoza için özgür olmak zorunlu olmakla ifade edilir. İnsan için ise özgürlüğe bilgi ile yol bulur, ancak bu irade ve istemeye değil, zorunluluğa bağlıdır. Zorunlu olmak özgür olmaktır. İnsanda bunu mümkün kılan ilke olumsallıktır. Olumsallık sadece insan için söz konusudur.

Zorunluluk ve özgürlük varlık için söz konusu olup, var olanlar için değildir. Spinoza felsefesinde, zorunluluğa tabi, zorlanmış bir var olan olarak insan için, ontolojik değil ama epistemolojik alanda olumsallık ile özgürlüğe olanak sağlanmaktadır.

Spinoza'da akıl, kendisinden önce ve hatta sonra, insana yüklendiği gibi özel, ayrıcalıklı bir yere sahip değildir. İnsanın düşünen varlık olmasının çok abartıldığını düşünen Spinoza, ruh ve beden düalizmi ile aklın yüceltilip, baskın konumda olmasını, kendi felsefi sisteminde açıkça reddetmiştir. Yaptığı tam olarak bir modernizm eleştirisidir. İnsanı, akli ile doğaya egemen olabileceğini düşünen geleneğin aksine doğanın ortak düzenini izleyen, tanrısal doğanın zorunluluğuna tabi bir yere koyar. Ancak, onun bu determinist yapısı özgürlüğü yadsımaz. Aksine insanda özgürlüğü bilgi ile epistemolojik olarak kurar. Tanrı ise zaten ontosu gereği özgürdür.

Spinoza için ruh ve beden bir ve aynı şeydir. Aynı derecede önemlidir. Ruhun beden üzerinde üstün olma durumu söz konusu değildir. Ruhun nesnesi beden etkilenimleridir. Burada imgelem bilgisine işaret edilir. Her ne kadar imgelem bize hakikatin bilgisini vermese de bilginin bu en düşük seviyesi, bilginin bedenden başladığını gösterir. Buradan hareketle ikinci ve üçüncü tür bilgiye geçilir ve bu geçiş zorunludur. Doğanın bütünü Tanrı ile ilişkili bir şekilde kavranması üçüncü tip bilgi yani sezgisel bilgi ile mümkündür. Akıl bunu bize veremez. Şeyleri bütünlüğü içinde yani Tanrı'nın parçaları olarak ancak sezgi ile kavrarız. Bu bilgi insanı tutkuların köleliğinden kurtarıp özgürleştirir. Böylelikle hakikatin bilgisi insanı güçlü, erdemli ve özgür kılar.

Ruhun en yüksek erdemi Tanrı'yı bilmek, diğer bir deyişle şeyleri üçüncü bilgi türüyle bilmesidir. Üçüncü tür bilgiyle şeyleri bilmek, erdem ve mutluluk birbirine bağlanmıştır. İnsan, bu bilgi türünü ne kadar kullanırsa, kendini, şeyleri ve Tanrı'yı o kadar bilir ve o oranda yetkinleşir, mutlu olur. Spinoza, üçüncü tür bilgi, erdem, yetkinlik, haz, güç, özgürlük, conatus kavramlarını birbiri ile ilişkilendirip, insanın doğasının zorunluluğuna bağlar. Böylelikle, Spinoza'da, insanın zorunlu yasayı bilip, doğasının zorunluluğuyla eylemde bulunması ve çabasını buna yöneltip o oranda güçlü olması ile özgürlük gerçekleşmektedir.

Spinoza’da özgürlük, geleneksel anlamdaki istenç özgürlüğü değildir. Spinoza özgürlüğü bilgiyle özelde de üçüncü tür bilgiyle mümkün kılar. Kişinin kendi zorunluluğu, şeylerdeki zorunluluk, kısacası doğadaki zorunlu yasa ile eylemesi; tutkularını kontrol edebilmesi, çabası ve gücü erdem, mutluluk ve özgürlüğü verecektir. Spinoza’da zorunluluk özgürlüğü kuşatmakla birlikte, zorunluluk ve özgürlük aynı şey olarak görülmüştür. Tanrı ontosu gereği özgürdür. Tanrıdaki ontolojik özgürlük, insanda epistemolojik alanda mümkündür.

Zorunlu ve özgür olan kendi kendisinin nedeni olan Tanrı’dır. Var oluş içindeki diğer varlıklar ise kendi kendilerinin nedenleri olmayıp, kendileri dışında bir nedene bağılırlar ki bu neden Tanrı’nın zorunlu doğasıdır. Bu yüzden de bağımlı ve olumsal varlıklar olurlar. Ancak insana özgürlük için kapının aralandığı yer eylem ve olumsallık alanıdır.

Doğadaki ortak düzen, tanrısal zorunlu yasa bizim için tutkuları kaçınılmaz kılar. Tutkulardan kaçmamakla birlikte, tutkuları kontrol edebiliriz. Bu da aklı kullanmak ile ilgilidir. Zorunlu olarak tutkulara alt güdümlü olan insan eyleme sadece kendisi tarafından belirlenirse özgür olur. Yani duygular, yeterli nedeni biz olduğumuzda “eylem”, olmadığımızda ise “tutku” olur. Zorunlu olarak, beden etkilendikçe ruh da etkilenir. Tutkular dışsaldır ve insanı köleleştirir. Ruhun çabası ile beden tutkularından başka bir deyişle de esaretinden kurtulabiliriz. Bu çaba ölçüsünde de güçlü olabiliriz. Bu anlamda insan için eylem alanı olumsallığın ve dolayısıyla da özgürlüğün alanıdır.

Spinoza, Tanrı ve varoluş içindeki diğer varlıklar arasındaki ayrımı zorunlu ve özgür olmak çerçevesinde yapmıştır. Tanrı’nın doğası varlığının nedenidir. Tanrı da var olanların nedenidir. Buradaki işleyiş zorunludur. Tanrı’nın doğası içkin neden olmasını anlatır. Böylece de “öz” sadece Tanrı’nın varlığı için söz konusu olup, öz ve varlık bir ve aynı şey olur. Tanrı’nın ontolojik olarak kendinde neden olması içkin neden olması kabulüne dayanır. Böylelikle Tanrı dinsel açıklamalardaki gibi zamansal değil ama mantıksal öncel olur. Burada süreye bağlı bir neden sonuç ilişkisi değil, tamamen mantıksal- metafiziksel bir ilişki söz konusudur. Yoksa zamanda bir öncelik sonralık ilişkisi yoktur. Spinoza’nın felsefesindeki soyut kısım tam da burasıdır. İlk neden olarak, kendi kendisinin nedeni olan varlığın anlaşılması kısmı somut değildir. Ancak tanrısal zorunlu yasanın diğer tüm var olanları kurması ise bir matematik formülü gibi çözümlenebilir.

Spinoza’nın mantıksal tümdengelim süreci öz tanımı ile başlar. Buradan hareketle varlık açıklanır. Varlık ve öz aynı olup, varlık ya da Tanrı’nın doğası var oluşun nedeni olur. Var oluşu belirleyen Tanrı’nın doğası olduğu için de zorunludur. Causa sui olan Tanrı’nın doğası, zorunlu olarak belirlemek olduğundan, Tanrı zorunlu ve özgürdür. Var oluş içindekiler yine zorunlu yasa içinde ama nedenleri Tanrı oldukları için zorlanmış, bağımlı ve olumsaldır. Spinoza felsefesinde zorunluluk belirleyici olduğundan, zorunluluk aynı zamanda özgür olmayı da ifade eder. Ancak varlık ve var olanlar için özgürlük farklı değerlendirilmelidir.

Spinoza, doğada, insan ile tüm var olanlar için ve hatta Tanrı'nın kendisi için tam bir zorunluluktan bahsetmektedir. Yani düzen ve işleyiş zorunludur. İsteme, irade ya da keyfilik söz konusu değildir. Tanrı kendi kendisinin nedeni olarak, diğer tüm var olanlar da Tanrı'dan dolayı zorunlulukla vardır. Spinoza özgürlük görüşünü de bu zorunlu determinist ilke bağlamında ortaya koyar. Spinoza'da insanın kendisini özgür sanması bilgisizliğindendir. Kendi eylemlerinin nedenlerini bilmeyen insan için özgürlük kuruntu ve yanılsamadır. Ancak, üçüncü tür bilgiye ulaşabilen insan nedenlerin bilinmesi, Tanrı'nın bilinmesi ya da zorunlu yasanın farkında olunması ile hakikatin bilgisine erer. Böylelikle erdem ile tutkuların köleliğinden kurtulup özgür olur. O halde, görülmektedir ki Spinoza için zorunluluk ve özgürlük tamamen aynı şeydir.

Spinoza katı dinsel bir gelenek içinden gelip, dinlerden, her türlü inanış ya da kader inancı gibi dogmalardan sıyrılarak tutarlı bir felsefi sistem kurmuştur. Sistemin bel kemiği kuşkusuz “zorunluluk” kavramıdır. Ancak zorunluluk da özgürlük anlamına geldiğinden bu iki kavram birbirinden ayrıлып, soyutlanamaz. Zorunluluk içerisinde öyle bir kavrama yer vermiştir ki, adeta çıkış kapısı açıp, yol göstermiştir. Ama bu zorunluluktan çıkış değildir. Aksine zorunluluğu ve doğanın ortak düzenini izleyen varlıkta ontolojik olan özgürlüğe, insan için epistemolojik olarak kapının gösterilmesidir. Bu kavram “olumsallık”tır. Olumsallık, zorunlu olmayan, başka türlü de olabilen, rastlantısallık barındıran, koşullara bağlılığı anlatan bir kavramdır. Olumsallıkta dışsal koşullar vardır. Zorunluluk ise özselidir.

Olumsallık, zorunluluk içinde özgür olmanın ilkesidir ve insanla ilgilidir. Başka bir deyişle de sadece insan için söz konusudur. İnsanın zorunlu olarak yaşayacakları ve onların içerisindeki rastlantısallık kısmında yer alır. Bir modus olarak insan, zorunlu olarak, dışsal koşulların etkisine açıktır ve onlardan zorunlu olarak etkilenir. Zorunlu olarak karşılaşmalar yaşar. Bu karşılaşmalar zorunlu olmakla birlikte, içerikleri olumsaldır. Çıkış anahtarı karşılaşmalardaki bu içeriklerdedir.

Felsefe tarihinde Kant, Hegel, Marx, Deleuze, Althusser... gibi filozofları etkilemiş olan Spinoza günümüzde de çok yoğun bir ilgi görmekte, hatta yeniden keşfedilmektedir. Nietzsche, hiç tanımadığı Spinoza'nın felsefesi için, ...çok yüksek dağlarda başımıza gelebilecek tarzda bir nefes darlığına yol açmış yalnızlığım artık hiç olmazsa iki kişilik bir yalnızlık, demektedir. Einstein ise, öğrencileri ona Tanrı konusundaki fikrini sordukları zaman, yalnızca Spinoza'nın Tanrı'sına inanırım, diye cevap vermiştir. Einstein'ın da Tanrı derken, matematiksel doğa kanunlarını kast etmiş olduğu bilinmektedir.

Spinoza'nın Tanrı konusundaki açıklamaları ise filozofları ikiye bölmektedir. Bazı filozoflar onun ateist olduğunu düşünmekteyken, bazıları da felsefesinin tamamında Tanrı vardır, diyerek bu görüşü reddeder. Ama açıktır ki Spinoza, bir panteisttir. Panteizm ama içinde Tanrı var, gibi tamamiyle yanlış bir çıkarımsama, Spinoza ve felsefesinin yanlış anlaşılması demektir. Onun Tanrı dediği net ve direk bir ifade kullanmak gerekirse zorunluluktur. Yoksa her

ne kadar o anlayışın içinden gelmiş olsa da dinsel, metafizik bir Tanrı'dan bahsetmemiştir. Spinoza, felsefe tarihinde eşine az rastlanabilecek bir filozoftur. Onun salt akılsal çıkarsamalarla, bir matematik formülü çözer gibi ortaya koyduğu sistemi hayranlık uyandırıcı şekilde tutarlı ve nettir.

KAYNAKLAR

- [1]. Akarsu, B. (1988). *Felsefe terimleri sözlüğü* (4. bs.). İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- [2]. Arslan, A. (1999). *Felsefeye giriş*. Ankara: Vadi Yayınları.
- [3]. Aristoteles (2002). *Kategoriler* (Çev. S. Babür) (2. bs.). İstanbul: İmge Kitabevi.
- [4]. Aristoteles, (2019). *Kategoriler* (Çev. S. Babür). Ankara: İmge Kitabevi.
- [5]. Atış, N. (2015). Spinoza felsefesinde beden ile zorunlu birlik içerisindeki ruhun gücü. *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 20, 143-160.
- [6]. Atış, N. (2015). Spinoza felsefesinde zorunluluk kavramının Tanrı ve özgürlük kavramları ile ilişkisi. *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi (FLSF)*, 19, 99-110.
- [7]. Bacon, F. (1999). *Novum organum* (Çev. S.Ö. Akkaş). Ankara: Doruk Yay.
- [8]. Balanuye, Ç. (2016). *Spinoza*. İstanbul: Say Yayınları.
- [9]. Bumin, T. (2010). *Tartışılan modernlik: Descartes ve Spinoza*, İstanbul: YKY.
- [10]. Caird, J. (1888). *Spinoza*. Philadelphia: J. B. Lippincott Company.
- [11]. Cevizci, A. (1996). *Felsefe sözlüğü* (1. bs.). Bursa: Ekin Yayınları.
- [12]. Cevizci, A. (2001). *Onyedinci yüzyıl felsefesi tarihi*. Bursa: Asa Kitabevi.
- [13]. Cevizci, A. (2012). *Bilgi felsefesi*. İstanbul: Say Yayınları.
- [14]. Cevizci, A. (2002). *Etiğe giriş*. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- [15]. Collingwood, R.G. (1999). *Doğa tasarımı* (Çev. D. Kurtuluş). Ankara: İmge Kitabevi.
- [16]. Cottingham, J. (2003). *Akıcılık*. İstanbul: Doruk Yayıncılık.
- [17]. Descartes, R. (2010). *Felsefenin ilkeleri*. İstanbul: Say Yayınları.
- [18]. Deleuze, G. (2000). *Spinoza üzerine 11 ders*. İstanbul: Öteki Yayınları.
- [19]. Deleuze, G. (2011). *Spinoza- pratik felsefe*. İstanbul: Norgunk Yayıncılık.
- [20]. Deleuze, G. (2013). *Spinoza ve ifade problemi* (Çev. A. Nahum). İstanbul: Norgunk Yayınları.
- [21]. Erdemli, A. (1985). *Spinoza'nın ahlak anlayışı*. Yayımlanmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- [22]. Gökberk, M. (2002). *Felsefe tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- [23]. Hegel, G.W.F. (1986). *Seçilmiş parçalar*. (Çev. N. Bozkurt). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- [24]. Hünler, Solmaz Zelyüt. (2003). *Spinoza*. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- [25]. Jones, W. T. (2006). *Batı felsefesi tarihi (I. Cilt)* (Çev. H. Hünler). İstanbul: Paradigma.
- [26]. Morehouse & Taylor, T. (908). *The philosophical works of leibnitz* (Çev. G.M. Duncan), (2nd ed.). ABD: New Haven.
- [27]. Nadler, S. (2006). *Spinoza's ethics an introduction "the passions"*. Cambridge University Pres.
- [28]. Spinoza, B. (1996). *Törebilim* (Çev. A. Yardımlı). İstanbul: İdea Yayınları.
- [29]. Spinoza, B. (2004). *Etika* (Çev. H.Z. Ülken). Ankara: Dost Kitabevi.
- [30]. Spinoza, B. (2015). *Politik inceleme* (Çev. M. Erşen). Ankara: Dost Kitabevi.
- [31]. Spinoza, B. (2014). *Mektuplar* (Çev. Emine Ayhan). Ankara: Dost Kitabevi.

[32]. Thilly-Ledger, F. (1964). *Wood, a history of philosophy*. Washginton DC: Holt Rinehart and Winston Inc.

[33]. Türkyılmaz, Ç. (2007). *Spinoza'da özgürlük ve zorunluluk bağlantısı*. Yeditepe Felsefe Dergisi, 1, 6-7.

[34]. Weber, A. (1998). *Felsefe tarihi* (Çev. H.V. Eralp). İstanbul: Sosyal Yayınlar.

ÖZGEÇMİŞ

Adı ve Soyadı

Doğum Tarihi

E-mail

Öğrenim Durumu :

Derece	Bölüm/Program	Üniversite	Yıl
LİSANS	Fen-Edebiyat Fakültesi-Felsefe (Bölüm Birincisi)	Mersin Üniversitesi	2000 – 2004
Y.LİSANS	Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Ana Bilim Dalı	Mersin Üniversitesi	2004 - 2006

Görevler:

Görev Unvanı	Görev Yeri	Yıl
Felsefe Grubu Öğretmenliği-Rehberlik	Dil-Teknik Dershanesi-MERSİN	2005-2006
Felsefe Grubu Öğretmenliği	MÜGEV Türkmen Koleji-MERSİN	2006-2009
Felsefe Grubu Öğretmenliği	Özel Tarhan Koleji-İSTANBUL	2009- 2011
Felsefe Grubu Öğretmenliği	Özel Bahçeşehir Koleji- MERSİN	2011-2012
Kurum Müdürü	Özel Renkli Bulutkent Anaokulu	2019- (halen)